

Zadání

Zadáním této vysokoškolské kvalifikační práce je analýza tématu bydlení v uvolněných objektech bývalých brněnských textilních továren.

Abstrakt

Disertační práce se zaměřila na bydlení jako vybraný způsob konverze uvolněných továren. Historie, jíž byla věnována pozornost v první části, potvrdila výtěžnost industriální minulosti města Brna pro další využití. Dále byly analyzovány formy hromadného bydlení 20. století, zvláště bydlení loftové, aby bylo možné charakterizovat výhledové obývání vytipovaných továren. Nakonec bylo soudobé bydlení posuzováno ze tří specifických hledisek, která pomohla stanovit cestu, jíž by se konverze brněnských textilních továren mohla ubírat.

Abstract

The Ph.D. Thesis is concentrated on housing as selected manner to convert the released textile factories. In the first part was attention given to history which confirmed the high recovery factor of Brno's industrial past to reuse. Next part was focused on analysis of the XXth century forms of collective housing, especially the loft housing, to characterize the perspective habitation in selected factories. Finally was the contemporary housing observed through three specific aspects to aim the conversion of Brno's textile factories.

Klíčová slova

Brno, Jihlava, Zlín, Litvínov, SoHo, Roubaix, Lille, Elbeuf, Marseille, ul. Cejl, ul. Radlas, ul. Tkalcovská, ul. Křenová, Köffiller, Offermann, Schoeller, Auspitz, Löw, Löw-Ber, Le Corbusier, Karel Teige, CIAM, TICCIH, Hof, kolektivní dům, boardinghouse, nejmenší byt, HLM, habitation à loyer modéré, soukeník, manufaktura, průmysl, textil, továrna, industrializace, památka, konverze, průmyslová archeologie, skelet, etážová budova, brownfields, komerční loft, ekologie, udržitelný rozvoj.

Keywords

Brno, Jihlava, Zlín, Litvínov, SoHo, Roubaix, Lille, Elbeuf, Marseille, Cejl Street, Radlas Street, Tkalcovská Street, Křenová Street, Köffiller, Offermann, Schoeller, Auspitz, Löw, Löw-Ber, Le Corbusier, Karel Teige, CIAM, TICCIH, Hof,

collective house, boardinghouse, minimal apartment, HLM, habitation à loyer modéré, draper, manufacture, industry, textile, factory, industrialization, monument, conversion, industrial archeology, skeleton construction, floor building, brownfields, commercial loft, ecology, sustainable development.

Bibliografická citace dle ČSN ISO 690

SEDLÁKOVÁ, Anežka. *Bydlení v uvolněných objektech bývalých brněnských textilních továren* [disertační práce]. Brno: Fakulta architektury VUT v Brně, 2009. 162 s., [47] s. příl.

Prohlašuji, že jsem práci psala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

Mgr. Ing. arch. Anežka Sedláková

„Der Raum ist für den Menschen da – nicht der Mensch für den Raum.“

[El Lisickij, 1923. In Scharfe 1982, s.8]

Obsah:

1. ÚVOD	7
2. CÍL PRÁCE A METODA ZPRACOVÁNÍ	9
3. STAV ŘEŠENÉ PROBLEMATIKY V PRAMENECH A LITERATUŘE	12
4. HISTORIE BRNĚNSKÉHO TEXTILNÍHO PRŮMYSLU	17
4.1. POČÁTKY MEZI LETY 1349 – 1750.....	17
4.2. JIHLAVSKÉ INTERMEZZO 1591 – 1764	19
4.3. ZAKLADATELÉ BRNĚNSKÉHO TEXTILNÍHO PRŮMYSLU.....	20
4.4. TEXTILNICTVÍ ZA MARIE TEREZIE A JOSEFA II.	22
4.5. PRVNÍ GENERACE BRNĚNSKÝCH TOVÁRNÍKŮ	24
4.6. ROZMACH OD DOBY VLÁDY CÍSAŘE NAPOLEONA PO LIBERALIZACI TRHŮ.....	25
4.7. SOUMRAK ŘEMESLNÝCH CECHŮ V POLOVINĚ 19. STOLETÍ	29
4.8. DRUHÁ GENERACE BRNĚNSKÝCH TOVÁRNÍKŮ.....	32
4.9. DOBA ROZKVĚTU V 60. – 80. LETECH 19. STOLETÍ.....	33
4.10. STAVEBNÍ SLOHY A TYPY TOVÁRNÍCH OBJEKTŮ.....	37
5. VÝVOJ FOREM KOLEKTIVNÍHO BYDLENÍ	43
5.1. VÍDEŇSKÝ BYTOVÝ DŮM TYPU HOF	43
5.2. RUSKÝ KOLEKTIVNÍ DŮM.....	44
5.3. NĚMECKÝ A VÍDEŇSKÝ POVÁLEČNÝ DŮM TYPU HOF	51
5.4. MEZIVÁLEČNÉ VÝSTAVY MODERNÍHO UMĚNÍ A KULTURY	53
5.5. KONGRESY MEZINÁRODNÍ ARCHITEKTONICKÉ ORGANIZACE CIAM	56
5.6. TEIGEHO NEJMENŠÍ BYT VERSUS ANGLOSASKÝ BOARDINGHOUSE	56
5.7. FRANCOUZSKÝ TYP HABITATIONS À LOYER MODÉRÉ.....	61
5.8. LE CORBUSIERŮV FRANCOUZSKÝ PŘÍKLAD A ČESKÉ POVÁLEČNÉ BYDLENÍ.....	65
5.9. METABOLISMUS, SARGFABRIK A ANTI-INFECT	69
6. OD AMERICKÉHO LOFTU K MODELU H-M-S	70
6.1. POČÁTKY V 50. LETECH 20. STOLETÍ	70
6.2. BOHÉMSKÝ TYP 40. – 60. LET	72
6.3. UNDERGOUNDOVÝ TYP V SOCIO POLITICKÉ ATMOSFÉŘE 70. LET.....	73
6.4. NOSTALGIE ESTABLISHMENTU 80. – 90. LET.....	77
6.5. KOMERČNÍ LOFT INDIVIDUÁLNÍ	82
6.6. KOMERČNÍ LOFT HROMADNÝ	83
6.7. SOUDOBY PLURALISMUS LOFTOVÉHO BYDLENÍ	87
6.8. TYPOLOGIE LOFTOVÉHO BYDLENÍ	89
6.9. MODERNÍ PLURALITNÍ SPOLEČNOST	94
6.10. TROJČLENNÝ MODEL H – M – S	96
7. TŘI ASPEKTY KONVERZE INDUSTRIÁLNÍHO DĚDICTVÍ	100
7.1. ASPEKT EKOLOGICKÝ.....	100
7.2. ASPEKT ROZVOJOVÝ.....	107
7.3. ASPEKT VIZIONÁŘSKÝ	120
8. ZÁVĚR	137
9. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	143
10. SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	157
11. TERMINOLOGIE	158
12. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	161

1. Úvod

Římský křesťanský básník Aurelius Prudentius Clemens oslavil v díle *Psychomachia* z 5. století sedm lidských ctností, mezi nimiž též Industrii, která vynikala usilovnou pracovitostí a přičinlivostí. Zvýšení pracovního výkonu a hospodaření s časem vedly ke zrodu průmyslu přechodem z řemeslné malovýroby k manufaktuře. Vnímání industrializace bylo v severní a jižní Evropě odlišné. Jih, prodchnutý katolickou tradicí, zatracoval továrny jako místo znečištění a utrpení, sever si chrámů práce vážil a zachovával je i poté, co přestaly plnit svoji funkci. Ve Velké Británii, severní Francii a Německu se dochovaly celé průmyslové zóny. Se severskou mentalitou se ztotožnila středoevropská oblast, do níž patří i jihomoravská metropole Brno, která se stala dědicem významné průmyslové historie, jejíž zaniklou slávu dokládají bývalé textilní továrny, podléhající nevratnému organickému začleňování do městské struktury.

Zájem, který věnujeme industriálnímu tématu, předcházely studie, přehledy, historické syntézy¹ a výstavy² o textilní výrobě³ a průmyslnících.⁴ Spolu s brněnskými chrámy,⁵ paláci,⁶ vilami,⁷ domovními parterey,⁸ kavárnami⁹ či parky¹⁰ jsou továrny dalším typologickým druhem, jemuž by mělo být věnováno monografické zpracování. Přes péči, věnovanou problematice, zůstává řada bývalých průmyslových areálů nevyužita v podobě tzv. *brownfields*, nebo podléhají demolicím jako Kras na ulici

¹ PREISS, Jaroslav. *Český průmysl textilní slovem i obrazem*. Praha: Spolek českých průmyslníků textilních v Praze, 1909. – CHYLÍK, Jindřich. Vývoj hospodářských vztahů česko-moravských. In *Morava v českém státě: sborník příspěvků z cyklu přednášek, říjen 1947*. Brno: Masarykova univerzita a Maticе moravská, 1948. s. 95-107. – JORDÁNKOVÁ, Hana a kol. *Brno - město, řemesel, průmyslu a obchodu*. Brno 1993. – JANÁK, Jan. *Vlastivěda moravská, Hospodářský rozmach Moravy 1740 - 1918*. Brno 1999. – CIBULKA, Pavel. *Historie a současnost podnikání na Brněnsku*. Žehušice, 2005.

² *Vlnářská centra Evropy. Brno – Jihlava. Od počátků do 20. století*. Místa konání výstavy: Brno, Letohrádek Mitrovských, 11.4. – 11.5.2008. Jihlava, Magistrát města Jihlavy, Masarykovo nám., 11.6. – 31.8.2008.

³ JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích*. 6 dílů. Praha: Národní technické muzeum, 1984.

⁴ MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003.

⁵ STRÁNECKÝ, Vilém. *Brněnské kostely*. Brno 1940. – BÍLEK, Jiří. *Brněnské kostely*. Brno 1989.

⁶ JEŘÁBEK, Tomáš. – KROUPA, Jiří a kol. *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*. Brno 2005.

⁷ SEDLÁK, Jan (ed.) a kol. *Slavné brněnské vily*. Praha 2006.

⁸ Partery architektonického atelieru RAW (CK Fischer, OD Humanic, portály pro Boutique Hugo Boss či Max Mara, OD Petrov ad.).

⁹ První raně funkcionalistická stavba v Brně, Zemanova kavárna, navržená Bohuslavem Fuchsem roku 1925 a znovu postavená po roce 1989. V dnešní době tvorba architektonického atelieru RAW: Scandal Café, Café Blau, Café Onyx či Café Steiner.

¹⁰ Rekonstrukce parku Denisovy sady či probíhající soutěž na Björnsonův sad.

Bělidla. Mezi příklady vhodného přístupu k péči o industriální památky můžeme jmenovat Jihomoravskou plynárenskou, Moravan, Aeskulap, Meoptu či nedávno zrekonstruovanou Vaňkovku. Odborné zpracování zvolené tematiky by nebylo možné bez spolupráce s institucemi, jako jsou Magistrát města Brna, Nadace Vaňkovka, Archiv města Brna, Moravský zemský archiv, Národní památkový ústav s pobočkou v Brně, Muzeum Vysočiny, Státní okresní archiv v Jihlavě, Matice moravská či Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy.

Fakulta architektury Vysokého učení technického v Brně každoročně v rámci výuky představuje profesorům a studentům ze zahraničních fakult prostřednictvím architektonických procházek jak funkcionalistické bydlení v podobě vily Tugendhat a vil v Masarykově čtvrti, tak průmyslové dědictví bývalých brněnských továren. Bylo mou milou povinností se na této činnosti podílet dílčími výsledky mé disertační práce, vytvořené na Ústavu navrhování VI. pod vedením prof. Ing. arch. Heleny Zemánkové, CSc. Zpracování podpořila prezentace územně technického podkladu *Problémová mapa brownfields*, uspořádaná dne 4. května 2006 na Odboru územního plánování a rozvoje Magistrátu města Brna.¹¹

Ráda bych poděkovala za vedení a poskytování cenných rad prof. Ing. arch. Heleně Zemánkové, CSc., jejíž tříletá spolupráce na půdě Fakulty architektury a otevřený, kritický přístup mi pomohly uchopit podstatu problému. Za připomínky, podněty a korektury děkuji prof. Ing. arch. Janu Koutnému, CSc., prof. Ing. arch. Jiljí Šindlarovi, CSc., prof. PhDr. Janu Sedlákoví, CSc., doc. Ing. arch. Janu Hrubému, CSc., doc. Ing. arch. Josefu Hrabcovi, CSc., doc. Ing. Ivaně Žabičkové, CSc., Ing. arch. Ivo Boháčovi a Ing. arch. Petru Hubáčkoví. Tato práce by nemohla vzniknout bez laskavé spolupráce pracovníků dalších institucí – prof. Ing. arch. Tomáše Šenbergera (České vysoké učení technické v Praze), doc. PhDr. Dagmar Petříkové (vedoucí Ústavu priestorového plánovania FA STU Bratislava), PhDr. Bohumila Samka (vedoucí brněnského pracoviště Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky), doc. PhDr. Bohumíra Smutného, Dr. (vedoucí Oddělení správy a zpracování fondů Moravského zemského archivu v Brně), Ing. arch. Marcely Drkošové (Odbor územního plánování a rozvoje Magistrátu města Brna), Dr. Ing.

¹¹ Mapa byla součástí evidence ploch brněnských brownfields. Za možnost zúčastnit se prezentace děkuji ing. Daně Wendscheové, PhD. a ing. arch. Marcely Drkošové z Oddělení územní a hospodářské koncepce OÚPR Magistrátu města Brna.

Marie Zezůlkové (Kancelář strategie města Magistrátu města Brna) a Ing. arch. Evy Staňkové (Občanské sdružení Vaňkovka).

2. Cíl práce a metoda zpracování

Obraz města s průmyslovými lokalitami, které ztratily původní využití nebo zůstaly opuštěné, nemusí být pro svoji neutěšenost vždy řešen prostou demolicí. Ekologické, stavebně technické poškození a negativní ekonomicko sociálně psychologický dopad na okolí bude vyžadovat odbourání bariér a podstoupení revitalizace. Nesou terminologické označení brownfields a přestože navazují na městskou památkovou zónu, nemají dostatečný status památky, aby mohly být zapsány na seznam památkově chráněných objektů. Industriální podstata brání jejich kladení na roveň chrámů, zámků či nájemních domů a pro neutěšený stav v nich obyvatelstvo jen s obtížemi vidí možný potenciál rozvoje města.¹²

S pomocí vědecké metody,¹³ složené z heuristiky, třídění dat, analýzy a syntézy, vytipujeme v brněnských postprůmyslových zónách bývalé textilní továrny, vhodné ke konverzi na funkci bydlení. Navržené nové využití poukáže na potenciál uvolněných areálů, představí způsob možné revitalizace a nabídne cestu, jak zajistit opětovnou údržbu pozemků s objekty. Sérií sond do historie budou podhaleny příčiny vzniku a vývojové zvraty brněnského textilního průmyslu a opodstatněna potřeba zachovat továrny i přes ztrátu jejich původní funkce. Zpřítomňováním historie, pracovní technologie a pěstováním *genia loci* v myslích a mentalitě obyvatel je možné pozvednout úroveň bydlení v problémových lokalitách a přispět k zachování kulturního dědictví. Analýzou ruských, vídeňsko německých, anglosaských a francouzských obytných forem najdeme konkrétní model, vhodný pro vytipovanou brněnskou lokalitu, k jejíž konverzi přistoupíme komplexně s ohledem na

¹² Prostřednictvím statutu městské památkové zóny chrání například město Zlín autentické dědictví baťovské architektury a urbanismu, které nemá v celoevropském kontextu obdoby. Více srov. NOVÁK, Pavel. Zlínská architektura 1990-2005. In Andersson 2005. s. 50-61. – ZEMÁNKOVÁ, Helena. Jak uvést v soulad ochranu kulturního dědictví Zlína s rozvojem města? In Andersson 2005. s. 61-72.

¹³ Metoda (řec. *met* – *hodos*, cesta za něčím) je prostředkem poznání neboli postupem, jak získávat správné poznatky. Metoda jako cesta za poznatky tvoří formální stránku vědy, zatímco systém jako získaný souhrn poznatků tvoří stránku obsahovou. Ve starověku převládala logická úvaha rozumem nebo pozorováním, kterou starověcí Římané kategorizovali na analýzu (rozklad celku do jednotlivostí), syntézu (zasazení jednotlivých prvků do obšírnějších souvislostí), analogii (poznání srovnáním neboli postup od pozdějšího k dřívějšímu), indukci (vyvození obecného zákona z jednotlivých pozorovaných případů) a dedukci (odvozování od obecného k méně obecnému). Metoda se liší od metodologie, která představuje nauku o metodě, a metodiky jako způsobu vědecké práce.

individuální, hromadný i smíšený aspekt bydlení, občanskou vybavenost, dopravní obsluhu, parkování a podíl zeleně na pozemku. Důraz bude kladen na ekologii a udržitelný rozvoj představené vize s proveditelností, doloženou tuzemskými i zahraničními příklady.

Výsledná studie bude strukturována do tří úrovní. První se zaměří na příčiny a podmínky zavedení textilního průmyslu v Brně, jeho rozmach, vrchol i pád postupným vytlačěním jinými průmyslovými odvětvími na pozadí evropských událostí, které významným způsobem zasáhly do dění na malých městech. Historická studie brněnského průmyslu se omezí na časové rozmezí let 1763 – 1890 s marginálním přesahem do 20. století. Druhá úroveň bude analyzovat bydlení jako jeden z možných přístupů ke konverzi památkového dědictví.¹⁴ Zúžení tématu na funkci bydlení s důrazem na typologii loftů učiníme s vědomím, že bydlení v rekonstruovaných objektech bude koexistovat s dalšími funkcemi. Historické, typologické, ekologické a technologické aspekty loftového bydlení nám pomohou stanovit vizi pro brněnské postprůmyslové zóny. K loftu přistoupíme jako k bytu, definovaném normou Obytné budovy ČSN 73 4301 takto: „jednotlivá obytná místnost nebo soubor obytných místností s vlastním příslušenstvím pod společným uzavřením“ a budeme sledovat proměny jeho chápání v průběhu druhé poloviny 20. století. Loft jako byt zapojíme do systému obytné budovy, kterou norma charakterizuje coby objekt určený „alespoň ze dvou třetin svého obestavěného prostoru k trvalému bydlení“ a odlišuje jej od bytového domu jako „obytné budovy o více bytech přístupných ze společného komunikačního prostoru (schodiště, chodby, apod.).“ Posouzením možného budoucího využití uvolněných objektů brněnských postprůmyslových zón s ohledem na obdobně řešené lokality v rámci Evropské unie

¹⁴ Když Sherban Cantacuzino vyhodnocoval typologickou řadu přístupů ke konverzi, uváděl rostoucí, nezastavitelné množství rozmanitých příkladů: „*The size of projects [...] seems to be increasing as the momentum od conservation gathers pace. The Faneuil Hall market district in Boston, a waterfront development built between 1825 and 1829 which is being comprehensively converted into outdoor cafés, restaurants and shops, will eventually form part of a larger recreational area with parks, marinas, a nautical museum and an aquarium. At Louvain, the university have preferred to rehabilitate the Grand Béguinage for student residences rather than build a modern campus; and there are plans at last to save the Albert Dock at Liverpool by making use of the buildings for the Polytechnic. If one adds to this list a fourth and much older example of comprehensive conservation, the conversion of castles and monasteries in Spain into the paradises chain of tourist hotels, the proportion of publicly funded to privately funded work is three to one, the only example of a project supported by private developers being the Faneuil Hall market district.*“ (In CANTACUZINO, Sherban. *New Uses for Old Buildings*. London: The Architectural Press Ltd, 1975. 264 s. ISBN 0 85139 499 X. General Introduction, s.XI.) Za takových podmínek se zdá být pokus o ucelenou řadu konverzí poznamenán subjektivním výběrem. Východiskem

zasadíme brněnský potenciál brownfields do intencí soudobé evropské strategie nakládání s památkovým fondem.

Prvním moderním vědcem, nahlízejícím na vědu jako na společné dílo všech odborníků, byl René Descartes. Aby byly výsledky vědy co nejpravdivější, je třeba spolehlivosti každého dílčího pokusu, přičemž nelze-li najít pravdu, je třeba se spokojit s hypotézou: „[...] *lorsqu'il n'est pas en notre pouvoir de discerner les plus vraies opinions, nous devons suivre les plus probables; et même qu'encore que nous ne remarquions point davantage de probabilité aux unes qu'aux autres, nous devons néanmoins nous déterminer à quelques-unes, et les considérer après, non plus comme douteuses en tant qu'elles se rapportent à la pratique, mais comme très-vraies et très-certaines, à cause que la raison qui nous y a fait déterminer se trouve telle.*“¹⁵ Žádný problém není neřešitelný, rozloží-li se na co nejpodrobnější kroky, přičemž pro orientaci v problému je nezbytné užívat Occamovy a Popperovy břitvy. Occamova břitva říká, že je třeba dokládat jen takové množství příčin, jež je nutné, zbavovat se zbytečných teorií a upřednostňovat nejjednodušší vysvětlení.¹⁶ Popperova břitva radí nezabývat se nevyvratitelnými ani neověřitelnými teoriemi,¹⁷ což potvrzují Descartova slova: „[...] *comme encore que nous voyons le soleil très-clairement, nous ne devons pas juger pour cela qu'il ne soit que de la grandeur que nous le voyons; et nous pouvons bien imaginer distinctement une tête de lion entée sur le corps d'une chèvre, sans qu'il faille conclure pour cela qu'il y ait au monde une chimère: car la raison ne nous dicte point que ce que nous voyons ou imaginons ainsi soit véritable, mais elle nous dicte bien que toutes nos idées ou notions doivent*

z této situace se může mimo jiné stát vymezení úkolu kritérii výběru. V našem případě jsme za toto kritérium zvolili funkci bydlení.

¹⁵ DESCARTES, René. *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*. Paris: Librairie de la Bibliothèque nationale, 1898. 127 s., s. 43. – Další dostupná vydání: DESCARTES, René. *Discours de la méthode*. Paris: Éditions Sociales, 1950. 107 s. – DESCARTES, René. *Discours de la méthode*. Paris: Académie Goncourt, 1987. 187 s.

¹⁶ Occamova břitva o úspornosti výkladu byla od 19. století připisována anglickému františkánskému mnichovi, teologovi, logikovi, nominalistickému filozofovi a středověkému politickému mysliteli Williamu Occamovi (1287 – 1347) připisována zřejmě neprávem, neboť se v jeho spisech nevyskytuje. – Kol. autorů. Heslo *Occamova břitva* [online]. Poslední revize 11.3.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Occamova_b%C5%99itva>. – Kol. autorů. Heslo *William Ockham* [online]. Poslední revize 20.5.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/William_Ockham>.

¹⁷ Karl Raimund Popper (1902 – 1994) označoval svůj filozofický systém za kritický racionalismus. Zpochybnil teorii verifikace vídeňských novopozitivistů vlastní vědeckou metodou falzifikace, podle níž nelze vědeckou teorii dokázat, nýbrž jen empiricky zkoumat. – Kol. autorů. Heslo *Popperova břitva* [online]. Poslední revize 21.9.2008 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Popperova_b%C5%99itva>. – Kol. autorů. Heslo *Karl Raimund Popper*

*avoir quelque fondement de vérité; car il ne serait pas possible que Dieu, qui est tout parfait et tout véritable, les eût mises en nous sans cela.*¹⁸ Za předpokladu těchto paradigmat a s vědomím axiomu *De omnibus dubitandum* lze přistoupit ke hledání způsobu záchrany průmyslového dědictví bývalých brněnských textilních továren.

3. Stav řešené problematiky v pramenech a literatuře

Počátek institucionalizace památkové ochrany sahá v českých zemích do poloviny 19. století, kdy byla císařským rozhodnutím ze dne 31.12.1850 ustanovena ve Vídni Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek, v jejímž rámci působilo čtrnáct konzervátorů pro Čechy a jeden pro Moravu. Pořizovali soupisy památek a dohlíželi, aby nebyly ohrožovány.¹⁹ *„V rámci památkové péče je ochrana technických a industriálních památek relativně mladým odvětvím. První technické stavby se začaly do Státního seznamu nemovitých kulturních památek zapisovat teprve v souvislosti s vydáním nové památkové legislativy v roce 1958. Nový pojem „industriální archeologie“, který se objevil v polovině padesátých let 20. století v Anglii, k nám dorazil se zpožděním stejně jako na začátku 19. století průmyslová revoluce: první pracoviště industriální archeologie bylo založeno v Technickém muzeu v Brně až v roce 1968. Sborník Technika a památky vydaný v roce 1983 tehdejším pražským pracovištěm Národního památkového ústavu uvedl na scénu řadu objektů, které byly do té doby doménou hrstky nadšenců v různých zájmových klubech a specialistů zabývajících se dějinami techniky a vědy na půdě Českého vysokého učení technického či Národního technického muzea, zejména v rámci Sekce ochrany průmyslového dědictví vytvořené v roce 1986. [...] Tento zvýšený zájem nepochybně souvisel s důrazem na ochranu stavebních děl 19. a 20. století, která sama výrazným způsobem využívala různé industriální vymoženosti a inovované materiály nebo přímo sloužila průmyslu, například realizací dopravních*

[online]. Poslední revize 10.6.2008 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001-
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Karl_Raimund_Popper>.

¹⁸ Descartes 1898, s. 66.

¹⁹ HRABEC, Josef. Monument protection in the Czech Republic. In TAMPONE, Gennaro – SEMPLICI, Michaela. *Rescuing the hidden european wooden churches heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects*. Città di Castello: Free Books S.r.l., 2006. s. 101. Projekt byl prezentován formou putovní výstavy: KRÁL'OVÁ, Eva – LISICKÁ, Ivana. *Záchrana skrytého dědictví evropských dřevěných kostolov. Medzinárodná metodológia pre implementáciu databázy pre projekty obnovy*. Bratislava: Slovenská technická univerzita pre Fakultu architektúry, 2008. nestr. ISBN 978-80-227-2834-8.

staveb či různých specializovaných výrobních podniků.“ Takto začíná úvodní slovo Jiřího T. Kotalíka ke knize *Sto technických a industriálních staveb Středočeského kraje*.²⁰ Zájem o industriální dědictví v posledních letech vzrostl a v literatuře se čím dál častěji setkáváme s tématem konverze uvolněných průmyslových areálů, které se opírá o památkovou péči, jež „je dostatečně teoreticky rozvíjena, ověřována a legislativním zázemím aplikována v praxi. Ze 33 000 evidovaných nemovitých kulturních památek jsou jen 3% památek technické povahy. Péče o ně je dána ustanovením zákona č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči. ČSFR přistoupila dne 15.11.1990 k mezinárodní Úmluvě o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, přijaté v listopadu 1972 v Paříži (viz. Sbírka zákonů č. 159/1991). V polovině 70. let 20. století byl do koncepce památkové péče zahrnut i program „E“ – Program záchrany, obnovy a společenského využití památek výroby, vědy a techniky. Dnes je vedeno v Ústředním seznamu kulturních památek ČR na 1500 objektů dokládajících historický vývoj vědy, výroby a techniky. [...] Při ČVUT v Praze vzniklo v roce 2001 Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČR, které vytváří novou platformu k diskusím o možnostech a limitech záchrany průmyslového dědictví v postindustriální době.“²¹

Ani historie brněnského průmyslu neušla zájmu badatelů, opíraná o archivní dokumenty, uchovávané v muzeích. Archiválie, mnohdy zničené v důsledku nových majetkoprávních vztahů, se omezují na konkrétní areály, případně objekty a většinou se nacházejí v podobě původní projektové dokumentace v archivech firem, které v současnosti vlastní příslušný areál. Takovým příkladem je projektová dokumentace hlavní budovy firmy Kras na brněnské ulici Bělidla, zhotovená Stavopodnikem v červenci roku 1956 jako typ skeletové etážovky.²² Jak vypadaly textilní areály mezi lety 1880–1900 dokumentuje kniha Jaroslava Preisse s fotografiemi a krátkými charakteristikami jednotlivých soukromých podniků.²³ Autor v úvodu vysvětluje svůj záměr podat obraz vývoje dobového českého textilního průmyslu a je si zároveň vědom, že jím předložený obraz není úplný. V rámci historických faktů nastiňuje

²⁰ DVOŘÁKOVÁ, Eva – JIROUŠKOVÁ, Šárka – PEŠTA, Jan – FRIČ, Pavel. *Sto technických a industriálních staveb Středočeského kraje*. Praha: Nakladatelství Titanic, 2008, s. 8.

²¹ ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Rekonverze starých továren*. Brno: VUT 1991. 118 s. Fakulta architektury. ISBN 80-214-0348-9. s. 8. – ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném*. Brno: FA VUT v Brně. 2003. s. 14-15.

²² Projektová dokumentace objektu Kras, Stavopodnik červenec 1956, stavebník NP KRAS Brno, Bělidla 6. Projektovou dokumentaci v současnosti vlastní firma Gaspra, Herčíkova 10, Brno.

nedůvěru k železnicím, počáteční nedisciplinovanost živnostníků a následný přerod do kapitalistického podnikání. Obchodem mezi Čechami a Moravou a průmyslem na Moravě se zabýval Jindřich Chylík ve své přednášce *Vývoj hospodářských vztahů česko-moravských*.²⁴ Zmiňuje obchod mezi Moravou a Rakouskem a jeho hlavním městem Vídní. Svůj výklad opírá o exaktní čísla, například procenta všech poddaných na šlechtických statcích. Uvádí do kontextu pojmy *rakouský Manchester* a *rakouský Magdeburk*.²⁵ Dále Chylík přibližuje vliv politického osamostatnění roku 1918 na česko-moravský obchod a vznik pro Moravu nepříznivého růstu pražského centralismu. Řemeslnou výrobou v Brně od počátků města do 80. let 19. století se zabývá publikace *Brno – město řemesel, průmyslu a obchodu*, vydaná k 750. výročí udělení městských privilegií Brnu.²⁶ O hospodářském rozmachu Moravy v letech 1740-1918 pojednává *Vlastivěda moravská*.²⁷ Jaké bylo pozadí těchto historických událostí u nás i na evropské scéně nám pomohla objasnit i následující publikace. V rámci edice *Historie a současnost podnikání v regionech ČR* byla vydána kniha o regionu Brněnska.²⁸ Autor Pavel Cibulka se v ní věnoval rozvoji zdejších živností a průmyslu v 19. a na počátku 20. století. V první části knihy je postížen historický vznik a vývoj brněnského průmyslu zpracovaný kolektivem historiků, ve druhé je potom podán průřez podnikatelskou infrastrukturou v současnosti. Kniha obsahuje přesné informace a zahrnuje celou šíři průmyslových odvětví na Brněnsku. Pro účely této disertační práce jsme zohlednili především průmysl textilní.

Památkovou hodnotou průmyslových areálů se systematicky zabývá Helena Zemánková, která jako architekt i pedagog „orientuje svou profesní činnost na analýzy způsobů, jakými industrializace poznamenala a vytvářela městskou strukturu, zástavbu a sociální kontext v evropských průmyslových městech. Jaká budoucnost čeká toto globální prostředí v době postindustriální? Jak se městům daří s tímto dědictvím vypořádat – zachovat jeho nejvýraznější prvky a přitom je integrovat do nových typů zástavby. Na tomto poli rozvíjí úspěšnou spolupráci

²³ PREISS, Jaroslav. *Český průmysl textilní slovem i obrazem*. Praha: Spolek českých průmyslníků textilních v Praze, 1909.

²⁴ CHYLÍK, Jindřich. *Vývoj hospodářských vztahů česko-moravských*. In *Morava v českém státě: sborník příspěvků z cyklu přednášek, říjen 1947*. Brno: Masarykova univerzita a Matice moravská, 1948. s. 95-107.

²⁵ Příklad Brna k „rakouskému Magdeburku“ odkazuje na zdejší středisko rakouského velkoobchodu cukerného.

²⁶ Jordánková 1993.

²⁷ JANÁK, Jan. *Vlastivěda moravská, Hospodářský rozmach Moravy 1740 – 1918*. Brno: 1999.

²⁸ CIBULKA, Pavel. *Historie a současnost podnikání na Brněnsku*. Žehušice, 2005.

s významnými domácími i zahraničními průmyslovými centry i profesními partnery.²⁹ Zaměřuje svoji odbornou činnost na zachování kulturního dědictví a na nové funkční využívání uvolněných objektů. Aktivně působí v zahraničních organizacích a je členkou mezinárodního komitétu společnosti Herity se sídlem v Římě, členkou vědeckého komitétu časopisu *Industrial Patrimony*, který vydává světová společnost TICCIH. Získala diplom společnosti ICMAI za práci v oblasti průmyslové archeologie. V rámci České republiky působí v Sekci pro ochranu průmyslového dědictví při NTM v Praze a Kolegia pro technické památky ČKAIT a ČSSI. Téma této disertační práce je úzce zaměřeno na odborný zájem Heleny Zemánkové jako školitelky a odpovídá specializaci jejího ateliéru na Fakultě architektury VUT v Brně. V textu publikace *Rekonverze starých továren*³⁰ se Helena Zemánková zabývá vznikem a zaměřením oboru průmyslová archeologie, metodikou a příklady správného řešení z hlediska funkce, architektury a urbanismu. Výklad obohacuje o studentské projekty, které vznikly pod jejím vedením na FA VUT v Brně. V knize *Tvořit ve vytvořeném*³¹ ještě blíže postihuje zrod průmyslové archeologie jako nového kulturního postoje, definuje předmět konverze, historický vznik, vývoj a konec industriální éry a srovnává přístupy k ochraně průmyslového dědictví v zahraničí a u nás. Na význam a památkovou hodnotu areálů brněnských textilek upozornila ve své *Databázi průmyslového dědictví Moravy*,³² v níž vybrala a s pomocí studentů FA VUT v Brně zmapovala brněnské textilky, cukrovary a pivovary. Tento exaktní podklad se tak stal důležitým vodítkem pro další bádání ve směru této problematiky. Na brněnské Fakultě architektury VUT není problematika brownfields ojedinělá a v rámci ateliérových projektů ji každoročně řeší řada studentů.³³ Mimoto vznikají na toto téma disertační

²⁹ ZEMÁNKOVÁ, Helena. Architekt-pedagog, domácí a zahraniční zkušenosti. In VORLÍK, Petr. *Druhý dech průmyslové architektury*. Sborník z výstavy alternativních studentských projektů na téma nové využití průmyslového dědictví jako podnět nebo nástroj územního rozvoje. Čtvrté mezinárodní bienále Industriální stopy, září 2007, Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví, 2007. s. 14.

³⁰ Zemánková 1991.

³¹ Zemánková 2003.

³² ZEMÁNKOVÁ, Helena a kol. *Databáze průmyslového dědictví Moravy*. Internetové stránky. Brno: Atelier rekonstrukcí památek A4 FA VUT v Brně, 2004. Zpracováno na základě programového projektu MK ČR - Výzkum industriálních a technických areálů a objektů.

³³ NETOUŠKOVÁ-DEFEROVÁ, Michaela - POKLUDOVÁ, Karla - ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). Revitalizace posvitavské průmyslové zóny. Teplárna Brno - Špitálka [diplomová práce]. In Zemánková 2003, s. 123. – ERBEN, Adam - ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). *Konverze továrního objektu na bydlení* [diplomová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2006. nestr. – HANDLÍŘOVÁ, Petra - MALINA, Pavel - MATĚJOVÁ, Pavla - HAVLIŠ, Karel (ved.). *Nová nábřeží - skrytý potenciál Svitavského náhonu v Brně* [diplomové práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2009.

práce, například „*Veřejná správa brownfields*“ autora Pavla Stojanova.³⁴ Autorka předkládané práce zpracovala v průběhu dvou roků pod vedením odborníků z FA VUT Brno několik dílčích příspěvků, jejichž témata se týkala urbanismu města Brna, rekonstrukce narušených statických konstrukcí bývalých průmyslových objektů a historie textilního a strojírenského průmyslu v Brně.³⁵

Téma bydlení v loftech si vyžádalo důkladnější obeznámení s tímto pro české země v podstatě cizorodým fenoménem. Znalosti o historii loftů, dokládané na dobových fotografiích, jsme načerpali z knihy *Lofts* autorské dvojice Marcuse Fielda a Marka Irvinga.³⁶ Příklady nedávných realizací loftového bydlení nejrůznějších druhů a kontextů se zabývají publikace z ediční řady *Taschen*,³⁷ doprovázené bohatým obrazovým materiálem a základními charakteristikami principu loftového bydlení. Nedávným realizacím konverzí bývalých průmyslových objektů v České republice se věnuje publikace *Industriální stopy*, vydaná Výzkumným centrem průmyslového dědictví ČVUT Praha.³⁸ Téma bydlení v loftech s sebou přineslo nezbytné informace o minimalistickém stylu, v němž bývají soudobé realizace tohoto druhu často provedeny. Minimalismu jako slohovému výrazu doby jsou věnovány publikace z edice *Feierabend* nebo *Taschen*, doprovázené výpravnou obrazovou přílohou.³⁹

Loftové bydlení částečně využívá problematiku brownfields, již se zabývala Dagmar Petříková z bratislavské Fakulty architektury.⁴⁰ Ve své práci, zaměřené na obnovu hnědých polí, stanovila tzv. A-B-C model. V následující projektové studii

³⁴ STOJANOV, Pavel. *Veřejná správa a brownfields*. [Disertační práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007.

³⁵ SEDLÁKOVÁ, Anežka - KOUTNÝ, Jan. *Město jako makro a mikrostruktura*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 3 s. – SEDLÁKOVÁ, Anežka - ŽABIČKOVÁ, Ivana. *Poruchy a rekonstrukce staveb (objekt bývalého Krasu v Brně)*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 8 s. – SEDLÁKOVÁ, Anežka - SEDLÁK, Jan. *K historii textilního a strojírenského průmyslu na Moravě a jeho proměně po roce 1989*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 11 s. – SEDLÁKOVÁ, Anežka - ŠINDLAR, Jiljí. *Průmyslové Brno / Brněnský průmysl. Scénář výstavy*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 8 s. – SEDLÁKOVÁ, Anežka - ZEMÁNKOVÁ, Helena. Rekonverze bývalých textilních továren v Brně se zaměřením na funkci bydlení v loftech. In *XII. Vědecká konference doktorandů: sborník příspěvků konference doktorandů, Brno 13. května 2008*. Brno: Fakulta architektury VUT Brno, 2008. – SEDLÁKOVÁ, Anežka - ZEMÁNKOVÁ, Helena. Továrna a loft - anachronismus a progres. In *XIII. Vědecká konference doktorandů: sborník příspěvků konference doktorandů, Brno 12. května 2009*. Brno: Fakulta architektury VUT Brno, 2009.

³⁶ FIELD, Marcus – IRVING, Mark. *Lofts*. Londýn: Laurence King, 1999. 208 s. ISBN 1 85 669 149 7.

³⁷ *The big book of Lofts*. Taschen. 2005. – *Small Lofts*. Taschen. 2006.

³⁸ FRAGNER, Benjamin – HANZLOVÁ, Alena. *Industriální stopy*. Praha: Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT Praha. 2005.

³⁹ GÓMEZ, Lola – TORRAS, Susana González. *Minimal – Minimalism*. Berlín: Feierabend, 2003. 851 s. ISBN 3-936961-08-6. – MARZONA, Daniel. *Minimalismus*. Taschen. Köln. 2005.

nastavila koncepční model cílů a nástrojů, nezbytný k dosažení udržitelného rozvoje lokalit brownfields.⁴¹ Ptáme se však, zda lze posuzovat rekonstrukci či konverzi i z jiného než ekonomického hlediska modelu A-B-C a zda lze zobecnit esteticko vizuální aspekt rekonstrukce či konverze tak, aby byla míra architektony invence kritériálně definovatelná.

4. Historie brněnského textilního průmyslu

4.1. Počátky mezi lety 1349 – 1750

Brno, významné průmyslové centrum českého království, rakouské monarchie i českého státu, zažilo první rozkvět řemesla a obchodu ve 14. století, zejména mezi lety 1349 – 1411, kdy bylo sídlem moravských markrabat.⁴² Ve výrobě suken se uplatňovala dělba práce a posléze došlo k rozdělení výroby na dvě odvětví – tkaní a soukenictví. Středověký výrobní postup⁴³ začínal v přádelně a tkalcovně, kde sukno předzpracované přadlenami a tkalci přebírali valchaři, jež používali k valchování a česání soukenické štětky, zhotovované ze šišek bodláku *dipsacus fullonum* upnutých v držadle. Postřihovači odstraňovali z plátna nopy pomocí velkých nůžek a barvíři jej následně bílili a barvili. Hotový výrobek prodávali soukeníci, jejichž cech byl v Brně založen roku 1435. Od té doby vzkvétala jejich obchodnická činnost na východě (Budín, Trnava, Prešpurk), v rakouských zemích (Vídeň, Kremže, Steyr, Linec, Solnohrad), v Podunají a německých zemích (Pasov, Řezno, Augšpurk, Norimberk, Frankfurt nad Mohanem), ve Švýcarsku (St. Gallen) a přes Štýrsko a Korutany v severní Itálii (Verona, Milán, Benátky), kde představovaly luxusní textilie významný obchodní artikl.⁴⁴ Od roku 1453 jsou brněnská sukna opatřovaná městskou pečetí na známku své kvality.

⁴⁰ PETRÍKOVÁ, Dagmar. *Revitalizácia brownfields*. Bratislava: Fakulta architektury, Ústav urbanizmu, Spectra Centre of Excellence, 2006.

⁴¹ PETRÍKOVÁ, Dagmar – BRUEL, Michaela – HEGEDUS, Viktoria – FARNSWORTH, Kerri – DURNEY, Terry – MORGAN, Peter – KYLE, Alexander. *Spoločenské a kultúrne otázky v procese rozvoja brownfield lokalít v Európe*. Bratislava: Fakulta architektury, Ústav urbanizmu, Spectra Centre of Excellence, 2006.

⁴² JORDÁNKOVÁ, Hana. Od počátku města do konce středověku – Řemesla ve středověku – Řemeslné specializace. In Cibulka 2005, s. 22.

⁴³ Cibulka 2005, s. 22. – Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 7.

⁴⁴ JORDÁNKOVÁ, Hana. Od počátku novověku do konce třicetileté války - Předbělohorský obchod - Obchodní trasy a sortiment zboží. In Cibulka 2005, s. 26. – AMB, E 26 - Cech soukeníků, Brno, 1478 – 1859.

Roku 1460 se v Brně ustanovil cech soukenických kráječů a v následujícím století se zde stejně jako v Olomouci a biskupské Kroměříži zrodila nová cechovní hierarchizace, postupně se osamostatňovaly dílčí profese pro zpracování sukna⁴⁵ a na přelomu 16. a 17. století se ze soukeníků vydělili tkalci⁴⁶ a z tkalců punčocháři,⁴⁷ nazývaní *mezuláni* či *mezulánici*, vyrábějící *mezulán*, silnou tvrdou tkaninu keprové vazby ze lnu a konopí, později bavlny. Záhy punčocháři s tkalci opět splynuli. Jak byly soukenické profese vzájemně provázané ukazují dlouhodobé spory, které panovaly mezi soukeníky a zámožnějšími postřihovači o dělbu zisku v rámci apretur suken: „*Postřihovači, kteří měli vyhrazeny všechny práce, jímž se souhrnně říká apretura suken, totiž od soukeníků nakupovali levně sukna ve formě polotovarů, ale po finální úpravě je draze prodávali. Tím bohatli na úkor soukeníků. Od 15. století sice soukeníci nemuseli valchovat a sušit sukna u postřihovačů a měli možnost svá sukna prodávat v drobném, nicméně i nadále byli povinni je dávat postřihat. Toho postřihovači, kterých bylo roku 1583 v Brně 13, zneužívali požadováním vysokých cen. Spor byl definitivně rozhodnut až roku 1708 za účasti zemského hejtmanství.*“⁴⁸

Ve srovnání s rozkvětem řemesla ve 14. století lze charakterizovat století patnácté až sedmnácté jako dobu stagnace, z níž se Brno probudilo do nového úsvitu v polovině 18. věku. V první polovině 18. století působily v Brně čtyři textilní cechy soukeníků, postřihovačů, tkalců a punčochářů, v polovině století zde bylo doloženo deset mistrů soukenických a deset punčochářských. Roku 1723 byly vydány nové cechovní artikuly, podle nichž směl každý tkadlec pracovat jen na čtyřech stavech a používat jen schválená barviva. Málo početní barvíři, kteří dále plátno bílili a barvili, byli k roku 1748 doloženi v Brně jen dva. Punčocháři, spadající pod hlavní cechovní organizaci ve Vídni, se roku 1721 osamostatnili a vytvořili vlastní cech, v němž směli stejně jako tkalci vyrábět nejvýše na čtyřech stavech a zaměstnávat jen tři tovaryše a jednoho učně. Mohli vyrábět z konopí, harasu, lnu a bavlny a s těmito surovinami směli i obchodovat.

Jak fungovala soukenická manufaktura v první polovině 18. století ukazuje konvolut dvaceti rytin *Designatio Iconographica Oberleutensdorfenses Pannaria*

⁴⁵ AMB, E 30 - Cech krejčích neboli oděvníků, Brno, 1638 – 1859.

⁴⁶ AMB, E 25 - Cech tkalců plátna, mezulánu, barchánu a cajku a Spojená bratrská pokladnice soukenických, tkalcovských a cajkařských tovaryšů, Brno, 1713 – 1859.

⁴⁷ AMB, E 29 - Cech punčochářů, Brno, 1754 – 1859.

⁴⁸ ZŘÍDKAVESELÝ, František. Brno v době merkantilismu – Cechy a cechovní výroba do poloviny 18. století – Textilní řemesla. In Cibulka 2005, s. 42-46.

Officinas, Vulgo Fabricas Penicilli arbitrio Representans, který nechal zhotovit roku 1728 hrabě Jan Josef Valdštejn, majitel soukenické manufaktury v Horním Litvínově, založené roku 1715.⁴⁹ V této jedné z nejstarších manufaktur v Čechách a na Moravě se nakoupená vlna, dovezená do skladiště, vážila a sypala do velkých košů, v nichž ji ženy s dětmi třídily dle jakosti. V mykárně ji děti čechraly, muž s chlapcem pro lepší zpracování kropili rostlinným olejem a drastidly byla mykána nebo česána. Dále proces mykání či česání probíhal v přádelně pro zhotovení útku a osnovy. Hlavní přádlák vážil a rozděloval vlnu mezi přádelny, které ji spřádaly na přádelních kolech. Po snování a klížení kličem byla v tkalcovně navíjena na osnovní vál, protahována brdem a navíjena na stav. Postupně se tak zhotovila útková cívka, vetkávaná do osnovy. Z utkaného hrubého sukna byly ve vyšívárně odstraněny nopy s uzlíky a ve valchovně bylo plstěno pomocí teplé vody, mýdla a dalších prostředků, přičemž muži obsluhovali valchu a děti nosily teplou a studenou vodu. Po odstranění zbytků kliču a oleje se sukno barvilo ve velkých měděných kotlích základními barvami červenou a modrou, vypralo se, usušilo a v úpravně bylo finálně postřihováno a lisováno.

Pro zajištění většího odbytu se již roku 1701 sdružili brněnští obchodníci do třiceti šesti členného grémia, v němž si později vydobyl výjimečné postavení obchodník a směnárník Johann Michael Köffiller.⁵⁰ Zboží se prodávalo na výročních trzích, pravidelně pořádaných s císařským svolením, přičemž zahraniční účast lipských, norimberských, švábských, tyrolských a rakouských obchodníků dodávala jarmarkům charakter veletrhů. Postupně se hlásil příchod dalšího rozkvětu brněnského průmyslu, k němuž posléze došlo mezi lety 1750 – 1848 v podobě manufaktur a rané tovární výroby.

4.2. Jihlavské intermezzo 1591 – 1764

Zavedení manufaktur a továren v Brně souviselo s rozvojem dalšího královského města – Jihlavy.⁵¹ Na tamní středověké soukenické řemeslo navázala od konce 16. století cechovní organizace, doložená od roku 1591 pod názvem Kompanie. Růst soukenické produkce a exportu probíhající od roku 1601 utlumila třicetiletá válka, která přesunula zaměření výroby na vojenské oděvy. S podporou císaře Ferdinanda II. vstoupili jihlavští soukeníci roku 1628 na rakouské trhy.

⁴⁹ Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 8-9.

⁵⁰ S jeho synem Johannem Leopoldem Köffillerem se začala psát nová kapitola brněnského průmyslu druhé poloviny 18. století, o níž bude pojednáno dále.

⁵¹ Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 17-31.

Po obléhání Jihlavy Švédy v letech 1645 – 1647 se město ocitlo v troskách, soukeníci se ze zdevastovaných předměstí odstěhovali a jejich návrat byl pomalý, provázený nedostatkem financí a negativním postojem úřadů vůči nové zástavbě jihlavských předměstí. S finanční, materiální i obchodní pomocí městské rady se soukenictví do Jihlavy vrátilo a na přelomu 17. a 18. století pracovalo ve stejné síle jako před třicetiletou válkou. Za válek o dědictví španělské (1701 – 1714) udělily císařské a zemské úřady Jihlavě výsadu produkce vojenského sukna, což pozbylo na aktuálnosti po skončení válečných tažení. Z následného poklesu soukenické produkce vysvobodil Jihlavu ve 20. – 30. letech obchodník Josef Ignác Zebo (1696 – 1765), povýšený roku 1733 za zásluhu o novou prosperitu jihlavského soukenictví do šlechtického stavu s přídomkem z Breitenau.

Po nástupu Marie Terezie na trůn roku 1740 se rozpoutaly války o dědictví rakouské, pro něž se opět zvýšila poptávka po jihlavském vojenském suknu, za jehož zajišťování povýšila Marie Terezie Zebo roku 1741 do stavu rytířského. Císařovna snaha zavést v Jihlavě produkci nizozemského jemného sukna ze španělské vlny však narazila na odpor zdejších soukenických mistrů, proto byla první manufaktura zřízena ve východočeských Kladrubech nad Labem a roku 1764 přesunuta do Brna, kde položila základ bohaté tovární historii.⁵²

4.3. Zakladatelé brněnského textilního průmyslu

Když vymřeli Habsburkové po meči smrtí císaře Karla VI. roku 1740, obhajovala Marie Terezie ve slezských válkách (1740 – 1748) svůj nárok na českou korunu a tím i postavení habsburské monarchie ve střední Evropě. Roku 1741 byla nucena postoupit dvě třetiny Slezska pruskému králi Friedrichu II., ale nehodlala se se situací smířit, což vedlo k dalším válkám o dědictví rakouské. Kvůli relativně nízké úrovni obchodu v rakouské monarchii v polovině 18. století bylo zamýšleno posílit slezské hospodářství, k čemuž mělo napomoci tranzitní město Brno s dlouholetou tržní historií, nacházející se na trase mezi Vídní a severní Moravou. Pro plánovanou implantaci výroby byla nezbytná podpora státu. V Brně byly založeny dvě instituce pro rozvoj průmyslového podnikání, které poskytovaly úvěry, dovážely suroviny a

⁵² V Jihlavě začaly být příhodné podmínky pro zřizování tovární velkovýroby až od roku 1770. Nejúspěšnějšími roky zdejší produkce a vývozu byla léta 1770 – 1790 a maxima se dosahovalo v prvních desetiletích 19. století. Obecně se dařilo menším podnikům než velkým manufakturám, které se opětovně setkávaly s nevolí státem podporovaných řemeslníků, organizovaných v ceších.

hledaly odbytiště. Jednalo se o manufakturní úřad při moravské reprezentaci a komoře a o akciovou Půjčovni banku u Matky Boží.

Před rokem 1763 nehrál textilní průmysl v Brně významnou roli.⁵³ Na počátku 60. let zde pracovalo jedenáct soukenických mistrů bez tovaryšů a učňů. Absence silného soukenického cechu, jaký měla Jihlava, vytvořila v Brně volnou příležitost pro zavedení tovární výroby. „Z rozhodnutí vídeňské vlády a ve smyslu nové průmyslové politiky, kterou napodobila vláda po vzoru Francie, aby získala velké poplatníky, kteří by nesli břemena, počíná se záhy měniti tvář moravského hlavního města, znenáhla přecházejícího ve sféru specificky průmyslovou. [...] Tak se Brno ponenáhlu stává průmyslovým centrem, aniž mělo splavnou řeku, centrální polohu anebo i jen dostatečné prostředky dopravní.“⁵⁴ Manufakturní úřad podporoval uplatnění zahraničních odborníků na soukenictví, apretérství a barvířství, pocházejících z Rakouského Nizozemí a pruského Slezska, neboť v růstu odbornosti spatřoval postupné zdokonalování zdejší začínající výroby, kterou nejen finančně zajišťoval, ale uváděl ji i v obecné povědomí. Roku 1763 se rozhodl, že přišel čas nahradit řemeslné soukenictví první manufakturou a zahájil riskantní, nikde jinde v monarchii dosud neuskutečněný proces industrializace, později srovnatelný s dynamickým rozvojem anglických měst. Ředitel brněnské Půjčovni banky, Johann Anton Kehrenhofer, přišel s nápadem přesunout neprosperující kladrubskou továrnu na jemná sukna z Pardubicka na jižní Moravu.

Průkopnická manufaktura dostala název *K. k. privilegierte feine Tuch – Fabrique zu Brünn in Mähren* a začala koncem ledna 1764 pracovat ve státem opatřené budově na Velké Nové 12, dnešní Lidické ulici.⁵⁵ Podporována byla z finančních zdrojů Půjčovni banky a zkušenosti s výrobou zajišťovali bývalí zaměstnanci, pracující na původních strojích. Roku 1765 stát zavedl další dvě manufaktury – výrobu plyše a cajků na Švábce a zpracování tabáku na Cejlu. Když se továrna na Velké Nové dostala posléze do finančních potíží, zachránilo ji kolegium brněnských obchodníků, vedené Johannem Leopoldem Köffillerem (1743 – 1814),

⁵³ VYSKOČIL, Aleš. Počátky manufakturní výroby, vznik prvních textilních továren. In Cibulka 2005, s. 58-65.

⁵⁴ HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecílie. *Brno, stavební a umělecký vývoj města*. Praha: Pražské nakladatelství V. Poláčka, 1947. s. 261.

⁵⁵ Vnitřní dvůr byl ze tří stran obestavěný dvoupatrovým objektem se sedlovou střechou, jejíž půdní prostory byly odvětrávány vikýři. Podélné výrobní místnosti byly *enfiládou* zřetězeny v postranních ramenech objektu. Malé rozpětí výrobních prostor nevyžadovalo vložení středních podpor a statiku zajišťovaly silné obvodové zdi. Do střední hmoty bylo umístěno komunikační jádro s vjezdem a zázemím.

jehož rod, pocházející z Korutan, přišel do Brna kolem roku 1730. Roku 1766 se stal ředitelem a továrna začala být nazývána Köffillerova. Pro zefektivnění výroby a v souladu se záměrem manufakturního úřadu zaměstnával zahraniční úředníky a odborníky z Nizozemí, Belgie a Porýní. Jejich týmy doplnil o mistry a tovaryše z Brna a okolí. V letech 1767 – 1780 se mu podařilo rozšířit počet stavů ze třinácti na čtyřicet pět a zaměstnávat přes sedm set lidí. Od roku 1768 převzal se společníky také výrobu na Švábce, jejíž neprosperující produkci plyše a cajků změnil na soukenickou. Poté, co roku 1781 tyto státní manufaktury koupil do osobního vlastnictví, rozšířil počet stavů na sto dvacet a počet zaměstnanců na dva tisíce. Vrcholem produkce se staly roky 1781 – 1788, kdy Köffillerovy brněnské manufaktury konkurovaly zahraničním podnikům na balkánských, ruských a polských trzích. Přes roční výrobu dvou tisíc kusů jemného sukna při tisíci metrických centech zpracované vlny⁵⁶ v tkalcovně na Velké Nové, přádelně na Švábce, valchách na Radlase, Husovicích a barevně na Malé Křenové zůstával podnik ekonomicky nestabilní a v letech 1792 – 1793 zkrachoval. Stát jej již nedokázal zachránit, proto byl majetek rozprodán.

Na krizi se podepsalo zapojení Rakouska – Uherska do války Ruska s Osmanskou říší obsazením Bosny a Moldavska roku 1787. První brněnská manufaktura se na pozadí těchto událostí zadlužila a nedokázala čelit konkurenci ve městě. Její zásluhou se však vyškolila zakladatelská generace budoucích samostatných podnikatelů, kterými byli v Brně usazení zahraniční odborníci, posléze též zdejší rodáci.

4.4. Textilnictví za Marie Terezie a Josefa II.

Druhá polovina 18. století probíhala ve znamení tereziánských a josefínských reforem. Císař Josef II. zrušil nevolnictví patentem ze dne 1. listopadu 1781, kterým bývalým robotníkům mimo jiné umožnil: „[...] z *panství se odstěhovati, a někde jinde v zemi se usaditi anebo službu hledati* [...].“⁵⁷ Svobodní lidé odcházeli z venkovů hledat pracovní příležitosti do měst, kde jako levná pracovní síla přispívali k zavádění a rozvíjení průmyslu. „*V oněch několika desetiletích po polovině 18. století se na Moravě hodně změnilo v názoru na podnikání, myšlení a cit člověka, ale i na*

⁵⁶ Jeden metrický cent (q) představuje sto kilogramů.

⁵⁷ 1781-Patent o zrušení nevolnictví [online]. Dostupné z: ZŠ Kaznějov, c2008- [cit. 2009-05-04]. <<http://zskaznejov.webnode.cz/products/a1781-patent-o-zruseni-nevolnictvi/>>.

vědeckou práci. Lidé nejrůznějšího původu [...] se zapojovali do prosazování principů osvícenství v různých sférách společenské činnosti. Zpočátku usilovali vše dělat kriticky a racionálně [...].⁵⁸ V osadách za brněnskými hradbami se v poslední čtvrtině 18. století rozběhl proces industrializace, vyžadující početné pracovní skupiny. K povolování řemeslné a průmyslové činnosti ve městě i na předměstích byl roku 1796 zplnomocněn císařem Františkem II. brněnský magistrát, který dohlížel na novou výstavbu bez ohledu na zájmy cizí vrchnosti.⁵⁹

Posílení významu úřadů a snaha o centralizaci vedly k administrativnímu sjednocování rozdrobených městských struktur a k postupnému vytváření prstence nových předměstí v rámci industrializace. Od 70. let 18. století vzniklo po obvodu města třináct nových osad, jejichž jména vstoupila do názvů ulic. Průmyslové rozrůstání města směřovalo podél vodních toků řeky Svitavy a Svrateckého náhonu, jejichž vody sloužily výrobnímu procesu. Zřizování tovární velkovýroby v letech 1770 – 1790 umožnilo zrušení cechovního opatření, kdy soukeník nemusel pracovat jen u jednoho stavu a v podniku mohlo být zaměstnáno velké množství přadláků.

Výstavbu nového stavebního druhu – manufakturních továren – doprovázelo zřizování obydlí továrníků a dělnických kolonií. Paláce a vily, stavěné přímo v areálech, sloužily majitelům k dohledu na výrobu. Posléze si továrníci pořizovali domy v klidnějších lokalitách, zatímco členové nejužšího vedení a majitelé malých úpraven se ubytovávali v bytech v bytových domech.⁶⁰ Pro početnou obec dělnickou byly od počátku zřizovány kolonie nízkého standardu, například na ulicích Kožená, Jircháře, Vídeňská či Silniční. První dělnická kolonie v celé habsburské monarchii byla zřízena v Brně v letech 1785 – 1786 mezi ulicemi Veveří a Lidická pro potřeby Köffillerovy (později Schmalovy) nedaleké továrny. Červenou ulici, která jí vedla, tvořilo několik řad uzavřené blokové zástavby čítající čtyřicet čtyři domků.⁶¹

⁵⁸ KROUPA, Jiří. *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*. Druhé, rozšířené a upravené vydání. Brno: vydavatelství Era, 2006. s. 17.

⁵⁹ CIBULKA, Pavel. *Období manufakturní a rané tovární výroby 1750-1848 – Správní a administrativní vývoj brněnského regionu*. In Cibulka 2005, s. 51.

⁶⁰ Do doby rané industrializace spadá počátek výstavby domů na ulici Hlinky západně od Starého Brna. O jednotlivých domech na ulici Hlinky více in KUČA, Karel. *Památky Brna*. Brno: Odbor kultury Úřadu města Brna, 1991. s. 103-106.

⁶¹ MZK Brno, Ik1-00.682 - Červená ulička [grafika].

4.5. První generace brněnských továrníků

Köffillerovi následovníci byli ti, kteří před krachem manufaktury pracovali v jejích provozech. Obchodně zdatní mistři, pokladníci, apretéři, účetní a další specialisté využili nabytých znalostí a z lůna starého podniku se symbolicky rodily nové pracovní příležitosti. Již na počátku rozmachu Köffillerovy továrny začal vyrábět v menší soukenické dílně na Malé Křenové 23 Wilhelm Mundy, bývalý tovaryš a poté mistr u Köffillera. Jakmile získal roku 1780 oprávnění k provozu továrny, koupil následujícího léta dům U čtyř mamlasů na Cejlu 66 a vybudoval v něm první soukromou manufakturu v Brně, v níž se roku 1784 pracovalo na šedesáti stavech s roční produkcí 2 800 kusů suken. Roku 1786 koupil budovy zrušeného kláštera v Předklášteří u Tišnova, které konvertoval na dvě manufaktury. Před koncem století zřídil další filiálku v Těšíně.

Těsně před Mundyho smrtí pracovalo roku 1804 v brněnském podniku na 132 stavech několik set přadláků, jejichž výrobky dále upravovaly stovky soukeníků, postřihovačů, barvířů a dalších specialistů. U Mundyho se vyškolilo přes tisíc soukenických tovaryšů a manufaktura se zařadila k největším v českých zemích. Roční produkce dosahovala 6 000 – 7 000 kusů sukna, avšak Mundyho synové v podnikání nepokračovali. Po brněnských provozech, které prodali roku 1806, čekal stejný osud i ostatní továrny.

Köffillerův bývalý pokladník a vedoucí mistr Johann Heinrich Offermann získal roku 1786 jednoduché tovární a roku 1791 formální zemské oprávnění na výrobu jemného sukna.⁶² Mezi lety 1786 – 1787 založil nejstarší manufakturu, která přestála většinu krizí brněnského průmyslu. Vyráběl na dvaceti osmi stavech, z nichž osm se nacházelo v nově postaveném areálu na Náhonu. Offermann finančně podporoval technické vynálezy a jako první zaváděl do výroby stroje. Jeho následovníci zvýšili do konce 18. století počet stavů na sto a počet zaměstnanců na dva tisíce.

U Köffillera se vyučil Heinrich Schmal, který po svém osamostatnění převzal provoz Köffillerovy tkalcovny na Velké Nové a zřídil vlastní barevnu a valchu v Zábřovicích.⁶³ Köffillerův bývalý účetní Heinrich Friedrich Hopf a faktor Johann Gottfried Bräunlich společně založili podnik, který zainvestoval podobně jako

⁶² Myška 2003. Heslo Johann Heinrich I. Offermann, s. 325.

⁶³ MZK Brno, Ik1-00.627 - Schmalova továrna [grafika]. – MZK Brno, Ik1-00.687 - Šmálka [grafika].

Offermannův v Brně usazený norimberský velkoobchodník Johann Jakob Herzogenrath.

Poté co získal Johann Christian Biegmann jednoduché a zemské tovární oprávnění k vlnářskému podnikání, věnoval se výrobě sukna v barevně na Malé Křenové, kterou převzal od Köffillera. Mezi další zpracovatele vlny patřili Johann Christian Leidenfrost, Antonio Cussina, Mathias Mundy či Johann Gottlieb Schaeffer. Textilní továrník Leopold Schulz vyráběl harasové stuhy, Thomas Lewinsky hedvábné zboží, Paul Barvier stejně jako Christoph Sigmund hedvábné stuhy a šátky, Dominik Brobail či Franz Bayer cajky a bývalý Köffillerův společník Johann Bartholomäus Seitter zřídil v Brně na Petrohradské ulici první výrobu fezů v monarchii, k níž později připojil výrobu saténklotu.

Kromě velkých manufaktur byly zřizovány menší soukromé přádelny a úpravny (barvírny, apretovny a valchy), mezi jejichž majiteli se začali objevovat též lidé české a židovské národnosti. Paul Turetschek, který se narodil v řemeslnické rodině na brněnském předměstí Cejl, získal roku 1802 zemské tovární oprávnění a otevřel první vlnářskou manufakturu domácího původu. Další Čech Karel Příza působil jako soukenický mistr u Biegmanna a tovární privilegium získal roku 1815. Prvním židovským manufakturistou v době, která židovskému podnikání ještě příliš nepřála, se stal Jakob Häller. Roku 1802 působil v Brně deset soukenických manufaktur, jedna na vlněný cajk, jedna na haras a pracovalo v nich šest set stavů obsluhovaných deseti tisíci lidmi z Brna a okolí, jejichž roční produkce zajišťovala dvacet tisíc kusů kvalitních vlněných tkanin. Vedle toho byly další tři tisíce lidí zaměstnány v přidružených textilních provozech a koncentrace vlnářských manufaktur byla srovnatelná s tehdejšími největšími městy střední Evropy.

4.6. Rozmach od doby vlády císaře Napoleona po liberalizaci trhů

Roku 1814 vyrábělo v Brně již dvacet devět textilek, soustředěných v pásu kolem náhonů Svitavy, Svratky a na Ponávce. Intenzivní produkce industriální zóny požadovala po přádlácích a soukenících, factorsky dodávajících hotové zboží z domácích dílen, zajišťování požadované kvality, čehož nebyli s ohledem na objem produkce schopni. Proto se poprvé v monarchii začaly do výroby zavádět stroje, aby zvýšily produktivitu práce a zkvalitnily výsledný produkt. Brněnští vlnaři dováželi

stroje ze zahraničí⁶⁴ nebo si je nechali zhotovovat podle dovezených technických plánů. V Brně usazení zahraniční i tuzemští strojníci a mechanici technické výkresy napodobovali, upravovali a přistupovali k dalším objevům, které si vzápětí patentovali.

Již roku 1803 zahájil provoz první postřihovací stroj na sukna v monarchii, uvedený do provozu v Offermannově manufaktuře. Roku 1804 zprovoznili Hopf & Bräunlich kromě postřihovacího stroje jiného systému též první rakousko – uherský spřádací stroj na mykanou vlnu, sestrojený podle dokumentace, kterou přivezl z Anglie starohrabě Hugo František Salm – Reifferscheidt.⁶⁵ Roku 1805 pracovalo v brněnském soukenictví již čtrnáct postřihovacích strojů offermannovského systému. Roku 1807 zavedl spřádací stroj do výroby harasu Leopold Schulz⁶⁶ a soukeník Offermann, který začal roku 1813 používat též první česací stroj. Roku 1807 začala přístrojní přádelna na Švábce spoluvlastníků Johanna Herringa a Hopfa & Bräunlicha. Strojní přádelny mykané vlny dále v Brně provozovali Hubert Soxhlet,

⁶⁴ Valchářský stroj z nabídkového letáku firmy Paul Klug, Crimmitschau, Sasko. MZA Brno, H 248 - Západosmoravské továrny na sukna a přikrývky, a. s., Malý Beranov 1860 - 1945, kart. 113. – Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 12-15.

⁶⁵ Hugo František Salm-Reifferscheidt byl potomkem moravské linie šlechtického rodu, pocházejícího z oblasti dnešního Beneluxu. Reifferscheidtův děd, starohrabě Antonín Karel Salm-Reifferscheidt (1720-1769), koupil roku 1763 panství Rájec nad Svitavou a roku 1766 sousední blanenské panství. Doména o rozloze 13 500 ha patřila k největším na Moravě. Pro své vzdělání byl jmenován vychovatelem císaře Josefa II. a řadu let působil jako tajný rada a nejvyšší komoří Marie Terezie. Otec Huga Františka, starohrabě Karel Josef Salm-Reifferscheidt (1750-1838), studoval právo, architekturu a filozofii na pařížské akademii. Po otci převzal rájecké a blanenské panství a často pobýval ve svých palácích v Brně a ve Vídni, kde působil též na císařském dvoře. Při studiu v Paříži se seznámil s osvícenskými myšlenkami, byl diletským architektem a vystupoval jako filozof. Jeho zájem o esoteriku, alchymii a svobodné zednářství vedlo k založení první moravské zednářské lóže U vycházejícího slunce v Orientě dne 13. ledna 1782. Svobodní zednáři zajížděli na rájecký zámek, kde se dochovaly spiritistické artefakty a knihy a kam se Karlu Josefu podařilo získat pozůstalost brněnských architektů, otce a syna, Mořice a Františka Antonína Grimmů. Sám Hugo František Salm-Reifferscheidt (1776-1836), syn Karla Josefa, se stal pokrokovým průmyslníkem a obratným obchodníkem, zajímal se o vědecké vynálezy, sbíral a podporoval umění. Roku 1808 objevil Trámové jeskyně a podílel se na zpřístupnění Moravského krasu. Roku 1817 spoluzaložil Františkovo muzeum v Brně, pozdější Moravské zemské muzeum. Přátelil se s velikány, jakými byli Goethe či Dobrovský a roku 1802 se oženil s hraběnkou ze skotského rodu. Jeho druhorozený syn Robert Ludvík Antonín se zajímal o přírodní vědy a podílel se na založení Vlasteneckého spolku národního muzea. Průmysl Salm-Reifferscheidtů byl v polovině 19. století rozšířen o kamenouhelné doly na Ostravsku a lignitové doly u Kyjova, které zásobovaly uhlím blanenské podniky. Rodový majetek byl dále spravován a dbalo se na prosperitu blanenské železářny. Příslušníci rodu se jako mecenáši a sběratelé umění stýkali s významnými malíři a literáty, které hostili na blanenském zámku, kde vznikl v 70. letech 19. století proslulý kulturní salon. In JANÁK, Jan. *Vlastivěda moravská, Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*. Brno: 1999, s. 42. – Myška 2003. Heslo Hugo Franz Salm-Reifferscheidt, s. 407-408. Heslo Hugo Karl Eduard Salm-Reifferscheidt, s. 408. Heslo Hugo Karl Franz Salm-Reifferscheidt, s. 408. Heslo Hugo Leopold Franz Salm-Reifferscheidt, s. 408-409. – Kroupa 2006, s. 264. – Kol. autorů. Heslo *Salm Reifferscheidt-Ratz* [online]. Poslední revize 13.6.2009 [cit. 2009-05-05]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Salm-Reifferscheidt-Raitz>>.

⁶⁶ Sestrojil mu jej brněnský mechanik anglického původu Georges Woodward.

bratři Johann Gregor, Johann Arnold a Nicolas Delhaesové, bratři Karl a Friedrich Godhairové.⁶⁷ Jejich stroji vybavené podniky fungovaly samostatně, nebo byly přidruženy k ostatním provozům a potřeba mechanizace vzrostla natolik, že musela být roku 1814 v Brně zavedena výroba spřádacích strojů, určených přímo do továren.

Významný mezník průmyslové revoluce představovalo zavedení parního stroje do brněnského soukenictví roku 1814. Tento první počín v rakousko – uherské monarchii se neuskutečnil ve velké privilegované manufaktuře, ale v řemeslné soukenické dílně Christiana Wünsche v Jirchářích. Přestože valchu poháněla strojní síla o třech koních, čekal dílnu roku 1816 krach a parní stroj koupil ve veřejné dražbě Friedrich Schöll.⁶⁸ Od roku 1816 fungoval v Brně druhý parní stroj, dovezený z Anglie za 9 500 zl., aby poháněl valchy Offermannova podniku silou deseti koní. Dosloužil v prvním brněnském parním mlýně koželužského továrníka Leopolda Weegera.

Za strmý nárůst výroby do roku 1815 vděčí Brno napoleonským válkám (1803 – 1815). Mezi důvody rozkvětu patří pobyt francouzských, rakouských a ruských vojsk ve městě a jeho okolí, zvýšená poptávka po vojenském suknu a dostatek místních surovin, byť domácí vlnu postupně nahrazovala vlna dovážená z Uher.⁶⁹ K příznivé situaci přispělo též povolení příchodu nekatolických podnikatelů. Zdejší výrobky odebíraly v rámci Rakouska – Uherska Čechy, Morava, Rakousko, Uhry (zejména Pešť), Halič a Lombardie. Za hranice se vyváželo jen do Turecka. Největším odbytištěm zůstala po celé 19. století Vídeň, kde provozovaly přední brněnské vlnářské podniky své sklady.

Prostor pro rozvinutí dalšího než jenom progresivního anglického průmyslu umožnila kontinentální blokáda, vyhlášená Napoleonem I. v Berlíně dekretem ze dne 21.11.1806.⁷⁰ Když francouzský císař nemohl porazit Velkou Británii vojensky, snažil se ji podlomit hospodářsky tím, že zakázal podrobeným evropským zemím

⁶⁷ Přes snahu úřadů omezit zavádění dalších podniků, aby nedocházelo k přílišné koncentraci dělníků, získali dále oprávnění firmy Alois Pilbach, Johann Christiani, August Schöll a Christian Fridrich Memmert, Leonard Gedon, Johann Sýkora, Josef Schmal, Johann Pešina, Karl Biegmann, Josef Karafiát a Matthias Schmidt, Karel Příza a August Kittel, bratři Delhaesové a bratři Godhairové. ZŘÍDKAVESELÝ, František. Vývoj brněnského průmyslu od poloviny 18. století, in Jordánková 1993, s. 17.

⁶⁸ Myška 2003. Heslo Jakob Friedrich Schöll, Karl Schöll, August Wilhelm Jakob Schöll, Karl Friedrich Schöll, s. 424.

⁶⁹ Po čtvrté koaliční válce bylo dne 12. července 1809 uzavřeno ve Znojmě příměří, vojska postupně z Brna odcházela, přičemž Francouzi systematicky ničili několik dní před odchodem z města dne 3. listopadu 1809 opevnění Špilberku, čímž *de facto* zanikl význam Brna jako vojenské pevnosti a ve druhé polovině 19. století se mohlo přistoupit ke zboření prstence hradeb a ozelenění koliště.

⁷⁰ Kol. autorů. Heslo *Napoleon Bonaparte* [online]. 2006?, poslední revize 14.6.2009 [cit. 2009-05-05]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Napoleon_Bonaparte>.

(Německu, Prusku, Rakousku, Rusku a Itálii) obchodovat s Anglií a jejími koloniemi. V rakouské monarchii znamenalo toto opatření bezkonkurenční rozvoj zaváděného průmyslu, zatímco hospodářsky slabé Rusko se zadlužovalo a jeho vztahy s Francií ochladly. Výsledkem se stalo pašování zboží za tichého souhlasu panovníků, trestané i trpěné zároveň.

Po porážce Napoleona I. u Waterloo roku 1815 byla kontinentální blokáda zrušena a trhy opět opanovaly anglické výrobky. Brněnské soukenictví upadlo do krize,⁷¹ prohlubované ve 20. letech rodící se konkurencí libereckých textilek.⁷² Z dvaceti devíti podniků, které v Brně vyráběly roku 1814, jich zaniklo patnáct⁷³ a objem výroby klesl na třetinu. Krizi překonaly jen kapitálově silné podniky, jakým byl například J. H. Offermann. I přes poválečnou textilní depresi pokračoval nárůst obyvatel. Zatímco v roce 1780 zde žilo 11 288 zdejších a 2 618 cizích obyvatel, roku 1797 čítalo město 23 191 obyvatel a roku 1824 počet vystoupal na 35 000 lidí, přičemž uvnitř hradeb žilo 11 000.

Ve 20. letech nastoupila nová generace průmyslníků, zejména bratři Schoellerové, Hubert Soxhlet, Florián Wentliczke, Franz Findeis či Josef Wawrzin.⁷⁴ Situace se začala obnovovat a roku 1828 již v Brně pracovalo celkem dvacet jedna textilek. Mechanizace zpracování vlny, vytlačující ruční práci přadláků,⁷⁵ se uplatnila v Soxhletově a Leidenfrostově manufaktuře a v Schöllově šlapanické výrobně. Jednu z nejdynamičtějších firem, *Gebrüder Schoeller*, založili roku 1819 Johann Peter, Friedrich a Leopold Schoellerovi se synovcem Philippem, kteří společně koupili progresivní výrobní Hopf & Bräunlich na Cejlu 48.⁷⁶ Vedle privilegií na své valchovací a prací stroje si nechali roku 1823 patentovat první hydraulický lis na sukna, roku 1827 jako první v monarchii osvětlili výrobní a roku 1838 pořídili druhý parní stroj, v továrně pracovalo na 700 zaměstnanců a ruční produkce dosahovala

⁷¹ AMB, E 28 - Cech barvířů, Brno, 1816 – 1817.

⁷² Oproti severočeskému Liberecku, zabývajícím se výrobou levného zboží z česané příze, se brněnští výrobci zaměřovali na módní zboží z mykané příze.

⁷³ Jednalo se o firmy Seitter, Biegmann, Hopf & Bräunlich a další.

⁷⁴ ZŘÍDKAVESELÝ, František. Vývoj brněnského průmyslu od poloviny 18. století, in Jordánková 1993, s. 17.

⁷⁵ AMB, E 27 - Cech postřihovačů suken, Brno, 1826.

⁷⁶ MZA Brno, H 15 - Bratři Schoellerové, továrna na sukna, Brno 1819 - 1946. – Myška 2003. Heslo Johann Wilhelm Schoeller, Johann Paul I. Schoeller, Philipp Wilhelm Schoeller, s.421. Heslo Adolf I. Schoeller, s. 421-422. Heslo Alexander Schoeller, Johann Paul II. Schoeller, Heinrich Eduard Schoeller, s. 422. A další následovníci až do s. 424.

4 000 kusů.⁷⁷ Schoellerové financovali zřízení továrny na parní a pracovní stroje Heinricha Luze, který převzal šlapanickou vývojářskou manufakturu po Johannu Reiffovi.⁷⁸

Ve 30. letech se změnila móda a místo trvanlivosti látek byla požadována jemnost, nové vazby, barvy a vzory. Někteří se přizpůsobili novinkám, jiní jako Lazar Auspitz se začali specializovat na konkrétní odvětví.⁷⁹ Tím se dosáhlo pokrytí všech druhů sortimentu ve všech kvalitách. Tuzemský i zahraniční trh byl otevřen osmnácti soukenickým firmám, které kolem roku 1841 v Brně pracovaly a dávaly práci přes čtyři sta tkalcovským, soukenickým a cajkářským mistrům, organizovaným v přežívajících ceších.

4.7. Soumrak řemeslných cechů v polovině 19. století

Zahájení industrializace, zavádění progresivních technologií a rozvoj výrobní odbornosti učinilo z Brna jedno z předních měst rakousko – uherského průmyslu. Třetina soukenických manufaktur a čtvrtina barvíren moravského regionu působila na brněnském předměstí. Brněnská produkce sukna představovala polovinu moravsko – slezské a čtvrtinu rakousko – uherské produkce. S progresí obchodu vzrostly nároky na dopravní infrastrukturu, která přestala kvůli pomalosti a nákladnosti vyhovovat.⁸⁰ Stávající chatrné cesty byly v několika etapách přestavěny na síť státních císařských a vedlejších silnic. Od roku 1727 byla budována slezská silnice a roku 1740 vzniklo spojení z Vídně přes Brno a Olomouc až do Vratislavi. V letech 1774 – 1776 vznikl brněnský okruh, usnadňující a urychlující provoz bez průjezdu vnitřním městem.⁸¹ Roku 1848 využívalo Brno spojení s Vídní, Peští, Krakovem, Vratislaví, Prahou, Norimberkem a Lipskem, dále též s Haličí, Pruskem, Uhrami, Ruskem, Saskem,

⁷⁷ Nejvýkonnější stroje v Brně vlastnili v té době kromě Schoellerů manufaktury Offermannova, bratří Godhairů, Schöllova a Soxhletova. Fáze mechanizované soukenické výroby v západních městech Evropy in Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 10-11.

⁷⁸ Spolu se zahraničním podnikatelem Samuelem Dieky, vyrábějícím soukenické stroje, patřil německý technik Johann Reiff, zdokonalující spřádací stroje ve Šlapanicích u Brna, k zakladatelům brněnského strojírenství, jehož zavedení si vyžádal rozvoj textilního průmyslu. Reiffův nástupce Heinrich Luz se na počátku 40. let 19. století spojil s anglickým konstruktérem Wilhelmem Samuelem Dobbsem. Roku 1837 uvedl do Brna strojírenský podnik anglický mechanik Thomas Bracegirdle, dosud působící v Jablonci nad Nisou. Zavedení Bracegirdlovy firmy v Brně podporovala podnikatelská rodina Offermannů.

⁷⁹ Rodinná firma *Lazar Auspitz Enkel* měla hlavní sídlo na Václavské 10. Od roku 1837 zaměřila svoji výrobu na jemné černé látky a satén, později přesunula kapitál do oblasti bankovníctví a cukrovarnictví. Vzorná technologie i péče o zaměstnance provozovny na Václavské byla dlouhodobě chválena Obchodní a živnostenskou komorou, jejímž prezidentem byl továrník, velkoobchodník, bankéř a majitel velkostatku Julius, rytíř von Gomperz, který se se svým bratrem Maxem podílel na provozu Auspitzovy firmy.

⁸⁰ VYSKOČIL, Aleš. Doprava, vznik silniční sítě a první železnice. In Cibulka 2005, s. 52-57.

Bavorskem, Slezskem a Rakousy. Zesílila hromadná přeprava osob a poštovní spoje.⁸² Roku 1829 se poprvé objevila myšlenka spojit železniční dráhou v délce 455 kilometrů město Vídeň, Brno, ostravskou uhelnou pánev až s Haličem. Díky projektu, nesoucímu s císařským svolením název *Kaiser-Ferdinands-Nordbahn*, iniciovanému a financovanému vídeňským bankovním domem Salomona Rothschilda, přijela z Rajhradu na brněnské nádraží dne 11. listopadu 1838 první lokomotiva Moravia.⁸³ Dne 7. července 1839 zahájily pravidelnou přepravu osob mezi Brnem a Vídní lokomotivy Bruna, Herkules, Gigant a Bucephalus.⁸⁴

Význam železnice pro brněnské průmyslníky a obchodníky byl nepopiratelný. Přestali být odkázáni na málo výkonnou silniční dopravu, jejich výrobkům se otevřely vídeňské trhy a z Brna se stalo *předměstí Vídně* díky železničnímu spojení s ostatními zeměmi monarchie.⁸⁵

Roku 1840 publikoval novinář Jan Ohéral své svědectví o povaze tří stavů v brněnských manufakturách.⁸⁶ Společensky nejvýše postavení továrníci si udržovali vážný, chladný postoj, nezáčastněný vztah k dělníkům, uzavírali se v rodinném kruhu a nestarali se příliš o veřejné záležitosti. Zastávali osvícenské názory, ale nebyli idealisty, rozvoj vědy je zajímal jen v rozsahu praktického využití ve výrobě a obchodu. Společensky nižší stav techniků, úředníků a majitelů menších manufaktur, barvíren a přádelen se nechával o svátcích vidět na promenádách a v kavárnách, rád poskytoval své názory na nejrůznější otázky a vedl měšťácký způsob života. Nejnižší třída dělnická trávila většinu času u strojů, v prostředí nepříznivých teplotních a

⁸¹ Vedla od Veselé brány přes Velkou Novou ulici, Příkop, Koženou ulici a Náhon k Židovské bráně, dále přes pole k dnešní Křídlovické ulici.

⁸² Nejvíce pošty bylo doručováno mezi Vídní a Brnem. Poštu zestátnila Marie Terezie roku 1843.

⁸³ Baron Salomon Mayer von Rothschild (1774 – 1855) se ke stavbě železnice z Vídně do polské Bochnie inspiroval anglickými zkušenostmi svého bratra Nathana. Železniční stavba jej přivedla k zájmu o ostravské Vítkovické železářny. Jako potomek německé židovské rodiny bankéřů a zakladatel vídeňské větve Rothschildů si roku 1835 pronajal Rudolfovu huť ve Vítkovicích z pozůstalosti kardinála a arcivévody Rudolfa Habsburského a roku 1843 ji i s několika dalšími doly koupil. Umožnil rozvoj výroby železa zakládáním nových dolů (Šalamoun, Karolina, Hlubina, Petřkovice, Anselm). Kol. autorů. Heslo *Salomon Mayer Rothschild* [online]. 2007?, poslední revize 28.8.2008 [cit. 2009-06-05]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Salomon_Mayer_Rothschild>. – *Salomon Rothschild - dějinná postava Ostravska* [online]. [cit. 2009-06-05]. Dostupné z: Ostrava 2015 Kandidát na titul Evropské hlavní město kultury <<http://www.ostrava2015.cz/web/structure/salomon-rothschild-dejinná-postava-ostravska-76.html>>.

⁸⁴ MZK Brno, Ik1-01.152 - Brno-Severní dráha Ferdinandova [grafika]. – MZK Brno, Ik1-00.667 - Severní dráha [grafika].

⁸⁵ Vystála otázka, jak řešit nádraží ve městě, neboť město mělo v té době nádraží dvě, propojená kolejemi. Původní „severní“ či „horní“ nádraží patřilo společnosti Severní dráha, zatímco roku 1849 bylo vybudováno nové nádraží Státní dráhy.

vlhkostních podmínek, přizpůsobených výrobě, které však ničily lidské zdraví. Blízkost řeky a věžový vodojem při hlavním továrním objektu zajišťovaly přísun vody do tovární výroby, neboť textilky ke svému výrobnímu procesu potřebovaly množství vody a tepla v podobě teplé vody a páry. Tato média tekla litinovými rozvody, kterých bývalo v areálech dostatek: „Aby vlhkost neklesla, byly nad hlavami dělníků i nad stroji namontovány rozprašovače vody, voda tekla po zdích podobně jako u veřejných pánských záchodů. Také vysoká teplota se nesměla měnit. [...] Jinak se nitě trhaly a vazač se mohl udržet.“⁸⁷ Dýchací cesty ohrožoval prach a nedostatek čerstvého vzduchu a neděle jako jediný volný den v týdnu nestačila na regeneraci pracujících. Časté nemoci, pracovní úrazy, vytržení z rodinného kruhu a příjem lehce nad hranici bídy postupně vedl k nepokojům mezi dělníky. Jak vzpomíná básník František Halas: „[...] mladší sestra Hedvika [...] začala podezřele kašlat. [...] Práce v továrním ovzduší a ještě více nedostatečná strava vykonaly své. Dostávala zřejmě souchotiny, ale byla to ve skutečnosti smrdutá textilní továrna, pravá lidomorna mladých dělnic a chatrná strava – trochu kávy a kousek chleba – které ji předčasně připravily o život.“⁸⁸

Vzájemný poměr mezi oběma formami podnikání se v průběhu doby všeobecně měnil.⁸⁹ V 50. letech 18. století přijal prosperující cech brněnských soukeníků nový řád a díky inovaci v úpravě suken pronikal na výroční trhy ve Vídni, Štýrském Hradci, Linci, Opavě a Pešti. Od 60. let se k němu připojovala minoritní nově zaváděná industriální výroba. Ve druhé polovině století začaly cechovní řády brzdit řemeslnou výrobu, proto císař Josef II. zamýšlel cechy zrušit, z čehož však sešlo. Roku 1783 byly ze čtyř brněnských textilních organizací zrušeny cechy tkalcovský a punčochářský. Nadále přežíval cech soukenický a cajkářský, postřihovači suken a početní svobodní přadláci lnu. V první polovině 19. století ztráceli řemeslníci životaschopnost a nechávali se zaměstnávat u schopnějších mistrů či v manufakturách, které převládaly nad řemeslnou malovýrobou čím dál tím více, až došlo v 50. letech 19. století ke zliberalizování trhů. Roku 1859 byl vydán

⁸⁶ CIBULKA, Aleš. Období manufakturní a rané tovární výroby 1750-1848 – Strojírenství. In Cibulka 2005, s. 67.

⁸⁷ Vzpomínky Františka Halase na práci v brněnské textilce 1889 – 1914, in Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 70.

⁸⁸ Vzpomínky Františka Halase na práci v brněnské textilce 1889 – 1914, in Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 69.

⁸⁹ ZŘÍDKAVESELÝ, František. Cechovní výroba v Brně od roku 1751. In Cibulka 2005, s. 57-58.

živnostenský řád a v letech 1859 – 1860 probíhalo rušení neprogresivních cechů, jejichž majetek přebíraly živnostenské společnosti a obchodní grémia.⁹⁰

4.8. Druhá generace brněnských továrníků

Po revolučním roce 1848 pokračovalo administrativní slučování Brna s předměstími. S původním městem splynuly Staré Brno, Zábřovice, ulice Trnitá, Cejl, Křenová, Olomoucká, Vídeňská a Pekařská. V Brně, řízeném německou správou, se české obyvatelstvo usazovalo v příměstských obcích Husovice, Židenice, Královo Pole a Juliánov, kde ve druhé polovině 19. století významně vzrostl počet obyvatel.

V 50. – 60. letech 19. století zažívaly brněnské textilky největší rozvoj v celé své historii. Výroba byla již zcela mechanizovaná⁹¹ a rozšiřovalo se využití parního stroje. Převládalo vlnářství, v němž si Brno konkurovalo s Libercem. Obnovování strojů, zavádění nových výrobních postupů, růst produktivity práce a úspěchy na světových trzích byly přirovnávány k dynamickému rozvoji anglického Manchesteru. Mezi pět největších továren na zpracování vlny v té době patřily podniky Gebrüder Schoeller, Wilhelm Skene, Dominik Dabberger, J. H. Offermann a Gebrüder Popper. Celkem v Brně pracovalo dvacet čtyři parních strojů. Soxhletova továrna na Cejlu 68, založená roku 1834, patřila s 20 000 vřeteny, 585 stroji a 800 pracovníky k největším v Evropě, přičemž nepřetržitý provoz zajišťovalo osvětlení tisíci plynovými hořáky.

Móda, jejíž tón udávala Paříž, se z jemné vzorované mykané příze 30. let změnila ve 40. – 60. letech v oblibu levných látek, dostupných širokým vrstvám. Masovou produkci zavedl zejména Adolf Löw, který roku 1855 uvedl na trh levnější vigoňové zboží, vyráběné tzv. *manipulací* neboli smíšením vlny s bavlnou.⁹² Masová produkce 50. let vyžadovala velká skladiště a nová odbytíště. Menší brněnské firmy vlastnily prodejní sklady ve Vídni, velké jako Offermann či Schoeller v Miláně. Dosavadní zahraniční export omezující se na Turecko nepostačoval, proto *Brünner Handelsverein*, založený roku 1849 v důsledku vážnoucího obchodu v revolučním roce 1848, systematicky organizoval vývoz z habsburské monarchie. Příležitostí se staly světové výstavy, z nichž první, londýnská, znamenala roku 1851 vstup brněnských firem na zahraniční trhy. Všeobecné zemědělské a průmyslové výstavy,

⁹⁰ AMB, F 32 - Obchodní gremium, Brno, 1861 – 1944.

⁹¹ Pouze tkalcovny pracovaly ručně a mechanizace je čekala až v 70. letech.

⁹² Myška 2003. Heslo Adolf Löw, s. 282.

uspořádané v Paříži roku 1855, se zúčastnilo dvacet tři brněnských soukenických továren a přádelen mykané přize.

Roku 1850 byla založena brněnská Obchodní a živnostenská komora v Brně, spravovaná představiteli německé národnosti.⁹³ Roku 1852 založila nedělní a večerní školu pro řemeslníky, roku 1860 vyšší školu tkalcovskou⁹⁴ a roku 1895 Vyšší obchodní školu císaře Františka Josefa. Do představenstva brněnské komory byli voleni čelní zástupci zdejšího textilního průmyslu, kteří často zastávali funkce ve vedení města, v zemských a říšských orgánech. Prvním předsedou byl zvolen starohrabě Hugo Karel Salm – Reifferscheidt a jeho zástupcem velkoobchodník Ernst Johann Herring, který vedl komoru v letech 1851 – 1871. V letech 1871 – 1909 se vedení ujal dřívější místopředseda, továrník na výrobu vojenských suken Alfred Skene, po němž převzal předsednictví roku 1909 dosavadní místopředseda, majitel cukrovarecké a soukenické společnosti Gustav Schoeller.⁹⁵ Na pozicích místopředsedů se střídali významní brněnští textilníci, například bratři Max a Julius Gomperzové či Karel Offermann ml.⁹⁶ Členové české národnosti začali být voleni do představenstva až v 80. let 19. století: *„Češi si byli vědomi nutnosti uplatnit se ve druhé polovině 19. století v průmyslovém i jiném podnikání, které bylo doménou Němců. Moravská orlice prosazující sdružování formou akciových i jiných společností napsala již v roce 1863, že národ, který se chce zachovat, musí mít v rukou živnosti. Nicméně k roku 1875, kdy bylo na Moravě 57 akciových společností, jich bylo českých pouze 19 [...].“*⁹⁷ Přesto se v Brně, kde Němci ovládali většinu živnostenských společenstev, uplatňoval český kapitál s velkými obtížemi.

4.9. Doba rozkvětu v 60. – 80. letech 19. století

V 60. letech ovládal brněnský textilní průmysl domácí trhy a expandoval do zahraničí. Do severní a jižní Ameriky se vyvážely kvalitní jemné látky, do podunajských knížectví konfekce, exportní destinací byly též Německo, Itálie,

⁹³ Obchodní a živnostenské komory působily v jednotlivých městech jako poradní orgány ministerstva obchodu. Zprostředkovávaly komunikaci mezi vládou a podnikatelskou sférou, podporovaly hospodářský rozvoj a hájily zájmy soukromých podnikatelů. Zpracovávaly znalecké posudky o živnostenském podnikání, vyjadřovaly se k zákonům, sestavovaly statistiky a výroční zprávy o stavu podnikání, podporovaly rozvoj všeobecného a odborného vzdělávání, organizovaly přednášky a výstavy, publikovaly odborné práce a zajišťovaly účast firem na světových výstavách, čímž podporovaly export. VYSKOČIL, Aleš. Podnikání v letech 1848-1918 – Obchodní a živnostenská komora v Brně. In Cibulka 2005, s. 77-79.

⁹⁴ Provozovanou později státní správou jako Vyšší učiliště pro průmysl textilní.

⁹⁵ MZK Brno, Ik1-00.787 - Gustav Schoeller [grafika]. – Myška 2003. Heslo Gustav Schoeller, s. 422.

⁹⁶ Myška 2003. Heslo Karl II. Offermann, s. 326.

⁹⁷ Janák 1999, s. 44.

Švýcarsko, Holandsko, Anglie, Blízký východ a Rusko. Z tehdejších dvaceti jedna větších a dvaceti dvou menších vlnářských závodů, deseti přádelen a sedmi postřihovačských dílen patřily mezi nejvýznamnější Lazar Auspitz Enkel,⁹⁸ Gebrüder Popper,⁹⁹ Skene & Co,¹⁰⁰ Johann Heinrich Offermann,¹⁰¹ Gebrüder Schoeller,¹⁰² Brüder Samek,¹⁰³ Jacob Hecht & Sohn¹⁰⁴ a Löw & Schmal.¹⁰⁵ Většina továren obsáhla celý výrobní cyklus od předení přes tkaní až po konečné úpravy.¹⁰⁶ Majiteli byli němečtí podnikatelé, ale sílil i podíl židovského kapitálu, neboť podniky zaváděli bratři židovského původu – Teltscherové, Popperové a Strakoschové.

Rozkvět Německa mezi lety 1870 – 1873 umožnily vítězné války prusko – dánské (1864), prusko – rakouské (1866) a vítězství Severoněmeckého spolku nad Francií v bitvě u Sedanu roku 1870. Založení Německé říše a strach okolních zemí z její rostoucí moci a rozmachu, umožněného francouzskými reparacemi ve výši pěti miliard franků, přinesly hospodářský užitek též státům rakousko – uherské monarchie. Roku 1869 byla v Praze založena Živnostenská banka, rozvíjela se těžba uhlí, hutnictví, textilnictví, potravinářství a strojírenství. Roku 1871 vznikla v Praze první česká burza pro obchod s cennými papíry. V 70. letech vytlačela domácí produkci z uherské vlny vlna ze zámoří a mezi největší brněnské přádelny se řadily

⁹⁸ V hlavní provozovně na Ugartově (dnes Václavské) ulici se vyráběla jemná, česaná sukna. Vlastníci, Auspitzovi vnuci Max a Julius Gomperzovi, později přesunuli kapitál do oblasti bankovníctví a cukrovarnictví. Technologické vybavení i péči o zaměstnance v továrně na Ugartově hodnotila Obchodní a živnostenská komora, jimiž byli oba bratři členy, dlouhodobě jako vzornou. MZA Brno, H 11 - L. Auspitzové vnukové, Brno 1888 - 1948.

⁹⁹ Vyráběla anglické látky a roku 1877 byla odkoupena firmou Aron & Jacob Löw-Beer's Söhne.

¹⁰⁰ Továrna na Bělidlech vyráběla vlněná sukna. Alfred rytíř von Skene (1815 – 1887) byl příslušníkem skotské šlechtické rodiny. Do Brna přesídlil z Verviers na území dnešní Belgie. MZA Brno, H 304 - Skene a spol., s. r. o., přádelna na mykanou přízi a továrna na vlněné látky, Brno 1845 - 1946.

¹⁰¹ Továrna na Struze se osvědčila v dodávkách pro císařskou armádu a namísto dřívější produkce jemných suken se začala od 50. let specializovat na vojenské textilie. Karl Julius svobodný pán Offermann (1820 – 1894), jehož rod pocházel z Porýní, následoval ve vedení firmy svého otce, podporoval rozvoj městských parků a vznik Průmyslového muzea, v němž průmyslníci představovali své technologické výtvarky. Rodina Offermannů stála v čele brněnské evangelické obce, sdružující se v tzv. červeném kostele na okružní třídě.

¹⁰² V továrně na Cejlu, založené v letech 1818 – 1819, původně vyráběli jemné látky a kazimír, později látky na kalhoty a saka. Gustav rytíř Schoeller (1830 – 1912) se zasloužil o kapitálově silný, flexibilní podnik. Žil uzavřeně v tovární vile na Cejlu.

¹⁰³ V továrně na Cejlu se specializovali na výrobu látek na kalhoty a saka.

¹⁰⁴ V Josefově vyráběli látky na kalhoty. Roku 1876 prošel podnik konkurzem. Ve výrobě pokračoval syn Emanuel J. Hecht. Archivy poukazují na další nositele téhož příjmení: MZA Brno, H 315 - D. Hecht, továrna na vlněné zboží, Brno 1921 - 1948.

¹⁰⁵ Zábřdovická výrobní jemných látek měla filiálku v Malém Beranově a Heleníně u Jihlavy. Karl Löw (1849 – 1930), syn brněnského Adolfa Löwa, studoval textilnictví v Anglii. Roku 1871 převzal vedení továrny v Malém Beranově, kde zavedl výrobu potiskovaného sukna, s níž se seznámil ve Francii. Roku 1872 zavedl anglické výrobní postupy do helenínské továrny. Po otcově smrti roku 1883 převzal vedení firmy, podílel se na budování podniků v Lodži a ruském Polsku. Roku 1891 se stal podílníkem vlnářského závodu v Žilině. Více in Myška 2003. Heslo Karl Löw, s. 282-283.

H. F. & E. Soxhlet,¹⁰⁷ Aron & Jacob Löw – Beer's Söhne,¹⁰⁸ Eduard Ernst Essler či AG für Woll – Industrie in Brünn.

Roku 1873 se ve vídeňském Prátru konala pátá světová výstava, na níž se monarchie chlubila úspěchy, kterých bylo dosaženo za vlády císaře Františka Josefa I. Na vyspělost francouzských a anglických výrobků přesto nestačila. Navíc spadly v týdnu otevření výstav vídeňské burzy, což ukázalo odvrácenou tvář liberalismu a volného tržního kapitalismu a vyvolalo celosvětovou hospodářskou krizi. České království, kterému nebylo povoleno prezentovat se na výstavě vlastním pavilonem, si újmu vynahradilo až Zemskou jubilejní výstavou na pražském výstavišti a Stromovce roku 1891.¹⁰⁹ Krizi roku 1873 brněnské podniky přestály, roku 1878 se šestnáct z nich zúčastnilo světové výstavy v Paříži a v 80. letech 19. století se staly konkurence schopné na západních trzích Francie, Belgie a Británie, ovládly trhy Rakouska – Uherska a čelily též domácím velkovýrobnám, jaké působily zejména na Liberecku. Nejsilnějšími podnikatelskými rody na Brněnsku byly Offermannové,¹¹⁰ Schoellerové¹¹¹ či Löwové,¹¹² na světových výstavách získali ocenění Karel Offermann st.,¹¹³ Philipp Schoeller nebo Julius Gomperz. Dle zápisu z pozemkové knihy ze dne 20.12.1879 se jako původní majitel továrny Moravan na Zábřdovické ulici uvádí Wollwaren-Industrie-Gesellschaft in Brünn, jenž si vybuodoval univerzální průmyslový etážový objekt, navazující na anglický typ továrny z konce 18.století, na počátku 20. století jej rozšířil o novodobé přístavby a posléze významně přestavěl.

Postupný úpadek lesku a slávy brněnského textilnictví se začíná psát od 90. let 19. století, kdy dochází k odlivu kapitálu do jiných odvětví, jakým bylo cukrovarnictví, posléze strojírenství, železářství, chemie a elektrotechnika. Zároveň docházelo k zadlužování a postupnému úpadku některých podniků. Za počátek postupného zániku textilnictví lze považovat rok 1869, kdy se rakousko – uherské trhy otevřely anglickému zboží snížením cla. Přes několik konjunktur se finančně

¹⁰⁶ Postup soukenické tovární výroby viz.: Vlnářská centra Evropy [kat.], s. 10-11.

¹⁰⁷ Stávající provozovnu v Zábřdovicích rozšířili o přístavbu na Cejlu 91 a zakoupili přádelnu v Obřanech.

¹⁰⁸ Myška 2003. Heslo Aron Löw-Beer, Jacob I. Löw-Beer, Jacob II. Löw-Beer, s. 283. – MZA Brno, H 301 - Arona a Jakuba Löw-Beera synové, továrna vlněného zboží, Brno 1862 - 1946.

¹⁰⁹ VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská architektura a užitkové stavby. In LAHODA, Vojtěch (ed.) – NEŠLEHOVÁ, Mahulena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha: Academia, 1998. s. 181-184.

¹¹⁰ Myška 2003. Heslo Offermann, s. 325-327.

¹¹¹ Tamtéž. Heslo Schoeller, s. 421-424.

¹¹² Tamtéž. Heslo Löw, s. 282-283.

¹¹³ Tamtéž. Heslo Karl I. Offermann, s. 326.

silným, stabilním velkopodnikům již nepodařilo vrátit do provozu bývalý rozsáhlý počet textilek. Zemědělská krize 90. let, nepříznivé celní poměry a liberecká konkurence byly vyvažovány nárůsty produkce v letech 1901 – 1905 a konečnou ránu zasadila brněnskému textilnictví hospodářská krize roku 1929, po níž zůstalo z bývalé slávy pouhé přežívání. Ve Spojených státech vytlačely od roku 1871 tovární budovy rodící se mrakodrapy, které opanovaly panorama Manhattanu ve 30. letech 20. století.

Spíše než architektury továren a dělnických kolonií známe jména jejich majitelů, z nichž zůstala slangová pojmenování Šmálka, Vaňkovka a další. Druhá a třetí generace potomků zakladatelských rodin, často povýšená do šlechtických stavů, skupovala tehdy velkostatky a zámky na venkově, stavěla městské a příměstské vily a snažila se přiblížit tradiční rodové aristokracii. Zrození nové doby za jejich prapředků bylo završeno. První továrny se podobaly zámkům – vícekřídle dispozice se systémem nádvoří a *cour d'honneur* se otevíraly do parků s fontánami a rybníky. Míra zastavěnosti pozemku rostla a ve druhé polovině 19. století vypsela do utilitárního uspořádání, podřízeného výrobě. Tehdy se areál vůči svému okolí uzavřel lemem zdí a budov, vnitřní zeleň byla zredukována a převládly zpevněné plochy. Ve druhé polovině 19. století začal být na severu Čech a Moravy všeobecný příklon k objektům etážového typu dle výše zmíněného anglického vzoru.

Továrny jako místa pracovních příležitostí položily základ velkoměst a dělnické kolonie základ velkoměstských činžovních domů, stavěných pro tovární úředníky od konce 19. století. Pyramidální hierarchie bydlení dělníka, továrního úředníka a průmyslníka byla kvalitativně i kvantitativně rozlišena. Široká platforma chudinských sídel v blízkosti továrních areálů byla časem doplněna o několik bytových domů pro úředníky, zatímco průmyslníci, kteří zpočátku řídili své podniky ze svých rezidencí uvnitř areálů, se mohli s rozvojem managementu, komunikačních a dopravních služeb přestěhovat do městských a příměstských vil, které si pořizovali od konce 19. století. Za stálé kontroly chodu tovární výroby zajížděli zejména do Vídně a na svá venkovská šlechtická sídla či velkostatky. Karl Löw měl letní statek v Henčově, „s velkým biografem, kde hudbu zajišťovalo několik obrovských orchestrionů“.¹¹⁴

¹¹⁴ HORN, Vítězslav. *Jak jsem přežil. Život českého lékaře*. Brno: Šimon Ryšavý, 2002, s. 19.

4.10. Stavební slohy a typy továrních objektů

Na základě historického plánu města Brna z roku 1885¹¹⁵ a v souladu s výše zmíněnou Problémovou mapou brownfields jsme v území lokalizovali jedenáct dochovaných textilních továren, které představují problém hnědých polí. Řada tvoří souvislou jihovýchodní zástavbu ulice Cejl směrem k řece Svitavě, začíná u zábrdovického mostu v centru někdejší textilnické čtvrti továrnou Löw & Sohn, postupuje po ulici Cejl k Malinovského náměstí, kde končí bývalou výrobnou Adolf Weinberger.

Areál na nároží, kde se Cejl stáčí směrem k zábrdovickému mostu, patřil v minulosti významné brněnské textilnické firmě Löw & Sohn. K nevelkému hlavnímu objektu číslo 76 přiléhá z obou stran dvůr, obehnaný vysokou cihlovou zdí. Třípodlažní budova se zděnou konstrukcí má uliční fasádu střídmě členěnou průběžnými lisénami, vymežujícími vodorovný rytmus oken 1 - 2 - 1. Nad korunní římsou vrcholí střední pole ve zvlněném štítu, formálně podobném hlavní budově nedalekého Moravanu na Zábrdovické ulici.¹¹⁶ Oproti Moravanu je Löw & Sohn kratší a nemá vystupující síť říms a lisén. V současné době je užíván ke komerčním účelům.

Soubor budov na Cejlu 70 patřil v 80. letech 19. století firmě Gebrüder Samek. Tvoří jej tři uliční objekty s vnitřními dvory na úzkých parcelách. Nejvyšší čtyřpodlažní stavba s vysokým centrálním průjezdem do dvora má fasádu členěnou strohým rastrem oken a jediný dekorační prvek představuje střídmě vyložená korunní římsa, traktovaná řadou pozdně renesančních konzolek a růžic. Sousední třípodlažní objekt má nad nízkým středovým vjezdem neorenesanční motiv zdvojeného okna se společným trojúhelníkovým frontonem. V přízemí je na ostění oken použit dekorační motiv klenáku, v prvním patře mají okna suprafenestry s girlandami a v nejvyšším patře se spolu s klenáky uplatňuje na ostění též pozdně renesanční motiv uší. Poslední třípodlažní objekt je o dvě okenní osy na každé straně delší než předcházející, bosované zdivo dodává přízemí pevnostní ráz, okna v prvním patře mají vodorovnou nadokenní římsu na konzolách a jsou obohacena o podparapetní kuželkovou balustrádu, okenní ostění v nejvyšším podlaží gradují do strohých

¹¹⁵ AMB, U 9 - Sbírká map a plánů, 1645 – 2000, inv. č. K44.

¹¹⁶ Vyobrazení fasády Moravanu in Fragner 2005, s. 134.

trojúhelníkových frontonů. V současné době jsou objekty využívány ke komerčním a obytným účelům.

Bývalá textilka belgické podnikatelské rodiny Soxhletů na Cejlu 68 přešla do vlastnictví Josefa Teubera & Söhe roku 1858. Má uzavřený vnitřní dvůr, obehnaný ze čtyř stran čtyřpodlažními objekty, dlouhá uliční fasáda je symetricky členěna neorenesančními motivy v podobě bosovaného přízemí, nad bočními vjezdy se v patrech opakují trojitá sdružená okna, svázaná vodorovnou římsou a dělená pilastry s koritskými hlavicemi, postranní rizality graduji do jednoduché atiky a střední pole završuje trojúhelníkový fronton s florálním dekoračním motivem.¹¹⁷ Průběžná korunní římsa je traktována stejnou řadou pozdně renesančních konzolek jako na továrně Gebrüder Samek. V přízemí je objekt využíván pro komerční, v patrech pro obytné účely.

Areál na nároží, kde do ulice Cejl ústí Tkalcovská, patřil v minulosti významnému brněnskému podnikateli Adolfu Schmalovi.¹¹⁸ Lichoběžníkový vnitřní dvůr je obehnaný nízkými podružnými a vyššími továrními budovami, na něž navazuje rozlehlá přízemní hala se světlíkovou střechou. Ze souboru budov je nejzajímavější nevelký nárožní palác v eklektickém slohu pozdní renesance, který jako jeden z nejzdobnějších na ulici vyjadřoval Schmalovo postavení mezi místními textilními firmami. Podsklepený objekt má zvýšené přízemí, což umožnilo monumentalizovat výšku bočního vjezdu. Klenáky nad půlkruhovým zakončením oken v prvním patře jsou zdobeny maskarony, okna druhého patra mají vykonzolované postranní íonské sloupky nesoucí rozeklaný fronton. Kompozičním vyvrcholením je nárožní arkýř válcového tvaru s cibulí, jehož konzolu zdobí palmy a tělo traktují pilíře. Fasáda je svázaná sítí říms a lisén, vrcholící v průběžné pozdně renesanční konzolové korunní římsě.

Továrna Emila Hechta na Cejlu 62 má hloubkový dvorní trakt, jehož hlavní uliční objekt je pojat v secesním slohu, patrném na pestrém portálu dveří s ozdobnými mřížemi přes zasklení a ve vegetabilních motivech v okenních nadpražích. Celkový umírněný výraz podporuje nečleněné přízemí, na něž navazuje vysoký řád pilastrů ve druhém a třetím podlaží. Postranní rizality této třípodlažní

¹¹⁷ Viz. též Kuča 1991. s. 102. – SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska 1 [A-I]*. Praha: Academia, 1994. s. 157.

¹¹⁸ MZA Brno, H 305 - Adolf Schmal, tovární výroba vlněných látek, Brno 1881 - 1948.

budovy s uskočeným čtvrtým patrem ukončuje průběžná konzolová římsa. V přízemí je objekt využíván pro komerční, v patrech pro obytné účely.

Kammgarnspinnerei na Radlase 19, vybudovaná v 70. letech 19. století a řízená rodem Schoellerů z Brna a Vídně, se rozkládá na rozsáhlých pozemcích mezi Cejlem, Radlasem a Plynárenskou, přičemž většinu zabírají přízemní haly se světlíkovými okny. Vícepodlažní objekty charakterizuje jednotný, industriální vzhled fasád s rámovým členěním a režným i omítaným zdivem, patrný též na levém z původních dvou symetrických vstupních objektů, jehož síť lisén a říms strukturuje horizontální rytmus oken 2 - 3 - 2. Výrazné konzolové římsy zakrývají valbovou střechu a tlumí výraz postranních rizalitů, na bočních fasádách se objevují slepá okna. V současné době je třípodlažní objekt využíván ke komerčním účelům.

Spolu s Kammgarnspinnerei byla firma Gebrüder Schoeller na Cejlu 48 stejně rozlehlým areálem, rozkládajícím se mezi Cejlem, Valchou, Radlasem a Špitálkou. Po založení podniku v letech 1818 – 1819 zde byl roku 1923 zprovozněn první hydraulický lis na sukno v Brně a vzápětí dva parní stroje. Roku 1838 firma otevřela pobočky ve Vídni a Miláně, zaměstnávala na sedm set dělníků a stala se čelní výrobnou textilu v Rakousku – Uhersku. Hlavní uliční řadu tvoří čtyři objekty, z nichž nejzajímavější je reprezentativní nároží při ulici Valcha, navržené architektem Josefem Arnoldem a formálně blízké palácům na Husově třídě či bývalé továrně Sternischtie & Comp. na Kopečné ulici 2/4. Jeho hranolový objem, bosované přízemí a nároží, vykonzolovaný balkon akcentující vstup a rytmus oken 1 - 5 - 1 dotvářejí neorenesanční motivy nadokenních říms na konzolkách, balustrádové zábradlí a konzolová korunní římsa. Sousední jednopodlažní objekt se sedlovou střechou a absencí dekoru je pozůstatkem nízké původní zástavby. Pětipodlažní dům za vjezdem do areálu má nároží gradováno čtyřbokou věží, monotónní rastr oken v síti lisén a říms odkazuje na utilitárnost výroby. Poslední třípodlažní objekt v neorenesančním slohu má bosované přízemí, vysoký řád pilastrů ve druhém a třetím podlaží, ostění oken s trojúhelníkovým frontonem na konzolách ve druhém a klenákem ve třetím patře a konzolovou korunní římsu.

Továrna Josefa Schillera na Cejlu 34 představuje úzký dvorní trakt, z jehož uliční zástavby se zachoval jen dvoupodlažní domek v neorenesančním slohu. Pevnostní ráz bosovaného přízemí s vjezdem je oddělen římsou od patra s pásovanou omítkou. Dvě sdružená neorenesanční okna v patře, dělená pilastry

s korintskými hlavicemi nesoucími trojúhelníkový fronton, jsou posazená na dělicí římsě. Nad jednoduchým oknem uprostřed je štukový rozvilinový motiv. V přízemí je objekt využíván pro komerční, v patrech pro obytné účely.

Třípodlažní univerzální etážovka Rudolfa Strakosche & Comp. má fasádu členěnou lisénovými rámy s výplňovým zdivem, vytvářející horizontální rytmus oken 1 - 2 - 2 - 2 - 2 - 2 - 2 - 1. Nachází se v zadní části dvorního traktu, čímž je chráněna před hlukem z ulice. V současné době je komerčně využívána v souladu s platným územní plánem.

Pětipodlažní objekt firmy Bauer & Wiedmann na Cejlu 16 uzavírá úzký dvorní trakt, obestavěný z obou stran dalšími budovami. Vodorovný rytmus oken 5 - 1 - 5 je v přízemí akcentován převýšeným vjezdem s klenákem zdobeným maskaronem. Okenní a vstupní otvory v přízemí mají půlkruhové zakončení, okna vyšších pater jsou obdélníková, s trojúhelníkovými suprafenestrami na konzolách ve druhém, s vodorovnými nadokenními římsami na konzolách ve třetím a bez ostění ve čtvrtém a pátém patře. V přízemí je objekt využíván pro komerční, v patrech pro obytné účely.

Továrna Adolfa Weinbergera se nachází v místě, kde ústí ulice Cejl do Malinovského náměstí.¹¹⁹ Za dvoupodlažním objektem s valbovou střechou pokračuje úzký dvůr obestavěný z obou stran dalšími budovami. Uliční fasáda má v přízemí půlkruhově zakončená okna s uskočeným ostěním a čtvercový tvar vjezdu akcentuje vykonzolovaný balkon. Štít do náměstí je členěn střídáním jednoduchých a zdvojených svislých pásků a průběžnou římsou. V současné době zde sídlí Institut výchovy bezpečnosti práce.

Romantický historismus a eklekticismus výše zmíněných továren byl součástí vývoje stavebních slohů a typů továrních objektů od konce 18. do konce 19. století. Počátek se vymezuje klasicismem sklonku 18. století a romantismem počátku 19. století. Po Napoleonově tažení do Egypta mezi lety 1798 – 1799 se po celou první polovinu 19. století šířila pluralita slohů, na stavbách a jejich okolí se objevovaly historizující prvky empíru, klasicismu, neoklasicismu, *biedermeieru*, preromantismu, sentimentalismu, romantismu a druhého rokoka. Technická forma, považovaná pro město za nevhodnou, získávala estetický tvar. Užitkové stavby *Nutzbau* i

¹¹⁹ MZA Brno, H 16 - Adolf Weinberger, tkalcovna, Brno 1874 - 1946.

reprezentativní *Prachtbau* měli společnou suchou formu pozdního klasicismu.¹²⁰ Byl vytvořen nový stavební druh – továrna, stavěná jako výrobní objekt o čtyřech až šesti podlažích na obdélném půdorysu, s bilaterálně komponovanou fasádou. V okolí s parkovou úpravou se nacházela kašna s vodotryskem,¹²¹ za kulisou zámeckých průčelí pracovala vyspělá technika a statiku budov zajišťovaly železné podpěry a nosníky.

Před polovinou 19. století se dualismus antikizujících a gotizujících slohových forem obohacoval o další formální polohy, což přinášelo pluralismus stylů i strach z eklekticismu.¹²² S rozvojem nových stavebních technologií nadále vzrůstalo napětí mezi konstrukcí a jejím tvarovým vyjádřením, patrný již v dobách klasicismu. Od 40. let se zmírňoval vliv puristického pozdního klasicismu a rostl význam různorodých forem romantického historismu,¹²³ navazujícího na dobu kolem roku 1800. V sakrální, parkové i běžné městské architektuře převládala romantická neogotika a vlna druhého rokoka přežívala v interiérech, kde spolupracovali malíři se štukatéry.

Sloh průmyslových architektur vznikl jako reakce na osvícenský racionalismus a s ním spojený vědecký a technický vývoj. Stál v opozici proti iracionálnímu, citovému romantismu a naopak rozvíjel principy klasicistního racionalismu – o slovo se hlásil střídmý až strohý výraz, přičemž sériové řazení budov v areálu odpovídalo výrobnímu diagramu. Potlačování přehnaného formalismu vedlo k upřednostňování klasické harmonie, projevovalo se úsilí tvořit racionální prostory a dosahovat klidný, noblesní výraz, vyjadřující výrobní stabilitu a tím pádem i jistotu peněz. Rozvojem produkce, obchodu a bankovníctví byla doba průmyslové revoluce blízka renesanci s tím rozdílem, že se peněžní bankéři, bohatí šlechtici a mecenáši proměnili v zámožné továrníky.

¹²⁰ VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská architektura a užitkové stavby klasicismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) - LORENZOVA, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890* (III/1). Praha: Academia, 2001. s. 61-63. – V klasicistním slohu byl mezi lety 1839-1841 postaven Offermannův dům na ulici Bašty 8, přestavěný po prodeji Československému automobilklubu roku 1933. BUKOVSKÝ, Jan. Bývalý Offermannův dům č. 416 v ulici Bašty č. 8 v Brně. In *Forum Brunense: sborník prací Muzea města Brna*. Brno: Muzeum města Brna, 1995-96.

¹²¹ Viz. okrasné zahrady v zadních částech hloubkových parcel podél Cejlu, zachycené na mapách stabilního katastru z roku 1825 a 1856. In: KUČA, Karel. *Brno: vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. 1. vyd. Praha: Baset, 2000. s. 319, 320-321, též 600.

¹²² HORYNA, Mojmir. Architektura přísného a pozdního historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVA, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890* (III/2). Praha: Academia, 2001. s. 133-134.

¹²³ VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská a průmyslová architektura romantického historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVA, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890* (III/1). Praha: Academia, 2001. s. 278.

Prostor univerzálních vícepodlažních továren hranolového tvaru s velkými okny byl uvolněn pomocí skeletové konstrukce, překonával hmotu maximální redukcí podpor, přiznával vlastnosti konstrukcí a materiálu v exteriéru i interiéru a přizpůsoboval je architektonickému záměru. Objevovala se snaha skloubit formální i obsahovou stránku architektury, jejíž výraz se dostával do vztahu k prostoru právě tak, jako v něm umístěné stroje. Optická jednota prostoru, funkce a výrazu reálného světa výroby byla vyjadřována konstrukčně i materiálně přiznáním stropů a režných stěn, čímž byla umělecká složka, oslabovaná důrazem na účelnost, odsouvána na fasádu, kde pouze vyvažovala monofunkční užívání budovy.

Na inženýrské a průmyslové architektuře se uplatňovaly litinové prvky a od konce 50. let též beton.¹²⁴ Industriální objekty připomínaly v polovině 19. století středověké hrady, anglikanizující neogotiku či příměstské vily italské renesance. Přísný historismus, který se zrodil do éry průmyslového rozkvětu 60. let 19. století a navazoval na ideální racionalismus Karla Friedricha Schinkela (1781 – 1841), klasicismus Möllera a neorenesanci drážďanského okruhu mladého Gottfrieda Sempera,¹²⁵ se vyprofiloval do převládající univerzální neorenesance a sakrálně vyhraněné neogotiky.

Ve druhé polovině 19. století se neorenesanční sloh inženýrských konstrukcí rozvíjel do ocelových prvků vyjadřujících potřeby nové doby. Brněnská okružní třída budovaná od 60. do 80. let podle vídeňskou Ringstraße inspirovaného regulačního plánu Ludwiga Förstra z roku 1860, přinesla s ozeleněním ploch po zbouraných hradbách též přísný historismus inspirovaný italskou vrcholnou a pozdní renesancí, který pronikal do českých zemí z prostředí vídeňské akademie spolu s neogotikou v 70. letech 19. století. Na počátku 80. let 19. století se inspirační zájem přesunul k eklektismu severské renesance, manýrismu, baroku a rokoku a na konci 19. století se v rámci pluralismu slohů vyprofilovala klasická florentská renesance funerální architektury (kaplové hrobky rodin), česká renesance vil, neobaroko a lidová architektura.

¹²⁴ Beton jako stavební materiál poprvé použil Ignác Ullmann v základech České spořitelny v Praze roku 1857. Josef Niklas experimentoval s betonovými stropy.

¹²⁵ HORYNA, Mojmir. Architektura přísného a pozdního historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVA, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III/2)*. Praha: Academia, 2001. s. 133.

Analýza textilních továren vytkla do popředí průmyslovou budovu etážového typu, která umožňuje snadnou technologickou proměnu a nejvariantnější způsob nového využití, čímž poskytuje univerzální prostor nového typu.¹²⁶ Při uvažování o francouzském slově *étage* se vícepodlažnost jeví jako jedna z charakteristik industriální architektury, jejíž stavitelé podřizují potřebám výroby všechny konstrukční a výrazové prostředky, ať se jedná o prostorové řešení, formální ztvárnění, nosnou konstrukci, světlo nebo barvu – obecné zákony podléhají výrobě. Nadvládu textilního průmyslu přejal v Brně posléze průmysl strojírenský, umísťovaný do hal, proto můžeme univerzální budovy rozdělit z hlediska konstrukce na etážové a halové, zatímco z hlediska účelu na jednoúčelové (například cukrovary nebo pivovary) a víceúčelové (například textilky).

„Nejenom vnější areál brněnských textilek vtiskl městu charakteristický ráz, ale i vnitřní, především strojní vybavení, nemění se často po desetiletí, a dále obytné kolonie textiláků, přicházejících do města z blízkého okolí – to vše formovalo nejenom způsob výroby, ale také svým způsobem vývoj interiéru závodů a městských čtvrtí, a rovněž i způsob života dělnictva v něm a vytvářelo tak specifický životní styl širokých vrstev obyvatelstva. Textil tak určil jeden rys tváře průmyslového Brna. Další rys této tváře pak přinesl těžký strojírenský průmysl, který se postupně stal vlastní páteří zdejší výroby.“¹²⁷

5. Vývoj forem kolektivního bydlení

5.1. Vídeňský bytový dům typu Hof

Loft posouvá ve vývoji obytného prostoru mentalitu tradičního bydlení na jinou, vývojově vyšší úroveň. Sériovost dnešních loftových prostorů v bytových domech a multifunkčních komplexech je vyústěním dlouhého vývoje hromadného bydlení, který začíná ve druhé polovině 19. století s vídeňsko – brněnským nájemním domem typu *Hof*, lišícím se motivem nádvoří od řadových činžovních domů,¹²⁸ z něhož bylo posléze odvozeno několik variant pro reprezentativní městské části i méně atraktivní

¹²⁶ Půdorys a řez etážové budovy bývalého Krasu v Brně in SEDLÁKOVÁ, Anežka – ŽABIČKOVÁ, Ivana. *Poruchy a rekonstrukce staveb (objekt bývalého Krasu v Brně)*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 8 s. V průběhu roku 2007 a 2008 byl objekt zdemolován.

¹²⁷ BOSKOVSKÝ, Jiří J. Mosaika technického dědictví Brna. In Jordánková 1993, s. 18.

obytné zóny. Po vzoru vídeňské Ringstraße byl Hof se svými variantami uplatněn v Brně při budování zdejší okružní třídy vídeňskými architekty van der Nüllem, Siccardem von Siccardsburgem, Heinrichem von Ferstem či Theophilem von Hansenem, kteří pojednali veřejnými budovami typu Hof, Nobelzinhaus a Palais, ověřenými již ve Vídni, uzavřenou aristokratickou osu *via triumphalis* vedoucí od svatotomášského a červeného evangelického kostela až po vítězný okrsek na Františkově, zatímco zdejší stavitelé Josef Arnold, Karl Matzenauer či Albert Holitzky zastavěli nájemními domy typu Hof nádražní část okruhu mezi Františkovem a Novou branou a v obytných lokalitách jihovýchodní pragmatické mřížkové osnovy stavěli obytné Wohnhofy s dvory.

Přelom 19. a 20. století zastihl české země jako jedny z hospodářsky nejrozvinutějších v Rakousku – Uhersku.¹²⁹ Ve městech rostl stavební ruch, budovaly se činžáky, továrny, úřady, školy a nemocnice. Architekti se zaměřovali na dekorace průčelí a interiérů, zatímco stavební firmy měly pod dohledem celkovou dispozici stavby. Pozdně historizující a eklektické slohy byly považovány za nejvhodnější pro historický kontext. Centrum Brna bylo zastavováno obchodními a nájemními domy, mezi jejichž autory patřili v 70. letech Germano Wanderley, na konci let 90. Fellner a Hellmer či Jacob Gartner. Přistupovalo se k asanačním souvislých území, místo nichž nastupovala asanační výstavba městského rázu. Do díla brněnského Aloise Ludwiga se promítal pozdně italizující koncept s detailním dekorem.¹³⁰ Uplatňoval se též nový styl secese, mírněný vlivem Kotěrovy puristicky radikální moderny.

5.2. Ruský kolektivní dům

Utopie jako idealizovaná představa, zakládající se na ctnostné společnosti žijící v obci nebo státu, označuje žádoucí, nicméně neuskutečnitelný topos. Racionálně koncipované utopické projekty jsou určeny pro „*idealizovanou, více či méně vzdálenou budoucnost*“.¹³¹ Dle řeckého *ú-topos*, znamenající doslova žádné místo, nikde, by se měl idealizovaný program vztahovat na *locus communis*, to jest

¹²⁸ ZATLOUKAL, Pavel. Architektura romantického historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVA, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III/2)*. Praha: Academia, 2001. s. 22-25.

¹²⁹ LUKEŠ, Zdeněk. Architektura secese v Čechách 1896-1914. In LAHODA, Vojtěch (ed.) – NEŠLEHOVÁ, Mahulena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha: Academia, 1998. s. 127.

¹³⁰ ZATLOUKAL, Pavel. Architektura secese na Moravě a ve Slezsku. In LAHODA, Vojtěch (ed.) – NEŠLEHOVÁ, Mahulena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha: Academia, 1998. s. 155-179.

společné, obecné místo, zajistitelné za předem daných podmínek kdekoli na zemi. Počátky kolektivního bydlení lze najít v prvních desetiletích 19. století v utopických vizích Angličana Roberta Owena (1771 – 1858) a Francouze Charlese Fouriera (1772 – 1837). Idealistický projekt bohatého textilního továrníka Owena, který roku 1825 postavil na pozemku v americké vesnici Harmony kolonii podobného jména *New Harmony*, nakonec ztroskotal, zatímco chudý obchodní příručí Charles Fourier, podporovaný bohatými mecenáši, koncipoval v téže době s úzkým kruhem přátel způsob života v komunitě, dobrovolném sdružení nazývaném *falanstérou* či *falangou*, zamýšleném pro 1600 osob.

Ve druhé polovině 19. století se další utopie v rámci urbanistických koncepcí měst Paříže, Vídně, Brna nebo Chicaga neobjevily a nevyšel ani pokus Pařížské komuny změnit francouzskou vládu buržoazie ve vládu socialistů. Komunardi požadovali pro francouzský lid, vyčerpaný a rozhořčený z porážky v prusko – francouzské válce (1870 – 1871), mimo jiné sociální opatření, řešení bytové otázky, spoluúčast dělníků ve vedení podniků a rovnoprávnost žen, ale terorem byli rozprášeni. Komuny roku 1871 sice vznikaly ve městech Lyon, Toulouse a Marseille, ale na venkově se neobjevily, neboť ten se od diktatury proletariátu distancoval.

Až s koncem první světové války začala vést utopii do masové podoby ruská avantgarda, a to na základě společenských změn, které přinesla říjnová revoluce roku 1917. Fourierovsko – owenovský život v komunitě, snahy francouzských komunardů o společenskou změnu a říjnová revoluce vedly v Rusku k utopické ideji kolektivního domu, jehož prostor byl pro život člověka rozdělen do dvou částí. Prostorově redukováné obytné buňky, zařízené pro pobyt jedince, zajišťovaly nejnutnější lidské potřeby spánku a relaxace. Ostatní funkce stravovací, péče o dítě, úpravy prádla, kulturní a sportovní vyžití byly detašovány v přízemí, suterénu a navazujících objektech. Zrovnoprávnění ženy, chápané původně jako osvobození od domácích prací s možností nechat se zaměstnat v síti výrobních podniků, vedlo v ruském prostředí k extrémnímu rozpadu rodinného jádra jako překonaného anachronismu. Rodící se kolektivismus změnil mentální chápání tradičního manželství v symbolický svazek, určený k pouhé reprodukci.

Přes tyto radikální důsledky pomáhaly kolektivní domy řešit poválečnou ekonomickou depresi provázenou všeobecnou bytovou krizí v podobě nuzného

¹³¹ ŠMEJKAL, František. Utopie avantgardy. In *Umění*. roč. 35, č. 1, 1987. s. 2-8.

života sociálně slabého městského obyvatelstva, jehož značná část neměla z čeho byt platit. Několik lidí spolu bydlelo v jedné místnosti a s ostatními vícečetnými partajemi sdílelo společnou kuchyň a umývárnu.¹³² Řešením bylo zaměstnat v místním podniku kolektiv obyvatel, který si bude z vydělaných peněz hradit bydlení ve zdejších kolektivním domě. Za to měl kolektiv přistoupit na pravidla života v komuně, s jeho klady i zápory.

Podobných domovních společenství mohlo vznikat nekonečné množství. *Sabsovičův plán* počítal, že se během deseti až patnácti let stane z celého Sovětského svazu jedna velká komuna dělníků, kteří dobrovolně opustí privátní formu rodinného života a zapojí se do společného kolektivního domu. Později měly být místo společných jídelen lidem dodávány potraviny v podobě polotovarů a úklid domácností měly zajišťovat elektrické spotřebiče.

První pokusy o pojetí moderny se odehrávaly v desátých letech v prostředí uměleckých směrů suprematismu a konstruktivismu. Malevičovy suprematistické kompozice, zahájené roku 1913 slavným černým čtvercem na bílém pozadí, a El Lisického Prouny z let 1919 – 1921 vedly v první polovině 20. let k nerealizovaným vizím mrakodrapů v podobě Tatlinovy věže a Žehliček mraků (1924 – 1925).¹³³

Rané návrhy kolektivních domů z počátku 20. let měly taktéž experimentální povahu: *„Als in der ersten Hälfte der zwanziger Jahre die Erfahrungen der Arbeiterhauskommunen ausgewertet wurden, entstandt das Programm für einen neuen Wohnhaustyp, erste experimentelle und Wettbewerbsentwürfe für Kommunehäuser wurden geschaffen. Einer der frühesten Entwürfe für eine Kommunehaus («kommunales Haus») stammt von N. Ladowski und W. Krinski (Shiwskulptarch 1920). Die Wohnhäuser dieser Experimente waren kompliziert angelegte vielgeschossige Bauten, wo sich um eine Hof-Halle verschiedene Gebäude gruppierten.*

¹³² TEIGE, Karel – KROHA, Jiří. *Avantgardní architektura*. Praha: Československý spisovatel, 1969. s. 124.

¹³³ Žehličky mraků vznikly ve dvou návrzích. Na prvním pracoval El Lisickij sám, druhý vyhotovil ve spolupráci s holandským architektem Martem Stamem roku 1923. – EL LISSITZKY. Eine Serie von Hochhäusern für Moskau WB1 (1923 – 1925). In SCHARFE, Jürgen (ed.) – BRADE, Helmut – RINK, Christine – DIECKMANN, Karl Heinz. *El Lissitzky. Maler, Architekt, Typograf, Fotograf*. Výstava v městské galerii Moritzburg Halle od 7. listopadu 1982 do 9. ledna 1983 a v galerii vysoké školy grafické a typografické v Lipsku od 14. února do 27. března 1983 [kat. výst.], Leipzig, 1982, s. 63-66. – FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Praha: Academia, 2004. s. 156.

*Ende 1921 wurde ein Wettbewerb um den Entwurf zu einem kollektiven Typenwohnhaus für die Stadtranzzone Petrograds ausgeschrieben. Das Programm sah ein Wohnhaus für dreißig Familien (als Übergangstyp) vor, das sowohl Komfort für das Familienleben bot als auch die Vergesellschaftung einiger Räume vorsah. Den ersten Preis erhielten D. Burytschkin und L. Twerskoi für ein Gebäude mit schwieriger Anlage. Im zentralen Teil waren ein Gesellschaftsraum, die Speiseeinrichtung und die Küche, die Bibliothek mit Lesesaal und die Kinderkrippe untergebracht. Vier Wohnbauten mit Wohnungen im Cottagecharakter (ohne Küchen) gingen davon aus.*¹³⁴

Tyto první ruské projekty Ladovského s Krinským a Buryškina s Tverským připomínaly komfortním životem menšího počtu rodin Fourierovu falanstéru. Záhy se započalo s prvními realizacemi, určenými konkrétní sociální vrstvě – moskevským podnikovým zaměstnancům: „Der Ende 1922 eröffnete Wettbewerb zur Bebauung von zwei Wohnvierteln mit Musterhäusern für Arbeiter in Moskau sah ebenfalls einen Übergangstyp vor. Es wurden genaue Forderungen gestellt, wieviel Räumlichkeiten für Familien und für Alleinstehende in den einzelnen Gebäuden zu planen waren. Die Zwei- und Dreizimmerwohnungen für die Familien sollten mit allen Nebenräumen einschließlich der Küche ausgestattet sein. Für diese Wohnungen waren gesellschaftliche Einrichtungen vorgesehen – Kindergarten, Krippe, Bibliothek mit Lesesaal, Wannenbäder, Duschen und Wirtschaftsräume. Kleinen Familien waren Einzelzimmer für ein oder zwei Personen mit Waschbecken vorbehalten. Für diese Wohnungen bestanden die Gesellschaftsräume aus Empfangszimmer, Bibliothek mit Lesesaal, Speiseeinrichtung, Küche, Wirtschaftsräumen, Wannenbädern, Duschen, Toiletten usw. Außerdem sollte jedes Wohnviertel ein Ambulatorium, eine Garage, eine Wäscherei, ein Verwaltungskontor, einen Saal für Versammlungen und anderes besitzen.“¹³⁵

Raná komunální bydlení rodin byla vzápětí podrobena kolektivizaci a racionalizaci v podobě prefabrikované, sériově vyráběné a sestavované buňky pro jednotlivce. Typizované byty, patra a chodby se skládaly do kompaktních kvádrů, vkládaných do urbanistické osnovy. Koncepční a konstrukční řešení propracovávali

¹³⁴ CHAN-MAGOMEDOW, Selim O. *Pioniere der sowjetischen Architektur. Der Weg zur neuen sowjetischen Architektur in den zwanziger und zu Beginn der dreißiger Jahre*. Dresden: VEB Verlag der Kunst, 1983. s. 344.

architekti ze sdružení ASNOVA a OSA, kteří zároveň přemýšleli o způsobu rekreace obyvatel.¹³⁶ Konstantin Štěpánovič Melnikov (1890 – 1974) projektoval ve druhé polovině 20. let moskevské kluby Rusakov, Gorkij, Kaučuk, Frunse, Bouřlivák či v Duljovo u Moskvy, jejichž největší sály pojaly až 1500 osob. Roku 1929 navrhl rekreační centrum Zelené město,¹³⁷ kam měli moskevští zaměstnanci podniků jezdit na dovolenou. Hromadně se dopravili na nádrží, odkud se sítí cest vydali k areálu, kde je čekalo ubytování v hotelu podoby kolektivního domu, určeném pro několik set lidí.¹³⁸

Spolu s reformou bydlení prošel přehodnocením i urbanismus. Mezi urbanisty a desurbanisty byly diskutovány nové městotvorné principy. Leonid Alexandrovič Vesnin (1880 – 1933) navrhoval plány kompaktních zástaveb Kuznecku a Stalingradu. Leonidov a Miljutin rozvíjeli funkcionalistické zónování směrem k lineárnímu pojetí dle madridského vzoru urbanisty Soria y Maty (1844 – 1920) a Ville de Lévis urbanisty Benoît Chevaliera. Nové obytné čtvrti tvořily kompaktní pásy podél hlavní magistrály, doprovázené bodovými výrobními a kulturně zábavními okrsky. Pásová města Magnitogorsk, Zelené město a Miljutinův Socgorod¹³⁹ přivedly sociology Michaila Alexandroviče Ochitoviče (1896 – 1937) a Leonida M. Sabsoviče k obavám z desurbanizace neboli rozpadu koncentrického městského organismu do sídel rozestých rovnoměrně po krajině.¹⁴⁰ Nikolaj Alexandrovič Ladovski představil roku 1930 novou koncepci parabolického města na radiálně – koncentrickém principu:¹⁴¹ *„Seine Planungsstruktur kann man bedingt entweder als Radial – Ringsystem, das sich an einer Stelle öffnet, bezeichnen oder als das fließende Funktionssystem Miljutins, das gebogen wurde. Das Schema stellte eine Parabel dar, wo sich längs der Achse das gesellschaftliche Zentrum erstreckte, das nacheinander im Bogen von der Wohn-, der Industrie- und der Grünzone umgeben*

¹³⁵ Tamtéž. Autorem moskevského obytného celku byl architekt Leonid Alexandrovič Vesnin (1880 – 1933).

¹³⁶ Pro pracující navrhovali nové typy kolektivních klubů, divadel, kin, planetárií, pekáren, varen, obchodních domů, tržnic, lázní, škol, univerzit, stadionů, tělocvičen, parků a rekreačních areálů.

¹³⁷ Plán Zeleného města in Chan-Magomedow 1983, s. 528.

¹³⁸ STITES, Richard. *Revolutionary dreams. Utopian vision and experimental life in the Russian revolution*. New York: Oxford University Press, 1989. s.203.

¹³⁹ MILJUTIN, Nikolaj Alexandrovič. *Socgorod: otázky stavby socialistických měst*. Praha: Knihovna Levé fronty, 1931. 133 s.

¹⁴⁰ Chan-Magomedow 1983, s. 336-337.

¹⁴¹ Ladovského urbanistická struktura, která spojovala principy města koncentrického s pásovým, byla pro svůj půdorysný formalismus nazývána dynamickým městem, městem raketou či Ladovského parabolou. Srov. HRŮZA, Jiří. Urbanistická výročí květen – červen 2001. In *Urbanismus a územní rozvoj*. Ročník IV. Číslo 3/2001. Brno: Ústav územního rozvoje, 2001. s. 58-61, zvláště s. 60.

war. In der Endkonsequenz vereinigte das neue Planungsschema in sich gleichsam die Vorzüge des Radial – Ringsystems und des linearen Schemas, ohne auch ihre Unzugänglichkeiten zu besitzen. Die «Parabel» Ladowskis ermöglichte die Entwicklung des gesamtstädtischen Zentrums, das seine Rolle als Planungskern jedoch beibehielt. Sie beeinflusste nicht nur die theoretische Seite der dynamischen Planung, sondern auch die Städtebaupraxis.¹⁴²

Do moderních urbánních struktur se na vysokoškolské i praktické úrovni začleňovaly kolektivně užívané objekty velkých měřítek. Už od roku 1923 vede Ladovski studenty svého atelieru na WchUTEMAS k promýšlení komunálních domů pro pracující. Mezi praktikující architektonickou obcí se názory zpřesňovaly na základě dotazníků a soutěží. V letech 1925 – 1926 vypsala moskevská městská rada soutěž na kolektivní dům pro pracující a roku 1927 vyhlásila OSA ve svém časopise Moderní architektura (SA) druhou anketu, jak zdokonalit kolektivní dům, aby správně fungoval. Na základě soutěžních a dotazníkových výsledků byl v letech 1926 – 1928 postaven obytný soubor architektů Georgi Jakovleviče Volfensona (1893 – 1948), Samuela Jakovleviče Aisikoviče (1882 – 1963) a J. Volkova, kteří spojili monumentalizující klasicistní dispoziční koncept s modernistickou fasádou a funkcionalistickým dispozičním trojtraktem. Vznešená trojkřídlá forma šlechtického zámku uzavírá parkový *cour d'honneur*. Centrem *piana nobile* se stal společenský sál, z něhož vedou průběžné chodby k jednotlivým pokojům.¹⁴³

Experiment postupného spění k totální kolektivizaci v superkomunách pro 1500 až 5000 lidí umožňovala nekonečná multiplikace stereotypních obytných buněk kolem průběžné chodby. Kolektivní dům se redukoval čím dál víc na hotel k přespání zaměstnanců, zbavený pohodlí vlastní koupelny, záchodu a kuchyně, která byla minimalizována na pracovní kuchyň, kout a nakonec pouhou niku. Experimentální bydlení bylo rozvíjeno v sekci typových budov při komitétu Strojkom. Roku 1928 zde vznikla pod Ginsburgovým vedením skupina architektů, tvořená Michailem Osipovičem (Josifovičem) Barščem (1904 – 1976), Vjačeslavem Nikolajevičem Vladimirovem (1898 – 1942), Alexandrem Leonidovičem Pasternakem (1893) a Grigori Romanovičem Sum – Schikem (1901). V letech 1928 – 1929 racionalizovali bydlení v celách na nejnútnejší potřeby a normalizovali typologické prostorové míry,

¹⁴² Chan-Magomedow 1983, s. 339-340.

aby dospěli k nejmenšímu jednopokojovému bytu a typové budově. Ekonomicky efektivní plánování umožňovalo nabídku více typů cel v jednom domě. Na základě progresivních typových plánů, zohledňujících nové konstrukce, materiály a metody stavebních postupů, se kolektivní domy, navržené architekty Strojkomu, stavěly v Moskvě, Sverdlovsku či Saratově.

V letech 1928 – 1930 byl postaven první experimentální bytový dům na moskevském Novinského bulváru architektonickou dvojicí Mojsejem Jakovlevičem Ginsburgem (1892 – 1946) a Ignácem Francevičem Milinsem (1899 – 1974) ve spolupráci s inženýrem S. L. Prochorovem. Oproti Volfensonovi, Aisikovičovi a Volkovi se tento hmotově dispoziční koncept vyvinul k mezinárodnímu, západně chápanému purismu a funkcionalismu. Bílá omítka, pásová okna, štíhlé sloupy a střešní terasy poukazovaly na příklon k soudobé architektonické moderně. Stavebně technické inovace jako byl železobetonový skelet s vnější tepelnou izolací obvodových zdí, standardizované prefabrikované prvky, stahovací dveře a posuvná okna doprovázely prostorově estetické experimenty s barvou, modifikovanou na zdech a stropěch.¹⁴⁴

Druhý dům experimentálního kolektivního bydlení byl postaven na Gogolově bulváru v Moskvě a skládal se ze dvou obytných a třetí společné sekce.¹⁴⁵ Třetím se stalo moskevské Rostokino, čtvrtá realizace se přesunula do Sverdlovsku, pátá zpět do Moskvy a poslední šestá do Saratova. Kromě těchto zkušebních prototypů byly další komunální domy stavěny v Kyjevě, Šarkově, Baku, Taškentu, Smolensku a dalších městech. Ruská utopie, založená na ideologii, vedla ke komparaci obou pojmů, které proti sobě nezávisle postavil roku 1929 maďarský sociolog a sociální filozof Karl Mannheim (1893 – 1947) v díle *Ideologie a utopie*.¹⁴⁶ společnost je ideologií podporována, zatímco utopie ji pomáhá změnit. Za utopii můžeme považovat všechny veřejně prospěšné projekty školství, zdravotnictví, kultury či dopravního systému, které město pro svoji existenci a rozvoj potřebuje, jak dokládá

¹⁴³ RJABUŠIN, Alexandr Vasiljevič. *Domov budoucnosti*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980. s.129. – Chan-Magomedow 1983, s. 345, 351.

¹⁴⁴ Chan-Magomedow 1983, s. 361-363, 389-390. Dům je znám pod zkratkou NARKOMFIN, Lidový komisariát financí.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 364, 390.

¹⁴⁶ MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 8071150223. – Srov. VEGA, Rafael de la. *Ideologie als Utopie: der hegelianische Radikalismus der Marxistischen „Linken“*. Marburg: Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft, c1977. 168 s. ISBN 3921630002. – BATALOV, Eduard Jakovlevič. *Filozofie vzpoury*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1976. 184 s.

Baťova vize Zlína, inspirovaná americkým příkladem nejen v oblasti výroby a obchodu, ale i v uvědomění si významu vzdělávání. Proto Baťa věnoval „všem stupňům školství ve Zlíně hmotnou i organizační podporu a moderní architektonické prostředí. [...] Pozitivní význam pro město Zlín a celou československou kulturu mělo i založení Filmového studia a pořádání výtvarných salonů. Ať již tyto činnosti vznikly v úzkém sepětí s podnikáním jako jeho vedlejší produkt [...], vytvořily hodnotné [...] klima [...] směřující k harmonické společnosti.“¹⁴⁷

5.3. Německý a vídeňský poválečný dům typu Hof

Stejně jako v Rusku panovaly v Německu a Vídni po první světové válce nedůstojné podmínky sociálního bydlení dělníků v nájemních domech zdejšího typu Hof. Začaly se hledat nové malometrážní formy, organizované do sídelních okrsků. Oproti ruskému příkladu neexperimentovaly s obytnou celou ani s rozpadem rodinného jádra. Stejně jako se ruská architektonická avantgarda inspirovala suprematismem a konstruktivismem, tvořila německá funkcionalistická generace Gropia či Roheho, paralelu s expresionistickým stylem, rozvíjeným v letech 1918 – 1933 pod názvem Neue Sachlichkeit.

Nové sídlištní zástavby se začaly stavět v Hannoveru, Stuttgartu, Frankfurtu či Berlíně.¹⁴⁸ Architekt Otto Haesler (1880 – 1962) pojal okrsky *Italienischer Garten* z roku 1924 a *Georgsgarten* z roku 1925 v Celle u Hamburku jako systém řadové zástavby, rozvíjený v německém prostředí v letech 1925 – 1930. Optimální rozestup mezi třípodlažními domy umožňoval pronikání slunečního svitu a čerstvého vzduchu do obytných místností, orientovaných na jih nebo západ s výhledem do sídelní zeleně. Ke společnému vybavení okrsků patřily prádelny, shromažďovací místnosti, knihovny, plochy sportovního vyžití, školka, kavárna a holič.

Ernst May (1886 – 1970) navrhl roku 1925 urbanistický plán města Frankfurt nad Mohanem s obvodovým prstencem sedmnácti satelitů, pěti větších a dvanácti malých, oddělených od vnitřního jádra pásem zeleně.¹⁴⁹ Vycházel ze zkušeností,

¹⁴⁷ ZEMÁNKOVÁ, Helena. Jak uvést v soulad ochranu kulturního dědictví Zlína s rozvojem města? In Andersson 2005. s. 65, 68.

¹⁴⁸ Problematika Stuttgartu a sídliště ve Weissenhof je představena dále v oddílu, pojednávajícím o meziválečných výstavách umění a kultury.

¹⁴⁹ Celkem mělo po roce 1925 vzniknout 15 000 bytů. Byla zrealizována například sídliště *Bruchfeldstraße* (architekti Boehm, Rudloff, May, 1926 – 1927), *Siedlung Hohenblick* (architekti May, Boehm, Bromme, 1926 – 1927), *Bornheimerhang* (architekt Boehm, 1926 – 1930), *Hellerhof* (architekt Mart Stam, 1929 –

kteřé nabył v letech 1910 – 1912 při praxi u anglického urbanisty Raymonda Unwina (1863 – 1940)¹⁵⁰ a spojil je se zahradním městem anglického sociologa Ebenezera Howarda, jenž umožňuje rozvíjet osídlení do krajiny koncentrickým zónováním jádrového města, jehož zóny jsou oddělovány pásy zeleně.¹⁵¹ Podobnou realizaci satelitního sídliště představovalo v tehdejší Německu drážďanské Hellerau. Na inspiraci Haeslerovými sídlišti v Celle odkazuje systém řadové zástavby, typizované domy s plochými střechami, minimalizace bytu na 55 – 65 m² a prefabrikovaná technologie.

Ve vybavení interiérů se uplatnila tzv. *frankfurtská kuchyň* rakouské architektky Grete Schütte Lihotzky (1897 – 2000), která mezi lety 1927 – 1928 vyvinula prototyp úsporného kuchyňského koutu přibližné plochy 6 m², vybaveného pracovní plochou, troubou, ohříváčem vody, neckami, odkapávačem a policí. Frankfurtské dvou až třípokoje byty, vybavené pracovní kuchyní s podlahou z litého betonu, vestavěnými skříněmi, lázněmi nebo sprchou, balkonem, plynem, elektřinou, teplou a studenou vodou, byly napojeny na centrální vytápění, měly společné prádelny, sušárny, žehlírny, lokální jesle a mateřské školky.¹⁵²

Martin Wagner (1885 – 1957) koncipoval urbanistický plán města Berlína nikoli na principu zelení oddělených koncentrických pásů, ale jako systém sídlišť propojených s městem. Sídelní zeleň a zónování se staly nástroji pročištění a uvolnění urbánní struktury. První berlínské sídliště Hufeneinsiedlung Britz navrhl v letech 1925 – 1930 Martin Wagner s Bruno Tautem jako trojpodlažní řadové domky, sestavované do souborů tvaru U. Z přízemních bytů se vycházelo na zahradu, patra byla větrána a osluněna prostřednictvím lodžii. Sídliště Zehlendorf, navržené v letech 1929 – 1931 Bruno Tautem, Hugo Häringem a Otto Rudolfem Salvisbergem, bylo určeno pro zaměstnance nedaleké huti. Hans Scharoun, Martin Wagner, Walter Gropius a Hugo Häring vyprojektovali v letech 1929 – 1931 sídliště Siemensstadt.

1932), Westhausen (architekti May, Boehm, 1929 – 1931), Praunheim (architekti May, Boehm, 1926 – 1929), Röhmerstadt (architekt May, 1926 – 1927), Heimatsiedlung (architekti May, Boehm, 1929 – 1930).

¹⁵⁰ Unwin považoval organizovaný systém předměstí za způsob řešení otázky nekontrolovaného růstu měst v místech dělnických čtvrtí.

¹⁵¹ KOUTNÝ, Jan. *Moderní urbanistické koncepce (vývoj urbanistických koncepcí)*. Zvláštní číslo časopisu Urbanismus a územní rozvoj. Ročník VII. Číslo 6/2004. Brno: Ústav územního rozvoje, 2004. s. 6. – KEABLE, Gladys. *Town of to-morrow*. London: S. C. M. Press, 1946. 95 s.

¹⁵² FUCHS, Bohuslav – POLÁŠEK, Josef. II. Mezinárodní kongres moderní architektury a Nový Frankfurt. In *Index IX*, roč. 1929. s. 1.

Všem novým německým sídlištím byla společná racionální půdorysná osnova, řešení bytové otázky formou minimálních bytů, respektujících hygienické požadavky na proslunění a provětrání, plochy sídelní zeleně, prefabrikace a nezvyklé estetické formy v duchu Neue Sachlichkeit, jakou byl například cik cak tvar stejnojemného domu ve frankfurtském Bruchfeldstraße od Ernsta Maye.

V poválečné Vídni bydlely chudé dělnické rodiny ve starých objektech, nazývaných Bassenawohnung podle přívodu vody (Bassena) v prvním patře. V extrémních případech představovala společné sociální zázemí jednopokojových bytů jediná domovní toaleta. Roku 1923 bylo rozhodnuto o řešení bytové otázky formou hromadného bydlení v novodobých domech typu Hof s vnitroblokem. Jednalo se o čtyř až osmipodlažní bytové domy s vjezdem, monumentalizovaným bránou. V bytech, dostupných výtahy, fungovaly shozy na popel, praní a žehlení bylo soustředěno ve společných prostorech, zařízených pračkami a žehličkami. Občanskou vybavenost okrsku tvořila mateřská škola, knihovna, zubní ordinace, lázně a manželská poradna. Pro velký zájem byly byty v Hofech přednostně určeny rodinám s malými dětmi, válečným veteránům a lidem bez střechy nad hlavou.

V letech 1924 – 1925 bylo postaveno vídeňské sídliště Winarsky Hof, navržené architekty Petrem Behrensem, Karlem Dirnhuberem, Josefem Frankem a Josefem Hoffmannem. Tři domovní jednotky nabízely sedm set bytů se společnými službami mateřské školy, lázní, obchodů a knihovny. Racionální výraz a dispozice se nesou v duchu tradice Otto Wagnera, zatímco respektování hygienických požadavků odkazuje mimo jiné na vzor frankfurtských sídlišť. V letech 1927 – 1930 byl zbudován vídeňský sídlištní okrsek Karl – Marx – Hof s 1382 byty, vyprojektovaný architektem Karlem Ehem. Společné vybavení tvořily veřejné lázně, prádelny, mateřská škola, knihovna, lékařská ordinace a kanceláře. Mohutné zdi ve stylu eklektického modernismu a barevnost fasády se opět navrací k Wagnerově vzoru, zatímco výchovná propaganda marxismu připomíná výtvarné projevy ruských konstruktivistů.

5.4. Meziválečné výstavy moderního umění a kultury

Jako reakce na anglické hnutí Arts & Crafts byl roku 1907 ustanoven v Mnichově spolek Deutscher Werkbund, zabývající se otázkami moderního stylu v umění, průmyslu a řemesle. Mezi jeho členy patřili významní architekti Peter Behrens či Mies van der Rohe. Spolek organizoval pravidelné výstavy a působil i na

výuku Bauhausu. Otázku ekonomičnosti moderního bydlení řešila sekce Württembergische Arbeitsgemeinschaft, vytvořená roku 1920.

Po úspěšné prezentaci spolku na výstavě Die Form přislíbilo město Stuttgart finanční investici na uspořádání podobné výstavy s přehlídkou moderního bydlení ve Weissenhofu. Z původního záměru sta domů bylo nakonec zrealizováno jen šedesát tři a otevření se posunulo z roku 1926 na rok 1927. Hlavní organizátor a autor zastavovacího plánu lokality, Mies van der Rohe, přizval k účasti mezi mladými nadějnými architekty i Le Corbusiera, který se prezentoval dvěma domy, z nichž jeden představoval levný dům Citrohan s litou železobetonovou konstrukcí, navržený roku 1922 pro střední vzdělané vrstvy, druhý byl dvojdomem s denním a nočním provozem, zhmotňující Le Corbusierových pět zásad moderní architektury. Walter Gropius představil dům, koncipovaný na základě modulárního systému, zatímco Mart Stam se zabýval nejmenším bytem v řadovém domě, kde úklid a přípravu jídla nebude zajišťovat žena, nýbrž dodávková společnost.

Weissenhof jako první experimentální německé sídliště bylo kritizováno i napodobováno zároveň. Hlavní architekti města Stuttgartu, Paul Bonatz a Paul Schmitthenner, postavili roku 1932 na protest proti univerzálnímu, strohému vzhledu německé Neue Sachlichkeit okrsek Kochenhofsiedlung s dřevěnými domy a sedlovými střechami jako součást výstavy *Deutsches Holz – die Kochenhofsiedlung*, otevřené roku 1933. V Brně podnítilo sídliště Weissenhof vznik brněnské kolonie Nový dům. Již roku 1924 byla vypsána soutěž na stavbu areálu Zemského výstaviště, které se mělo rozkládat na inverzních pozemcích pod pisáreckým vrchem, nevhodných pro bydlení. Poté co František Uherka s Čeňkem Rullerem navštívili weissenhofské sídliště, požadovali, aby se podobná akce uskutečnila také v Brně, a to při jubilejní Výstavě soudobé kultury Československé republiky, která měla představit dosažené úspěchy desetiletého demokratického státu. Roku 1928 byla spolu s novým výstavištěm otevřena kolonie Nový dům, postavená v nedalekých Žabovřeskách.¹⁵³ Architekti Bohuslav Fuchs, Jaroslav Grunt a Jan Víšek koncipovali úspornou řadovou zástavbu a Fuchs navíc předpokládal budoucí sériovou výstavbu svého prezentovaného prototypu. Ostatní autoři – Hugo Foltýn, Jiří Kroha, Miroslav Putna, Jaroslav Syříště, Josef Štěpánek, Jan Víšek a Ernst Wiesner – představili na

¹⁵³ KUDĚLKA, Zdeněk – CHATRŇÝ, Jindřich. *O nové Brno* [kat. výst.]. Brno: Muzeum města Brna, 2000. s. 128-134.

systemu bodové výstavby nové konstrukční materiály a principy funkcionalismu, nicméně ekonomickému hledisku se vyhnuli. Podobným sídlištěm jako kolonie Nový dům, ale větším, se stal Werkbund Siedlung, postavený ve Vídni v letech 1931 – 1932. Na více než sto tamních objektech se autorsky podíleli architekti Hugo Häring, Richard Bauer, Josef Hoffmann, André Lurçat, Otto Breuer, Walter Loos či Anton Brenner a další.

Další z výstav spolku Werkbund byla v Bratislavě WU-WA, konaná roku 1929.¹⁵⁴ Zaměřila se na problematiku kolektivního bydlení, tedy minimálního bytu ve výškovém domě, a byl v jejím rámci postaven kromě kolektivního domu od Adolfa Petera Radinga (1888 – 1957) či kolonie Günecke architektů Paula Heima a Alberta Kemptera též první evropský *boardinghouse* Hanse Scharouna, uváděný s názvem *Wohnheim für Ledige und Jungverheiratete* pod projektovým číslem 31. Dům hotelového typu, o jehož problematice bude pojednáno dále, byl rozdělen na tři části – ubytování svobodných nájemníků, bezdětných párů a společného hospodářského zázemí, obyvateli se stali mladí lékaři, vysokoškolští studenti a techničtí odborníci.

U příležitosti expozice Werkbundu v curyšském Neubühlu, otevřené roku 1932, bylo postaveno první sídliště sto pěti rodinných domů a devadesáti bytů. Jednotný vzhled okrsku zajistila týmová práce vícečlenného architektonického kolektivu. Téhož roku bylo na vídeňské výstavě řešeno téma maximálního počtu domů na minimální ploše třiceti dvěma architekty slavných jmen.¹⁵⁵ Jednou z posledních mezinárodních výstav, otevřených v témže roce, se stala pražská kolonie Baba, postavená českou obdobou Werkbundu – Svazem československého díla.¹⁵⁶ V době vrcholící hospodářské krize začal Karel Teige otevřeně odsuzovat elitářský charakter individuálního bydlení a zájem českých architektů se od konce 20. let zaměřil na řešení minimálního bytu.

Československo díky své strategické středoevropské poloze absorbovalo ve 20. – 30. letech 20. století vlivy moderních architektonických proudů z východní i západní Evropy. Byla postavena řada kolonií rodinných domů, inspirovaných francouzskými, německými a holandskými vzory, zatímco kolektivní dům ruské

¹⁵⁴ WU-WA je zkratkou plného názvu výstavy *Wohnung und Werkraum*.

¹⁵⁵ K autorům patřili Adolf Loos, Gerrit Thomas Rietveld či Josef Hoffmann.

¹⁵⁶ Svaz vznikl roku 1913 pod názvem Svaz českého díla. Roku 1914 se účastnil výstavy Werkbundu v Kolíně nad Rýnem. Roku 1920 byl se vznikem Československého státu přejmenován na Svaz

provenience se začal promýšlet až od konce 20. let a do konce druhé světové války nebyl zrealizován. Pomohl řešit bytovou otázku až ve druhé polovině 40. let.

5.5. Kongresy mezinárodní architektonické organizace CIAM

Mezinárodní architektonická organizace CIAM požadovala na svých kongresech přelomu 20. a 30. let 20. století plánovanou ekonomiku, racionalizaci stavební výroby a zavedení standardizace v architektuře. První kongresové setkání roku 1928, uspořádané na zámku La Sarraz nedaleko švýcarského Lausanne, bylo věnováno tématům urbanismu, národního hospodářství, architektuře ve vztahu k veřejnému mínění a státu, kritice architektonického vzdělání, postavení oficiálního akademismu a v neposlední řadě požadavku kolektivního pozemkového hospodářství.

Kongres ve Frankfurtu nad Mohanem, který proběhl následujícího roku pod názvem *Die Wohnung für das Existenzminimum*, se věnoval problematice minimalizace životních standardů v bytech pro sociálně slabé obyvatelstvo. V architektonické diskusi došlo k názorovému rozdělení na zastánce eklektické a vědecké architektury, přičemž radikální křídlo, zastupované Stamem, Meyerem či Schmidtem diskusi pomyslně prohrálo. Bruselský kongres z roku 1930 otevřel problematiku racionálního využívání městské půdy a svými názory na otázku existenčního minima přispěl též Karel Teige.

5.6. Teigeho nejmenší byt versus anglosaský boardinghouse

Architekti ve 20. letech 20. století celosvětově přehodnocovali tradiční blokovou zástavbu, jejíž potměšilé byty, úzké chodby a zatuchlé dvory ještě zhoršovaly nedůstojné městské bydlení. Funkcionalistická architektura 20. – 30. let přinesla kritické přehodnocení bytového domu jeho podrobením ekonomickým a hygienickým kritériím na proslunění, ozelenění, zvětšení domovních chodeb a nové urbanistické formy řadové zástavby, která musí být dostatečně rozestoupena, aby byla prosluněna a nestínila si.¹⁵⁷ Po vzoru amerických mrakodrapů se rozvinul vícepodlažní deskový dům optimální výšky deset až dvanáct pater, skýtající časové a finanční úspory výstavby.

československého díla, účastnil se mezinárodních výstav v Monze a Paříži. Více in TEMPL, Stephan. *Baba - Osada Svazu Čs. Díla Praha*. Praha: Zlatý řez, 2000. 196 s.

¹⁵⁷ TEIGE, Karel. *Nejmenší byt*. Praha: Václav Petr, 1932. 367 s.

Avantgardní teoretik a architekt, malíř, grafik a básník Karel Teige (1900 – 1951)¹⁵⁸ vydal roku 1932 v důsledku své polemiky s Le Corbusierem v letech 1929 – 1931 knihu *Nejmenší byt*. Zamýšlí se v ní nad důsledkem industrializace, růstu měst a stěhování obyvatel z venkovů do průmyslových center. Změna poměru mezi počtem venkovských a městských lidí v průběhu 19. století přinesla městům masové kolonie dělníků, pobírajících nízké mzdy a v jejich důsledku též život na hranici chudoby.

Počátek bytové krize, která je *de facto* aktuální dodnes, spatřuje Karel Teige v hospodářsko sociologických změnách, spojených s pauperizací a nárůstem proletariátu, jejichž počátek můžeme klást do doby rané industrializace druhé poloviny 18. století. Výstavba nových domů se jako řešení bytové otázky neosvědčila, neboť poptávka po bytech za stálé existence nízkých mezd nevzrostla. Řešení vidí Teige ve zvýšení mezd pracujících, neboť jenom za takové situace automaticky klesne počet nebydlících. Tuto premisu dokládá příkladem doby před druhou světovou válkou, kdy nepanovala masivní nezaměstnanost, zvýšily se mzdy a byty se staly dostupnými.

Příčinu tohoto pozitivního stavu lze odvodit z dění kolem revolučního roku 1848, kdy byla roboty, uvolněná již za císaře Josefa II., zrušena nadobro. Už roku 1846 umožnila rakousko – uherská vláda vyvazování venkovského lidu z robotných povinností, přičemž reakce z českých zemí přišla až na jaře 1848, kdy byly císaři Ferdinandovi I. zaslány pražské a další petice, za něž se postavili i šlechtici. Masové hnutí podnítilo vyřešení otázky zrušení roboty v rámci letního říšského sněmu v Kroměříži roku 1848 s podmínkou, že čeští robotníci dokončí své závazky ještě v průběhu roku 1849. Teprve od roku 1851 se začali lidé vyvazovat, měnit své tradice a mentality a emigrovat do *Nového světa*, vedeni touhou po svobodě a lepším životě. Konstantní emigrace z několika center Evropy do Ameriky a kolonizovaných zemí časově pokrývala celou druhou polovinu 19. a počátek 20. století až do druhé světové války. Migrace chránila rakousko – uherské trhy před přezaměstnaností, čímž mohla poptávka po pracovní síle vést ke zvýšení mezd a eliminaci bytové otázky, o nichž psal Karel Teige.

¹⁵⁸ ŠVÁCHA, Rostislav. Karel Teige jako teoretik architektury. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*. Facultas Philosophica. Philosophica – Aesthetica 16. Historia artium II. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1998. s. 145-156.

Další Teigeho premisa předesílá, že v dobách průmyslové či zemědělské krize klesne výše mezd, vzroste nezaměstnanost a pracujícím se sníží hospodářská a životní úroveň. V takových dobách je třeba nevěřit na rentabilitu projektů a hledat řešení v existenčním minimu. Jeho ideální návrh bydlení v úlu, nazvaný kolektivní dům, sdružuje velké množství spacích kabin pro jednotlivce. Mnohočetnou multiplikací jedné buňky dospěl až k vizi mrakodrapu, který díky své výšce zachovává na zemi místo pro sídelní zeleň. Navazuje tak na obdobně sociálně motivovanou urbanistickou koncepci Le Corbusierova města pro tři milióny obyvatel z roku 1922 a plán Voisin na přestavbu centra Paříže z roku 1925, kterými architekt překonal nedostatek zahradních měst, spočívající ve velkých docházkových vzdálenostech na pracoviště, sílcí dojížděkovou migraci a přetížení dopravy. Komfortní bydlení ve věžových domech s centrálním hospodářstvím umožnilo ještě více zmenšit obytné buňky.¹⁵⁹

Karel Teige považoval své vizionářské mrakodrapy, k nimž jej podnítil Le Corbusierův vzor, za zahradní města vertikálního řazení. Při jejich koncepci zároveň vycházel, okouzlen ruskou vědecky pojímanou architekturou, z idealizace ruského kolektivního domu. V anketě časopisu *Tvorba*, dotazující se, jak má moderní bydlení fungovat,¹⁶⁰ představil Teige ideu minimálního bytu: „*Navrhujeme [...], aby nejmenší byt byl řešen [...] ve velikých obytných úlech s [...] minimálními individuálními spacími kabinami [...] a s dostatečnými společenskými místnostmi [...]: kuchyně, jídelna, basén, hřiště a sítě pro gymnastiku, přednáškové sítě, čítárny, klub – asi pro 1-3 tisíce obyvatel v jednom bytovém komplexu. A přiměřeně velké dětské jesle, mateřské školy, přiměřeně velké parky.*“¹⁶¹ Šel příkladem a v letech 1927 – 1928 požádal Jaromíra Krejčara o provedení vestavby do mansardové střechy svého rodného domu na pražské Černé ulici 14, v níž si zařídil pracovnu v podobě obytné

¹⁵⁹ K Le Corbusierově koncepci bydlení a urbanismu více in STAŇKOVÁ, Jaroslava - PECHAR, Josef. *Tisíciletý vývoj architektury*. Praha: Nakladatelství technické literatury, 1972, s. 295-299. – HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 331-363.

¹⁶⁰ Otázky časopisu *Tvorba*: 1. Směry bytové politiky a řešení bytové nouze, 2. Sociálně hygienické a architektonické zásady pro stavbu obytných domů s malými byty, 3. Co znamená „nejmenší byt“, kolik má mít minimálního množství vzduchového prostoru, kolik minimálních a maximálních metrů kubických na osobu, jaké má mít příslušenství a jaká společná zařízení, 4. Jak docílit, aby výše nákladu byla přiměřená výši mezd nejchudších vrstev, 5. Nedostatky stávající zákonů, 6. Dávat přednost rodinným, bodovým či řadovým domkům, činžovním či boardinghousovým kolektivním domům? In *Tvorba V*, roč. 1930, s. 374. Mezi jinými odpověděli například Karel Teige, Karel Honzík, Josef Havlíček, Jaromír Krejcar či Josef Chochol. V odpovědích navrhovali „*finančně úspornou, utilitární a nároky hygieny splňující zástavbu s volným otevřeným prostorem.*“

¹⁶¹ TEIGE, Karel. Odpověď na anketu *Tvorby*. In *Tvorba V*, roč. 1930, s. 458-464.

buňky, izolované od společného života rodiny. V letech 1937 – 1938 si nechal architektem Janem Gillarem vyprojektovat a postavit dvoupatrovou vilu na pražské ulici U Šalamounky 5, která fungovala na principu kolektivního domu.¹⁶² Každý člen domácnosti včetně hostů měl vlastní obytnou celu a k setkávání sloužily společné místnosti. Jádru rodiny bylo rozpuštěno do svazku rovnoprávných svobodných jedinců.¹⁶³

Jak uvádí Karel Honzík v knize *Ze života avantgardy*, byly na základě takto otevřené diskuze vypsány pražskou obcí roku 1930 dvě veřejné soutěže na domy s malými byty pro nezamožné a nebydlící vrstvy. Pro zástavbu byly zvoleny pozemky v Praze – Holešovicích a na Pankráci a hranice existenčního minima byla limitována 40 m².¹⁶⁴ Soutěž pro Holešovice byla mimo jiné obeslána prvními dvěma návrhy československých *boardinghousů*, CIRPAC Jana Gillara a Josefa Špalka a Koldem Karla Honzíka a Josefa Havlíčka. Honzík s Havlíčkem obhajovali jejich existenci v odpovědi na anketu Tvorby takto: „*Je třeba, aby byl všeobecně zaváděn a požadován systém hotelového domu, jehož různé formy se již vyskytly v Americe a v Anglii a který je Sovětským svazem přijat jako základ nového typu obydlí (boardinghouse)*“.¹⁶⁵ Ač se Karel Honzík domníval, že oba soutěžní návrhy představovaly odpověď na anketu časopisu Tvorba,¹⁶⁶ CIRPAC vznikl jako ideový návrh na výzvu mezinárodní kongresové organizace k účasti na výstavě při kongresu v Bruselu roku 1930.¹⁶⁷

Ani jeden nebyl racionalizovaným kolektivním domem východní ruské provenience, který by vycházel z marxistické ideologie. O propagační průraznost se snažil pouze název *Koldom*.¹⁶⁸ Představovaly západní anglosaský typ komfortního hotelového domu či rodinného hotelu, jaký navrhovali Hans Scharoun, Walter

¹⁶² S architektem Janem Gillarem spolupracoval na projektech kolektivních domů již v letech 1930 – 1931. Návrhy, které Gillar kreslil podle Teigových představ, nebyly realizovány.

¹⁶³ VEVERKA, Přemysl – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – KRAJČI, Petr – LUKEŠ, Zdeněk – DVOŘÁKOVÁ, Dita – VLČEK, Pavel. *Slavné pražské vily*. Praha: Foibos, 2007. 238 s.

¹⁶⁴ HONZÍK, Karel. *Ze života avantgardy: zážitky architektovy*. Praha: Československý spisovatel, 1963. s. 171.

¹⁶⁵ HONZÍK, Karel – HAVLÍČEK, Josef. Odpověď na anketu Tvorby. In *Tvorba* V, roč. 1930. s. 374-376.

¹⁶⁶ Honzík 1963, s. 195.

¹⁶⁷ ŠVÁCHA, Rostislav (ed.). *Forma sleduje vědu. Teige, Gillar a evropský vědecký funkcionalismus 1922-1948*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2000. – Průvodní zpráva projektu byla publikována v časopise Stavitel. In ROBOVÁ, Dita. Vědecké období v díle Jana Gillara. In Švácha 2000, s. 127-156.

¹⁶⁸ Honzík 1963, s. 173.

Gropius či Le Corbusier.¹⁶⁹ Karel Teige upozornil: „*Boardinghouse této koncepce není, jak je zřejmo, nijakým kolektivním domem pro existenční minimum: je to veškerým moderním komfortem vybavená svobodárna pro zámožné nájemníky nebo obyčejný rodinný hotel.*“¹⁷⁰ Proto byly oba domy shledány jako nevyhovující pro zadání pražské soutěže a ve výsledku vyhrál jiný návrh malometrážní řadové zástavby s orientací ke světovým stranám. Z Honzíkova a Havlíčkova Koldomu je patrné, že anglosaské pojetí bylo stejně jako ruské rozděleno na část obytnou a společnou v podobě jídelny, kuchyně, prádelny, centrálního vytápění a úklidového hospodářství, lázní, bazénu a šatny.

Druhá maloplošná soutěž z roku 1930, zaměřená na pankrácké pozemky, přinesla další návrhy kolektivních domů, mezi nimiž na sebe upozornil L-projekt členů Levé fronty Augusty Müllerové, Josefa Špalka, Jana Gillara a Peera Bückinga. „*Centralizace hospodářských a společenských místností, redukce bydlení na jednu buňku pro dospělého jednotlivce, osvobození pracující ženy od domácnosti a výchovy dětí, zvýšení bytové úrovně a kultury pracujících vrstev, podporování lidovýchovy, tělesné kultury i družstevního života, zespolečenštěná a odborně řízená výchova dětí, stálá lékařská kontrola, reorganizace městského celku, izolování jednotlivcova soukromí v jediné normalizované buňce*“¹⁷¹ se staly manifestem kolektivní formy bydlení. Půdorysná velikost jednočlenné cely byla 9,6 m², v domě fungovala kuchyně, prádelna a sušárna, zatímco společenský klub, dětský dům a sportovní stadion byly detašovány.

Kolektivizace je přirozený princip, kdy z jednoduché struktury vzniká složitá. Seskupováním jednotlivců se rodí společnost, řemeslníků manufaktura, bytů bytový dům. V intencích naší problematiky, týkající se bydlení v uvolněných továrních objektech, můžeme za předobraz kolektivních domů považovat ranou kobercovou zástavbu dělnických kolonií s tím rozdílem, že tehdejší vodorovná plošnost byla nahrazena plošností svislou, obohacenou o různorodou nabídku občanské

¹⁶⁹ První boardinghouse představil Hans Scharoun na vřatislavské výstavě WU-WA roku 1929. Gropiův destipatrový „*Stahlwohnhochhaus mit Zentralen Gesellschaftraum*“, prezentující německý Werkbund na Výstavě dekorativního umění v Paříži roku 1930, byl Teigem kritizován, že nezohledňuje existenční minimum a pouze nabízí pohodlí finančně zabezpečeným vrstvám. Le Corbuiserovy meziválečné projekty sériových obytných vil vyústí do poválečné „*unité d’habitation*“, řešící bytovou otázku prostřednictvím hromadného bydlení.

¹⁷⁰ TEIGE, Karel. Minimální byt a kolektivní dům. In *Stavba IX*, roč. 1930-1931. s. 28-32. – TEIGE, Karel. 3. mezinárodní kongres moderní architektury v Bruselu. Tamtéž, s. 105-115.

¹⁷¹ Švácha 2000, s. 221.

vybavenosti. Svislá plošnost, koncipovaná architekty od konce 20. let 20. století, se vyvinula do dvou typů – *východního*, který racionalizoval bytové zázemí jedince na existenční minimum, rozbíjel rodinné jádro sdružováním do společných prostor, předimenzoval měřítko kolektivní občanské vybavenosti, a *západního*, jenž nabízel vyšší standard finančně zajištěné vrstvě, nerozbíjel rodinné jádro, společnými činil jen některé prostory a umožňoval rozvíjet soukromí v bytovém zázemí. Bydlení v loftech jako předmět naší analýzy má díky své velkoprostorovosti, možnému komfortnímu vybavení, anglosaské provenienci a svobodomyšlnému životnímu stylu blízko k boardingovému typu.

5.7. Francouzský typ *habitations à loyer modéré*

Po skončení druhé světové války opanovala Francii bytová krize stejně jako ostatní bombardováním dotčené země. Sociální bydlení bylo chápáno jako ubytování osob s nízkými příjmy,¹⁷² zajišťované, spravované a přidělované veřejnými nebo soukromými bytovými kanceláři příslušných měst.¹⁷³ Počet sociálních bytů na jeden tisíc francouzských obyvatel patřil k nejvyšším v Evropě.¹⁷⁴

Počátky sociálního bydlení sahají v zemi galského kohouta do konce 19. století.¹⁷⁵ Dne 30. listopadu 1894 byl vydán Siegfriedův zákon, který inicioval vznik soukromých stavebních společností pro výstavbu zdravého bydlení, jimž stát oplátkou poskytl daňové výhody. Straussův zákon ze dne 12. května 1906 umožnil budování bytů pro zaměstnance s nízkými příjmy a podnítil instituce k pomoci na poli finančním a nemovitém. Ribotův zákon ze dne 10. dubna 1908 inicioval zakládání společností s hypotekárním úvěrem, poskytování půjček na stavbu bytů do osobního vlastnictví a učinil tak byty dostupné i pro rodiny dělníků. Dne 23. prosince 1912 byl schválen Bonneveyův zákon, povolující místním orgánům zakládat veřejné bytové kanceláře HBM.¹⁷⁶ Loucheurův zákon ze dne 13. července 1928 stanovil plán výstavby, usnadňující dostupnost bytů.

¹⁷² Může se jednat o rentiéry, vdovy, matky samoživitelky.

¹⁷³ Kol. autorů. Heslo *Logement social* [online]. 2008?, poslední revize 26.4.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://fr.wikipedia.org/wiki/Logement_social>.

¹⁷⁴ Holandsko 147, Rakousko a Dánsko 102, Švédsko 95, Spojené království 85, Francie 71, Německo 27, Itálie 18, Španělsko 3 sociální byty / 1000 obyv.

¹⁷⁵ *Le mouvement HLM en quelques dates* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Office Public de l'Habitat de Castres, c2008- <<http://www.hlm-castres.fr/Presentation/mouve.htm>>.

¹⁷⁶ Zkratka tzv. Habitations Bon marché.

Potřeba sociálního bydlení významně vzrostla po druhé světové válce, která zdestruovala stavební fond bombardováním. Poválečný populační nárůst a ekonomické změny, spjaté s industrializací a rychlou urbanizací, podnítil rozvoj HBM, přejmenovaných zákonem ze dne 21. července 1950 na HLM.¹⁷⁷ Rozhodnutím ze dne 1. února 2007 došlo ke sloučení dvou veřejných kanceláří OPAC a OPHLM do jedné OPH se specifickým charakterem EPIC.¹⁷⁸ Od ledna 2009 platí posunutí hranice překročení sociálního minima z 60% na pouhých 20%, což má motivovat rodiny s vyššími příjmy přestěhovat se do bytů s neregulovaným nájemným a nabídnout uvolněné byty nebydlícím.¹⁷⁹

Byty přiděluje speciální komise CAL,¹⁸⁰ jejíž ředitel může touto pravomocí zplnomocnit vedoucího příslušné bytové kanceláře, pakliže je rozhodnutí následně validováno komisí. Tyto kanceláře se dělí na veřejné a soukromé a jejich předmětem práce je stavět, spravovat a přidělovat nízkorozpočtové byty. Jejich působnost je dána zákonem o výstavbě a bydlení, určujícím podmínky nakládání s nemovitostmi.¹⁸¹ Roku 2007 jich bylo ve Francii provozováno na osm set¹⁸² a spravovaly 4 456 000 bytů.¹⁸³ Jako kanceláře nízkorozpočtového bydlení se sdružují v rámci Unie pro sociální bydlení.¹⁸⁴ Nepatří sem společnosti SEM,¹⁸⁵ které právně neupřednostňují nízkorozpočtový a veřejně prospěšný zájem, jimž je však svěřována

¹⁷⁷ Zkratka tzv. Habitations à Loyer modéré.

¹⁷⁸ Zkratky: OPAC – Offices publics d'aménagement et de construction, OPHLM – Offices publics d'habitation à loyer modéré, OPH znamená Offices Publics de l'Habitat, EPIC – Établissement public à caractère industriel et commercial. Ke sjednocení došlo zákonem ze dne 13. července 2006 s platností od 1. února 2007, týkajícím se celonárodní otázky bydlení.

¹⁷⁹ Reforma by se měla dotknout přibližně 140 000 domácností.

¹⁸⁰ Zkratka tzv. Commission d'attribution des logements.

¹⁸¹ Kanceláři se týká zejména článek L.411 a dále. Zákon nese v originále název Code de la construction et de l'habitation. Byl novelizován 16. května 2009 a v blízké době se počítá s novelizací dne 1. června 2009, 1. července 2009, 1. ledna 2010 a 1. ledna 2011. – *Code de la construction et de l'habitation* [online]. [cit. 2009-05-22]. Dostupné z: Legifrance – le service public de la diffusion du droit <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006074096&dateTexte=20090522>>.

¹⁸² Z toho 279 OPH (Offices publics de l'habitat), 284 ESH (Entreprises sociales pour l'habitat, tj. nové označení pro akciové společnosti HLM), 57 realitních kanceláří a 163 družstev nízkorozpočtového bydlení. In Kol. autorů. Heslo *Organisme d'habitations à loyer modéré (France)* [online]. 2007?, poslední revize 5.4.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipédia L'encyclopédie libre, 2001- <http://fr.wikipedia.org/wiki/Organisme_d'habitations_%C3%A0_loyer_mod%C3%A9r%C3%A9>. – Zdroj: BROUANT, Jean Philitte a kol. *Code de la Construction et de l'Habitation annoté*, éditions Dalloz, Paris 2005 (dvanácté vydání). ISBN 2-24-706009-9. s. 299.

¹⁸³ To jest 17% všech bytů ve Francii.

¹⁸⁴ V originále Union sociale pour l'habitat.

¹⁸⁵ Zkratka tzv. Société économique mixte. Jedná se o akciové společnosti, jejichž kapitál vlastní jeden nebo více veřejných činitelů, jakým je stát či orgán územní správy. Zákon z 2. ledna 2002 omezuje výši veřejného kapitálu na 85% a vyžaduje existenci nejméně jedné soukromé osoby nebo jiné SEM mezi vlastníky.

stavba a správa těchto nemovitostí. Předmětem činnosti realitních kanceláří je stavět, nakupovat, opravovat, vést nízkorozpočtové byty a pronajímat je rodinám s nízkými příjmy. Jejich činnost ve Francii vzrůstá, neboť přes 65% obyvatel dosahuje na přidělení nízkorozpočtového bydlení a 95% si je může dovolit. Mezi kompetence těchto kanceláří patří poskytování záruky na koupi klientům.

Veřejné (dřívější OPAC a OPHLM, transformované v dnešní OPH) a soukromé kanceláře (ESH, akciová družstva a nadace) se liší stanovami a kompetencemi, danými zákonem. Rozsah působnosti dřívějších veřejných kanceláří byl podobný, proto se OPHLM často měnily na OPAC. Sjednocená struktura spojuje OPH s charakterem EPIC, místními úřady a krajskými úřady EPCI.¹⁸⁶ OPHLM stavěly, upravovaly, přidělovaly a spravovaly fond sociálního bydlení a pronajímaly jej osobám s nízkým příjmem. Nadřízené orgány územní správy jim směly přidělovat další kompetence vlastní OPAC. Stát na OPHLM dohlížel prostřednictvím prefektury a jako pracovníci OPHLM působili úředníci územní správy nebo veřejní činitelé. OPHLM postupovaly podle článku L.421-4 a násl. zákona o výstavbě a bydlení. OPAC byly uzákoněny dne 16. července 1971 s charakterem EPIC. Stavěly a spravovaly nemovitosti ve veřejném zájmu s podporou státu a orgánů územní správy. Jejich kompetence byly větší než OPHLM – působily v oblasti sociálního bydlení a zároveň dohlížely nad spoluvlastnickými vztahy, přičemž postupovaly dle soukromého práva. OPAC se řídily článkem L.421-1 a násl. zákona o výstavbě a bydlení. Část pravomocí OPAC mohly vykonávat i OPHLM. Podobná činnost obou forem a růst počtu OPHLM vedly k jejich sloučení. Oproti oběma předchozím má dnešní jednotná bytová kancelář OPH, podléhající článku L.421-1 a násl. zákona o výstavbě a bydlení, charakter EPIC, tj. představuje veřejnou instituci s výrobním a obchodním charakterem, disponuje opčním právem a rozsáhlejšími kompetencemi.

K soukromým institucím se ve francouzské sociální sféře řadí akciové společnosti ESH, akciová družstva, veřejně prospěšné nadace a společnosti zvané SACI, které však dnem 1. ledna 2009 pozbyly nízkorozpočtový, veřejně prospěšný charakter.¹⁸⁷ Akciových společností ESH, vznikajících od roku 2002,¹⁸⁸ působí ve Francii v současné době celkem 282. Spravují přes dva miliony bytů, v nichž bydlí

¹⁸⁶ Zkratka EPCI – Établissement public de coopération intercommunale.

¹⁸⁷ Zkratka SACI – Société anonyme de crédit immobilier. Reforma SACI proběhla v souladu s nařízením ze dne 25. srpna 2006.

¹⁸⁸ Zkratka ESH – Entreprise sociale pour l'habitat.

4 500 000 obyvatel. Sdružují se do federace, nazvané *Fédération des entreprises sociales pour l'habitat*. Akciová družstva vešla v platnost zákonem ze dne 6. července 1971, podléhají družstevním stanovám a v současnosti jich ve Francii působí 165. Každoročně vybudují na pět tisíc bytů, z nichž čtyři tisíce do osobního vlastnictví. Sdružují se do federace, nazvané *Fédération nationale des sociétés coopératives d'Hlm*.

Nízkorozpočtové bydlení může být řešeno vilovou, pavilónovou nebo hromadnou formou, jejichž ukázkami jsou následujících tři příklady z francouzských měst Tinténiac, Dinan a Marseille. Navíc je každé z nich jedinečné svým pojetím, neboť rodinné domy v bretagnském Tinténiac reagují na místní historickou tradici, lidské měřítko pavilonů v bretaňském Dinan umožňuje stavební transformace dle momentálních potřeb obyvatel a jihofrancouzská Unité d'habitation v Marseille zastupuje experimentální přístup k řešení hromadného bydlení v bytovém domě.

Staré bretaňské městečko Tinténiac v departmentu Ille-et-Vilaine, okrsku Saint-Malo,¹⁸⁹ ukázalo, jak mohou nízkorozpočtové rodinné domy reagovat na místní historický kontext. Zdejší radnice zajistila roku 1955 pozemky o rozloze 17 000 m², na nichž zřídilo stavební družstvo Amicale Habitation roku 1956 dvacet osm sociálních bytů na příděl. Architekti Murat a Girard nechali osmnáct z těchto rodinných domů obložit žulou vzhledu místní románské tradice.¹⁹⁰ Vizuálně se přiblížili zdejším památkám, jakými je chrám Sainte-Trinité-Notre-Dame-de-l'Assomption, postavený roku 1900 architektem Arthurem Regnaultem v neobyzantském stylu s kupolí na místě původního kostela z druhé poloviny 9. století.¹⁹¹ Jedinou dochovanou památkou původního kostelíku je žulové zdivo severní modlitební kaple transeptu, která prošla roku 1444 přestavbou.¹⁹² Architekt André Murat použil žulového kamene též při rekonstrukci zdejší školy Théophile Brianta.¹⁹³ Mezi další památky charakteristického stavitelství ze žuly se řadí bývalý

¹⁸⁹ Tinténiac je malým městem o rozloze 23,40 km². Žije v něm 3 245 obyvatel.

¹⁹⁰ *Maison HLM* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/maison-hlm-tinteniacy>>.

¹⁹¹ *Église Sainte-Trinité-Notre-Dame-de-l'Assomption* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/eglise-sainte-trinite-notre-dame-de-l-assomption-tinteniacy>>.

¹⁹² *Chapelle du prieure* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/chapelle-du-prieure-tinteniacy>>.

¹⁹³ *Collège Théophile Briant* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/college-theophile-briant-tinteniacy>>.

obchod s dochovanou břidlicovou střechou¹⁹⁴ či bývalé vězení, jehož tři zoomorfí fiály na štítě, představující motivy opice, bdícího a spícího lva, byly časté v 15. století.¹⁹⁵

Bretaňské město Dinan, nacházející se na pobřeží Côte d'Armor, systematicky realizuje od 70. let 20. století na svém území pavilónovou výstavbu nízkorozpočtového bydlení. S příklady, vybudovanými místní společností Dinan Codi habitat, se lze setkat v dinanských ulicích Yves-Blanchot a Saint-Malo, dále v Louis-Gauthier v městečku Lanvallay či v obci Trélivan. Pro drobný charakter těchto sídel s bohatou galskou historií, rozkládajících se na Armorikánské planině, jsou upřednostňovány menší formy hromadného bydlení, tedy pavilony. Stárnoucí populace a růst počtu rentiérů vede k dodatečným úpravám, zejména zřizování výtahů v domech, kde nebyly původně plánovány. Pavilónové systémy, typizované podobně jako české panelové, umožňují tyto adaptace v různé míře. Například pavilony typu T4 a T5 neumožňují dodání výtahu konstrukčně splnit, zatímco T2 a T3 ano, proto je požadováno zvýšit počet typů T2 a T3.¹⁹⁶

Velké formy nízkorozpočtového hromadného bydlení jsou vlastní velkoměstům. Jihofrancouzský experimentální prototyp Unité d'habitation v Marseille, postavený Le Corbusierem v polovině 20. století, je v následující kapitole představen jako jeden ze vzorů českého kolektivního a panelového domu.

5.8. Le Corbusierův francouzský příklad a české poválečné bydlení

Po druhé světové válce si v důsledku bytové krize objednala francouzská vláda u Le Corbusierova ateliéru prototyp domu, který by pomohl řešit otázku hromadného bydlení. Architekt v letech 1946 – 1952 postavil v jihofrancouzském městě Marseille tzv. *Unité d'habitation*, která se stala vzorem řady dalších realizací ve Francii, Německu a Itálii. V jednotce hromadného bydlení rozvinul ekonomická, sériová a materiálová hlediska, která rozpracoval již v předválečných projektech obytných vil.

¹⁹⁴ Provoz v obchodu probíhal ještě na počátku 20. století. Zavřen byl roku 1950. In *Ancienne boutique* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/ancienne-boutique-tinteniac>>.

¹⁹⁵ *Ancienne prison* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/ancienne-prison-tinteniac>>.

¹⁹⁶ RICHARD, Fabienne. „*Plus de T2 et des ascenseurs dan nos HLM*“ [online]. 3. února 2009. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Maville.com, Dinan et sa région <http://www.dinan.maville.com/actu/actudet_--Plus-de-T2-et-des-ascenseurs-dans-nos-HLM-_loc-813254_actu.Htm>.

V deskové konstrukci výšky 56 metrů nechal zabudovat sériovou řadu 337 bytů 23 typů, od garsonek pro jednotlivce po mezonetové byty určené velkým rodinám. Tradiční bytový dům nahradil koncepcí hotelového rodinného bydlení v anglosaském typu *boardinghouse*, nabízející vyšší standard širokým vrstvám obyvatel.¹⁹⁷ Ke světovým stranám orientované, hygienicky prosluněné a provětrávané byty přerušil ve výšce sedmého a osmého patra širokou pasáží s komfortní občanskou vybaveností.¹⁹⁸ Na ploché střeše sloužily pro výchovu dětí obyvatelů domu jesle a mateřská škola s bazénem, soláriem a hřištěm. Obyvatel *unité* nemusel opustit dům, aniž by postrádal rozmanitou občanskou vybavenost, čímž přispíval ke snížení migrace a odlehčoval dopravě. Vzniklo soběstačné, komunálně zabezpečené hromadné sídlo se zónou bydlení, občanské vybavenosti a technického zázemí, jehož stereotypní rastr fasády, pojednaný brutalistními slunolamy, esteticky oživovaly základní barvy na stěnách lodžii. Další Le Corbusierovy realizace v Nantes (1952 – 1956), Berlíně (1956), Meaux (1956), Briey-en-Forêt (1957) a Firmini (1960 – 1968) potvrdily, že byty přizpůsobené lidskému měřítku na základě měrné soustavy Modulor se stejně jako životní styl přizpůsobený obytným, spotřebním a kulturně – relaxačním potřebám člověka vejdu do jednoho objektu.

Poválečná obnova Brna v letech 1946 – 1947 zahrnovala mimo jiné realizaci obytných domů Josefa Poláška, navazující jak na architekta meziválečná sídliště na Vranovské (1930 – 1931) a Skácelově ulici (1931 – 1932)¹⁹⁹ tak na Le Corbusierovu koncepci vyššího standardu s nabídkou prostor ke společnému užívání. Vladimír Karfík navrhl ve stejnou dobu ve Zlíně na Obecinách a Zálešné třípodlažní domy, které se staly prvním příkladem přechodu na novou formu bydlení.²⁰⁰ Další zlínský architekt Miroslav Drofa vyprojektoval v letech 1946 – 1947 dva deskové osmipodlažní bytové domy chodbového typu, zvané Morýsovy, které jako první u nás obsahovaly prvky kolektivního bydlení.²⁰¹ V téměř stejnou dobu jako

¹⁹⁷ Srovnej s Framptonovým tvrzením, že se jedná o „stejný sociální kondenzátor jako sovětské kolektivní domy 20. let.“ Frampton 2004, s. 265-266.

¹⁹⁸ Bylo zde možné navštívit obchody s potravinami, restauraci se službou roznášky jídel do bytu, bar, čajovnu, prádelnu, chemickou čistírnu, drogerii, kadeřnictví, poštu, tabák, knihkupectví a lékárnou.

¹⁹⁹ POLÁŠEK, Josef. Bytová péče města Brna v posledních letech. In *Žijeme I*, 1931. s. 84-85. – POLÁŠEK, Josef. Malobytové kolonie města Brna. In *Stavitel* XIII, 1932. s. 1-4 – Kudělka Chatrný 2000, s. 252-253, 256-257.

²⁰⁰ Domy na Obecinách se realizovaly v letech 1945 – 1947, domy na Zálešné v letech 1948 – 1949.

²⁰¹ Měly na svou dobu vysoký obytný standard a v přízemí na sebe navazující společenské vybavení – restauraci, školku, jesle a svobodárny pro personál.

Le Corbusierova marseillská *unité* byly zrealizovány jediné dva československé kolektivní domy, zlínský a litvínovský. Oba modernizovaly způsob hromadného bydlení jako řešení poválečného nedostatku bytového fondu. S rostoucím počtem výrobních podniků se stalo cílem vytvořit dům pro konkrétní sociální skupinu – zaměstnance, kteří by individuálně bydleli a kolektivně užívali společné prostory v nedalekém bytovém domě.

*„Se změnou politické situace po roce 1945 [...] byli [...] přední zlínské architekti nuceni odejít ze Zlína [...], řada architektů a stavařů se nevrátila ze zahraničí. Návaznost na meziválečný odkaz a tradici zlínské výstavby nadále přetrvávala v díle zbývajících pracovníků bývalého stavebního oddělení koncernu Baťa. Patřili mezi ně především Miroslav Drofa, Jiří Voženílek, Vladimír Kubečka, Antonín Vítek a Zdeněk Plesník. Po válečné césuře pokračovala tedy stavební činnost v meziválečném konstruktivistickém funkcionalistickém duchu a projektanti pracovali na náročném úkolu obnovy vybombardovaných a zničených továrních a městských struktur i nové bytové výstavbě. Pro toto období doznívání funkcionalismu je zpočátku charakteristické používání technologií, konstrukcí a materiálů pro město Zlín do té doby tradičních a typických.“*²⁰² Když se stal Jiří Voženílek roku 1937 členem Baťovy zlínské projekční kanceláře, prozrazovaly jeho návrhy továrních budov vliv technokratismu, amerického stylu moderních továren z přelomu 19. a 20. století.²⁰³ Urbanisticky situoval výrobní areály do blízkosti surovinových zdrojů a obytné soubory do klidových zón bez většího podílu výroby. V roce 1945, kdy došlo k socializaci Zlína a bytové vícepodlažní nájemní domy se začaly prosazovat nad individuálními rodinnými, *„se stal vedoucím návrhového oddělení a poté de facto hlavním architektem města.“*²⁰⁴ Od téhož roku začal technokratickou koncepci upřednostňovat i časopis *Stavebnictví*. Architektonickému cítění Jiřího Voženílka vyhovoval charakteristický *„železobetonový skelet v upraveném konstrukčním modulu a kombinace režného zdiva a skleněné výplně,“* které použil na zlínském kolektivním domě, postaveném v letech 1945 – 1950.²⁰⁵

²⁰² HORŇÁKOVÁ, Ladislava. Výstavba meziválečného Zlína. In Andersson 2005, s. 41.

²⁰³ ŠVÁCHA, Rostislav. Architektura čtyřicátých let. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1939/1958* (V). Praha: Academia, 2005. s. 47-51.

²⁰⁴ HORŇÁKOVÁ, Ladislava. Výstavba meziválečného Zlína. In Andersson 2005, s. 42.

²⁰⁵ Na konstrukčním řešení spolupracoval s Voženílkem architekt Kárník. Původně měl být dům začleněn do panoramatu ve východní části města spolu s Morýsovými domy, stal se ale významným solitérem blízko městského centra a protipólem administrativní budovy číslo dvacet jedna. HORŇÁKOVÁ, Ladislava. Výstavba meziválečného Zlína. In Andersson 2005, s. 42, 44.

Konstrukcí litvínovského domu je kromě železobetonového monolitického skeletu též sekce, provedená ve skeletu ocelovém s vyzdívaným obvodovým pláštěm a železobetonovými stropy. Bytový komplex s rozmanitou nabídkou jednopokojových, dvoupokojových a mezonetových bytů, určených pro zaměstnance Stalinových chemických závodů v nedalekém Záluží, postavili v letech 1947 – 1958 člen Devětsilu a architekt le corbusierovského purismu Eugen Linhart a funkcionalista druhé generace Václav Hlinský. Přínosem kolektivních domů do vývoje architektury bylo inovativní stavebně technické řešení, systém komplexní občanské vybavenosti a minimální byty. Jejich problémem se v Rusku i Československu stalo postupné upouštění od užívání společných prostor, později konvertovaných na jinou funkci, anebo nefunkčnost celého systému s následným předáním objektu do užívání státní instituci. Přesto obě stavby představují technické památky, přispívající svým významem k rozvoji svých regionů.

Po roce 1958 se jako nový fenomén objevila v Československu hromadná výstavba bytů v rámci sídlišť, která měla do roku 1970 vyřešit bytovou otázku.²⁰⁶ První vzorové sídliště se objevilo roku 1932 na výstavě Werkbundu v curyšském Neubühlu. Čeští architekti, inspirovaní jeho jednotným vzhledem, dali panelovému domu přísný výraz, formu, konstrukci i ekonomii s pomocí prefabrikované technologie a v souladu s požadavkem československé poválečné architektury, nabádající vyvarovat se západnických projevů technicity, miesovské abstrakce, le corbusierovského brutalismu a skulpturalismu. Urbanistickou koncepci převzala sídliště z prací meziválečných funkcionalistů, jejichž ideál otevřeného prostoru obtékajícího izolované domovní hranoly a nepravidelné shluky zeleně rozvíjela. Ve strohosti výrazu však zašla tak daleko, že domu musely být zlidšťovány sériově vyráběnými lisénami a architrávy.

Architektonické kolektivy vypracovávaly sídliště jednotných vzhledů dle typizované výkresové dokumentace a doslova jimi zaplavili česká města a vesnice. Dodnes se lze v každém městě setkat s pozůstatkem sídlištního bytového fondu, který měl vyřešit bytovou otázku a nahradit hygienicky nevyhovující činžovní domy z 19. století. Mnohde se stala problémem dlouhá docházková vzdálenost do center.

²⁰⁶ Plán byl schválen usnesením XI. sjezdu Komunistické strany Československa roku 1958. Výstavba měla přinést 1 200 000 bytů. ŠVÁCHA, Rostislav. *Architektura 1958-1970*. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1958/2000 (VI/1)*. Praha: Academia, 2007. s. 45.

Roku 1969 se Bohuslav Fuchs vyjádřil o brněnském sídlišti Lesná architektů Viktora Rudiše a Františka Zounka jako o „*monumentální noclehárně*“ a ve své knize *Nové zónování* navrhl regeneraci brněnských sídlišť,²⁰⁷ podle níž byl v 70. letech postaven Bystrc. Východisko ze stereotypu sídelních okrsků ukázaly vize tzv. *ne-sídlišť* Ivo Loose a Jindřicha Malátka. Negativ velkoměsta a jejich řešení si všímá americká urbanistka Jane Jacobsová ve své knize *Smrt a život amerických velkoměst*, kde navrhuje opustit modernistické superbloky a obnovit tradiční uzavřenou ulici.²⁰⁸

5.9. Metabolismus, Sargfabrik a Anti-Infect

Koncepce nejmenšího bytu se specifickým způsobem rozvinula v tvorbě japonských metabolistů, z nichž například Kisho Kurokawa zrealizoval roku 1972 komplex tokijských svobodáren Nakagin Capsule Tower, pojatý jako skladebné kabiny.²⁰⁹ Z buňky jednotlivce byla vyloučena společenská funkce, jakou běžně poskytoval salon, jídelna či samostatná pracovna. Zůstal jen prostor pro spánek, odpočinek, duševní a citový život. Trvalé soužití více osob bylo s ohledem na redukci prostoru problematické. Pracující z tokijských podniků, kteří celý užívali, expandovali po pracovní době a ve volném čase do okolních stravovacích zařízení, zábavních podniků a veřejných parků. Jádru rodiny nebylo rozbito ani kolektivizováno, neboť jedinec náležel k rodu, sídlícímu v jiné obytné čtvrti města nebo na venkově. Racionalizace zde byla provedena nikoli s ohledem na kolektivizaci, nýbrž na nedostatek prostoru v čím dál více zastavěném městě. Jedná se o jeden z raných příkladů řešení udržitelného rozvoje.

Hof a Koldům můžeme považovat za předchůdce dnešních bytových domů, multifunkčních komplexů a zelených mrakodrapů. Franz Sumnitsch z architektonické kanceláře BKK-3²¹⁰ odkazoval roku 2006 při své přednášce v sídle Raiffeisen stavební spořitelny v Praze na Žižkově v rámci analýzy koncepce dvou vídeňských obytných bloků od BKK-3 – Sargfabrik a Miss Sargfabrik – na jejich spojitost s Hofy a Koldomy. Pojítka mezi nimi spatřuje architekt v nabídce kvalitních bytů, praktického

²⁰⁷ FUCHS, Bohuslav. *Nové zónování: urbanistická tvorba životního prostředí z hlediska sídelního a krajinného*. Praha: Academia, 1967.

²⁰⁸ JAKOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. Překlad anglického originálu z roku 1961. Praha, 1975.

²⁰⁹ Ke genezi a principům díla japonských metabolistů více in STAŇKOVÁ, Jaroslava - PECHAR, Josef. *Tisíciletý vývoj architektury*. Praha: Nakladatelství technické literatury, 1972. s. 330-333. – HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. s. 517-519.

zázemí, a zábavně – relaxačních služeb. Občanskou vybavenost představuje klub, jídelna a bazén, ostatním službám v okolí je necitadelizovaný dům otevřen.²¹¹

S typologií vážící se k nejmenším bytům se setkáme v poněkud posunutém významu i dnes. V letech 2005 – 2006 navrhl Václav Kruliš unifikovanou, pojízdnou, jednomístnou a jednostopou Anti – Infect buňku v systému ubytování, stravování a služeb.²¹² Přestože *A-I_buňka* byla primárně koncipována jako preventivní ochrana jednotlivců před virovou nákazou a vizuálně i funkčně vykazuje parametry osobního vozidla, lze si v intencích naší problematiky všimnout, že stejně jako Teigeho nejmenší byt překonává ideál úplné patriarchální rodiny, avšak nikoli směrem ke kolektivismu, nýbrž k individualismu. Přestože by měl být v pluralitní společnosti, jakou je ta dnešní, zohledněn aspekt individuality a racionalizace, zůstává otázkou, zda *A-I_buňka*, provedená s ohledem na ochranu jedince před nákazou, by byla tou správnou alternativou.

6. Od amerického loftu k modelu H-M-S

6.1. Počátky v 50. letech 20. století

Loftové bydlení je dnes nejrozšířenější možností, jak konvertovat tovární prostory na funkci bydlení. Stává se součástí vícepodlažních budov, odkazujících svojí sériovou patrovostí na první americké mrakodrapy Chicagské školy, která se zformovala po požáru města roku 1871. Na fasádách se často mísí inovativní železné a jiné inženýrské prvky, používané od poloviny 19. století, s tradicionalistickými klasicizujícími detaily ve stylu italské neorenesance z konce téhož věku. Rané lofty v konvertovaných amerických továrnách daly vzniknout univerzálnímu, otevřenému prostoru, užívanému pro bydlení, v němž původní struktura koexistuje s vloženým architektonickým novotvarem.

²¹⁰ BKK-3 je třetí generací ateliéru Baukünstlerkollektiv, založené v 80. letech 20. století ve Vídni Franzem Sumnitschem (1961) a Johny Winterem (1949), kteří se již od počátku vyrovnávali ve své tvorbě s unifikovaností bytových domů.

²¹¹ PUČEROVÁ, Klára. *Franz Sumnitsch a BKK-3: kolektivní bydlení v novém pojetí* [online]. [22.11.2006] Dostupné z: e-Architekt, c2002 [cit. 2009-05-05]

<<http://www.e-architekt.cz/index.php?Pid=2204&KatId=120>>.

²¹² KRULIŠ, Václav – HLAVÁČEK, Michal – DVOŘÁK, Petr – LINHARTOVÁ, Eva – JOB, Petr. Nákladové nádraží Praha – Žižkov, futuristická vize revitalizace území bývalého nákladového nádraží na karanténní terminál. In Vorlík 2007, s. 118-121.

Pro anglické slovo *loft* neexistuje český ekvivalent. V poslední době se začíná objevovat slovní spojení *český loft*, ale samotný anglikanismus se vžil natolik, že zůstává otázkou, zda se stane předmětem dalšího lingvistického vývoje. Bydlet v loftech znamená vytvořit si domov v objektech, které byly původně postaveny pro jiné, především průmyslové účely. Na počátku byly lofity spojeny s průkopníky specifického liberálního životního stylu, dnes je tento druh bydlení navrhován po celém světě a cílovou skupinu představují ekonomicky zajištění lidé, toužící po netradičním bydlení autentického vzhledu. Stoupá nabídka loftů, zahrnující též menší plošné rozměry bytů dostupných širším vrstvám obyvatelstva, čímž se transformuje původní záměr velkoplošnosti. Premisa svobodného zařízení dle vlastního přání a potřeb zůstává v dnešní developerské sféře zachována, byť v zájmu komfortu a luxusu zneužívá minimalistickou filozofii. Z raných vizí zaměřených na obecný prospěch se vyvinul pluralismus a individualismus.

Historie loftů pokračuje a jistě není zcela dopsána. Objevila se v 50. letech 20.století v prostředí chudých, většinou začínajících moderních umělců, kteří v New Yorku obývali průmyslové budovy, v nichž zároveň provozovali své ateliéry. Z ekonomických důvodů se sdružovali do skupin, komunit, a spojovali v jednom loftu funkci bydlení s funkcí práce. První americké lofity se zřizovaly v budovách s původní litinovou konstrukcí, která umožňovala stavět vícepodlažní objekty s volným půdorysem, do něhož byla dříve flexibilně umístěna manufakturní výroba a v mezisloupí na fasádách se uplatňovala velká prosklená okna. Nejstarší z těchto budov byly stavěny v roce 1850 a o sto let později se začaly opouštět, neboť se lidé postupně vraceli k malovýrobě. Vyprázdněné, opuštěné budovy začaly být pronajímány umělcům, kteří se do nich stěhovali, aby tam bydleli a pracovali zároveň.²¹³

Rozvojem amerických velkoměst, jejich různorodostí, historicitou, moderností a stylovou pestrostí se zabývala od roku 1958 Jane Jacobsová, jejíž kniha *The Death and Life of Great American Cities*, která vyšla o tři roky později,²¹⁴ byla věnována ekonomickým a sociologickým aspektům urbanistického vývoje. Stimulantem hnutí za existenci loftů se stal návrh na rozvoj čtvrti SoHo, vzešlý z Komise pro územní

²¹³ V současnosti zajišťuje nabídku loftů na Manhattanu a v Lonýně developperská společnost *Manhattan Loft Corporation* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <<http://www.manloft.co.uk>>.

²¹⁴ JACOBS, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Alfred A. Knoff, Inc., 1961.

rozvoj a výstavbu města New York,²¹⁵ která plánovala stavbu nové rychlodráhy, již měly podlehnout celé bloky domů. V reakci na tento záměr zveřejnil Chester Rapkin roku 1963 studii ekonomické aktivity a podmínek života ve čtvrti. Stál za zachováním SoHo s lofly jako specifickým fenoménem, jenž přispíval ke zlepšení ekonomické situace, zregeneroval novým způsobem městské prostředí a umožnil zachovat hodnotné budovy pro budoucí generace.

Zanedlouho se myšlenka loftů rozšířila do Evropy, kde zachránila především v Berlíně a Londýně řadu odepsaných obchodních a průmyslových objektů. Lofty si oblíbili studenti, umělci, spisovatelé či vědečtí pracovníci, kteří byli vedeni nejen ekonomickými a památkově konzervátorskými, ale též politickými důvody. Z politických ideologií mělo pojetí loftů nejbližší k anarchismu, bouřícímu se proti zavedenému pořádku. V 50. letech ovládala establishment střední třídy představa ideálu rodiny, obývacího rodinného domu se zahradou a garážovaným autem. Vůči tomuto měřítku úspěšnosti se vymezil loft v průmyslovém objektu, který nabízel dostupné, neorganizované, spontánní bydlení, jehož cílem byl opak chování většinové společnosti.

Podobně vzniklo na Západě v době kulturní revoluce roku 1968 umělecké hnutí *arte povera*, které se výtvarnými prostředky vyhraňovalo vůči konzumní společnosti, jejím technologickým vymoženostem a zavedeným výtvarným kategoriím. Radikálním, provokativním postojem překračovalo vžitá kritéria tradiční umělecké tvorby a spolu s konceptem, *minimal artem* a *land artem* otevřelo výtvarnému umění nové možnosti vyjadřování.²¹⁶ Stejná role připadla v architektuře loftům, při jejichž zařízení bylo záměrně užíváno chudých, použitých materiálů. V řadě dále uvedených příkladů přetrval tento raný přístup v retro podobě až do konce 90. let 20. století.

6.2. Bohémský typ 40. – 60. let

Bydlení v loftech se zakládá na co nejsvobodnější volbě zařízení, jeho uspořádání a životním stylu. Jedná se o fenomén ovlivněný médii filmu, čtvrtí SoHo, mrakodrapy na Wall Street, hnutím Fluxus, pop-artem s atributy moderní masové společnosti, abstraktním expresionismem vyrovnávajícím se skrze meditaci

²¹⁵ Volný překlad názvu *New York City Planning Commission*.

s poválečným svědomím člověka. Mezi kritéria určující co je a co není loft, nepatří jenom topos skeletových objektů – bydlení v loftech ovlivnilo vzhled dalších stavebních druhů jako jsou galerie umění, obchody, bary či bytové domy. Jedná se o celou typologickou sféru kultury loftového bydlení.

U zrodu obydlování bývalých továren newyorského Manhattanu stáli na počátku 40. let 20. století umělci válečných a poválečných výtvarných směrů, zavádějící v umění nové časové a prostorové zásady. Inspirováni bohémským životem pařížského Montmartru 19. století požadovali nízkoekonomické rozlehlé prostory, v nichž se mohli zabývat akční malbou, happeningy, performance, body artem, specific objects, propositiones a dalšími směry, kterými překračovali rámec dosavadního umění a stylu.²¹⁷

Na konci 40. let si pořídil loft abstraktní expresionista Barnett Newmann, roku 1953 tak učinil Robert Rauschenberg, roku 1968 koupil Donald Judd pětipodlažní budovu na Spring Street číslo 101, aby ji přestavěl na byt s atelierem a galerií, v newyorském loftu koncipoval Nam Yun Paik svá prostorová videoumění, Berthold Brecht pořádal happeningy, Andy Warhol maloval rozměrná plátna a Yoko Ono se zabývala performance. Na umělce navázali někteří galeristé, kteří začali v bývalých továrnách nonkonformní umění vystavovat. Průkopníkem se stala galerie Betty Parsonové, podobná loftu umělce, na kterou navázali další galeristé – Paula Cooper, Richard Feininger či Leo Castelli coby přední newyorský obchodník s uměním, který v 50. – 60. letech provozoval galerii v budově s charakteristickým širokým schodištěm. Věděli, že lidská svoboda a nezávislost není bezmezná, ale podobně jako Albert Einstein experimentovali s nekonečnem lidských schopností a možností projevu.

6.3. Undergroundový typ v socio politické atmosféře 70. let

„Průmyslová archeologie se zrodila před třiceti lety ve Velké Británii. Její role průkopníka je mezinárodně uznána. První mezinárodní Kongres věnovaný uchování průmyslových památek se konal v roce 1973 v Iron Bridge, v místě průmyslové revoluce, která zde začala v roce 1709, když Abraham Darby I. jako první na světě úspěšně použil k tavení železa ve vysoké peci koksu místo dřevěného uhlí. [...] První

²¹⁶ NEŠLEHOVÁ, Mahulena. Mezi meditací a expresí. Podněty arte povera, redukce výtvarných prostředků a dynamika výrazu. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1958/2000 (VI/2)*. Praha: Academia, 2007. s. 627-647.

mezinárodní setkání průmyslových archeologů se uskutečnilo v době, kdy ochrana průmyslového dědictví neměla ještě opěrný základ v Evropě ani jinde na světě. Pokusy uchovat staré továrny, technická zařízení a dělnická obydlí nedošly souhlasu ze strany úředních míst a samotné továrny nezačaly ještě pokládat průmyslové dědictví za důležitou součást kulturní tradice a za „vznešenou“ součást svého původu. A tak museli průmysloví archeologové překonávat skeptické a někdy i nepřátelské postoje.

Již během druhého mezinárodního Kongresu, který se konal v roce 1975 v německé Bochumi, na základě jednohlasého požadavku účastníků volajících po mezinárodní spolupráci pro uchování průmyslového dědictví, byla vytvořena organizace TICCIH (*The International Committee for Conservation of the Industrial Heritage*), jejímiž členy jsou nyní představitelé několika desítek států Evropy, Asie, Ameriky a Austrálie. Stanovy TICCIH zaměřují studium minulosti na období charakterizované industrializací a nahrazují pojem „průmyslová archeologie“ „průmyslovým dědictvím“, rozšiřujícím sféru zájmu o průmyslové prostředí, historii práce a výroby v širokém smyslu. Stanovy vytyčují také několik kritérií, která je třeba mít na zřeteli při výzkumech, archeologických studiích, při inventarizaci, dokumentaci a interpretaci průmyslového dědictví.²¹⁸

Loft se stal jedním z nástrojů urbanisticko architektonického plánování, které dbá na hodnoty své minulosti. Záchranou historického dědictví se začali zabývat nejenom odborníci z řad architektů, památkářů a historiků, ale též studenti a soukromé iniciativy.²¹⁹ Vedly je pragmatické ekonomické, památkářské a environmentální důvody jiného směru než umělce 40. – 60. let. Od první poloviny 70. let se na sociologickou stránkou problému zaměřuje Sharon Zukinová, profesorka

²¹⁷ BELTING, Hans. *Konec dějin umění*. Praha: Mladá fronta, 2000. 244 s. ISBN 80-204-0856-8.

²¹⁸ Zemánková 2003, s. 11.

²¹⁹ Jako příklady českých soukromých iniciativ posledních let mohou sloužit brněnské Občanské sdružení Vaňkovka a plzeňské Občanské sdružení Johan. Roku 1997 založili René Sviderski, Blanka Maroušková a Eva Staňková Občanské sdružení Vaňkovka, které navázalo na zánik Nadaci Vaňkovka. Cílem sdružení byla revitalizace brněnské slévárny Friedricha Wanniecka a vznik vzdělávacího, kulturního, informačního a propagačního centra, rozvíjejícího publikační činnost a spolupracujícího s veřejností, státní správou a samosprávou. Srov. FLODEROVÁ, Milena. *Proměny Vaňkovky*. Brno: Fotep, 2005. 75 s. ISBN 80-86871-02-9. Dále též AMB, Q 15 - Areál „Vaňkovka“, Brno, 1953-1997. Podobně jako Brno je průmyslovým městem i Plzeň, jejíž těžké strojírenství závodů Škoda upadá. Spolu s novou výrobní zónou na Borských Polích je pocítována absence alternativních kulturních aktivit. Občanské sdružení Johan zrealizovalo v letech 2000-2005 v plzeňské nádražní hale na Jižním předměstí projekt Moving Station, který zamezil chátrání budovy, etapizoval její zprovoznění a vytvořil v ní kulturní centrum alternativního umění. Srov. ČERNÍK, Roman. *Moving Station: 5 let alternativy na nádraží Plzeň Jižní předměstí*. 1. vyd. Plzeň: Občanské sdružení Johan, 2006. ISBN 80-239-7065-8.

sociologie na Brooklyn College a City University v New Yorku. V jejích studiích o kultuře, ekonomice, spotřebitelství a urbanistickém rozvoji je nastíněna otázka aktuální exploatace nemovitostí a role komun.²²⁰

Nápad využít loft pro čistou funkci bydlení rozvinuli na základě vlastní zkušenosti architekti, jakým je proslulý Katalánec Ricardo Bofill, žijící a pracující v konvertované cementárně. Newyorský architekt Henry Smith – Miller, který praktikoval u Richarda Meiera, začal navrhovat loftové bydlení poté, co se roku 1971 přestěhoval na Canal Street, kde si posléze zřídil vlastní architektonickou kancelář.²²¹

Architekta Edwarda E. Knowlese a interiéristu Maru Palmera vedla při konverzi loftu umělce Lowella Nesbitta na počátku 70. let snaha nenarušit celistvost původního třípodlažního objektu v Greenwich Village.²²² Vědomá redukce navrhovaného novotvaru položila základ radikální koncepce, která se pod pojmem *hard loft* zachovala dodnes. Přiznaná původní dřevěná podlaha, cihlové stěny a ocelové sloupy jsou dokladem pravosti architektonické památky a ryzosti projektantova záměru. Kolem ústředního bazénu v přízemí stoupají obvodové patrové galerie se zábradlím lemovaným živými rostlinami v květináčích. Interiérový *locus refectiois*, v němž lze shledat principy ekologie i východní filozofie, je přístupný z kuchyně a ložnice v přízemí a z pracoven v patře.

Italský fotograf architektury Matteo Piazza, pocházející z provinčního města Trieste, se loftem na západní Broadwayi, v němž strávil po dokončení studií léto 1978, inspiroval pro vlastní dům v Miláně. Broadwayský loft byl pravým bohémským typem.²²³ Litinová vana volně stála při zdi, svítidla byla redukována na pouhé žárovky, po stropě z pohledového betonu a režných zdech vedly neopláštěné energovody. Zástěny z panelů, se závěsy místo dveřních výplní, dotvářely charakter chudých materiálů v duchu *arte povera*. Televizor postavený na podlaze byl nasměrován k lůžku, tvořeném deskou ze skládaných prken vyvýšených na několik hliníkových odpadkových košů, které nefungovaly k účelu, pro něž byly vyrobeny,

²²⁰ Kol. autorů. Heslo *Sharon Zukin* [online]. 2006?, poslední revize 16.5.2009 [cit. 2009-05-08]. Dostupné z: Wikipedia The Free Encyclopedia, 2001- <http://en.wikipedia.org/wiki/Sharon_Zukin>.

²²¹ Field 1999, s. 24-25. V současné době se architektonická kancelář SMH+ (Smith-Miller + Hawkinson LLP) prezentuje lofts na Wooster Street. In *SMH+* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <<http://www.smharch.com>>.

²²² Field 1999, s. 14-17.

²²³ Tamtéž, s. 142-145.

ale jako nohy postele. Oproti běžnému lůžku na čtyřech nohách představovalo seskupení více než čtyř odpadkových košů nonsens v duchu dadaistických duchampovských *ready-mades* z let 1913 – 1921. Kreativita, s jakou byly odpadkové koše použity, v sobě zahrnuje i jistou dávku umění.

Pro členění loftového prostoru na newyorské Green Street zvolil student architektury Leslie Gill roku 1978 sportovní a volnočasové nářadí. Houpací síť, tenisový stůl, bicykl a televize postavená na podlaze dali loftu výraz studentského mládí.²²⁴

Z polohy atributů symbolizujících obyvatele loftu se berlínská čtvrť Kreuzberg vyvinula k řešení závažnějších otázek památkářských a dispozičně funkčních.²²⁵ Většina zdejších továren vznikla v 70. letech 19. století po výše zmíněných francouzsko – pruských válkách, z jejichž reparací byla financována urbanistická obnova Berlína. Pro záchranu industriálního dědictví začali v továrnách krátkodobě i dlouhodobě bydlet mladí svobodní lidé, aby zabránili městské správě zbourat staré objekty a nahradit je le corbusierovskou urbanistickou koncepcí širokých ulic mezi brutalistní architekturou. Dlouhodobí nájemníci si uvědomovali omezenou možnost potřebného vytopení rozlehlých prostor, jimž scházelo komorní měřítko. Nedostatek vedl k sezónnímu zřizování provizorních místnůstek, v nichž se přečkávala chladná období.

Loft, částečně související svým anarchistickým založením s politikou, sehrál roli při vzniku komun. Berlínská zeď, postavená dne 13.8.1961 jako projev studené války, zhmotnila dualismus svobodného Západu a totalitního Východu. Reakcí na tuto událost se stal zrod volnomyšlenkářských komun, žijících v lůně „nepřátelského“ režimu v extrémních sociálních podmínkách. Takovým byl loft studentské komuny, vedené Sigi Sliwinskou a Joachimem Hessem v přistěhovalecké, sociálně problematické čtvrti Neuköln v centru Berlína.²²⁶ V letech 1983 – 1985 zde žilo na ploše 240 m² několik studentů, jejichž rodiče život *à la Bohème* neschvalovali. Sedm oddělených ložnic s průhledným hygienickým zázemím a vyvýšenou vanou pro relaxaci se nacházelo ve třetím podlaží bývalé čtyřpatrové prádelny z přelomu 19. a

²²⁴ Tamtéž, s. 9.

²²⁵ Tamtéž, s. 18-23.

²²⁶ Tamtéž, s. 30-33.

20. století. Po dokončení studia nízkorozpočtový experiment komuny zanikl, zaznamenán v Hessově disertaci.

6.4. Nostalgie establishmentu 80. – 90. let

V 70. a 80. letech bylo loftové bydlení považováno za součást kultury undergroundu, jejíž příslušníci, romantičtí outsideři, se dobrovolně vyvrhovali z maloměšťáckého establishmentu, kterému nastavovali zrcadlo odlišným životním stylem. Výše zmíněná TICCIH organizovala další mezinárodní kongresy na téma ochrany průmyslového dědictví²²⁷ a obyvatelé suburbánních satelitů, přesycení životem v klidu a zeleni, se postupem doby začali stěhovat do středu měst, kde obydlovali stávající architektonický fond. Aby nepřišli o úroveň životního stylu, na kterou byli zvyklí, zařizovali své byty nově. Vzhled loftů směřoval v 80. – 90. letech k eleganci a designu, vycházejícímu z projektů specializovaných interiérů a architektonických kanceláří. Novost materiálů a vybavení nebyla podmínkou a ještě v 90. stejně jako v 70. letech se objevují v interiérech věci „po někom“. Architekt Els Staal zařídil v tomto duchu loft v bývalé textilce na pařížském předměstí Saint - Denis pro matematika Stefano Olla, jemuž šestipodlažní etážovka z roku 1890 skýtala volný flexibilní půdorys. Loft o rozloze 97 m² byl zcela hotov roku 1997.²²⁸

V londýnském Southwarku navrhli roku 1987 Mark Pimlott, Peter St John a Tony Fretton Architects loft pro nahrávací studio o rozloze 450 m².²²⁹ Samostatně vložený monochromatický kubus, představující zástěnu pro poslech hudby, pomáhá hierarchicky členit krajinu vnitřního prostoru. Elementarismus funkční, monochromatické geometrie je reakcí na chaos města, zavřený za velkými prosklenými okny, přičemž barevná scéničnost zůstává estetismem bez hlubších významů.

V brooklynské čtvrti Williamsburg byl roku 1989 dokončen rozlehlý loft o ploše 557 m² pro uměleckého serigrafa Donalda Sheridana, který spolupracoval s řadou umělců včetně Andyho Warhola, a jeho ženu, sochařku Eve Vaterlausovou.²³⁰ Architektka Diane Lewis zařídila majitelům v loftu bydlení i pracovnu, v nichž se uplatňuje horní i boční denní osvětlení. Rozsáhlý prostor nadělila dvěma příčkami,

²²⁷ Roku 1978 ve Švédsku, 1981 ve Francii, 1984 v USA, 1987 v Rakousku, dále v Belgii a Řecku. In Zemánková 2003, s. 11.

²²⁸ Field 1999, s. 26-29.

²²⁹ Tamtéž, s. 78-81.

²³⁰ Tamtéž, s. 154-157.

tvořenými výstavnickou, černě natřenou nosníkovou konstrukcí, vynášející bílé panely. Konstrukční řešení připomíná spolu s umělým osvětlením filmařské ateliéry 30. let 20. století, tedy dobu slávy okolních mrakodrapů. Loft skýtá výhled na nedaleký Chrysler Building architekta Willaima van Alena, který roku 1930 převzal světové prvenství v nevyšší výšce po Eiffelově pařížské věži, či Empire State Building zikuratové formy ve stylu art déco, postavený společností Shreve, Lamb & Harmon Associates, který překonal nejvyšší výšku následujícího roku 1931.

Mezi londýnské postindustriální lokality patří čtvrť Shoreditch, kde byly v letech 1992 – 1993 vytvořeny dva lofty. V cihlovém objektu bývalé textilky s železobetonovým skeletem na Nile Street zařídil architekt, skotský rodák Ken Rorrison, jeden pro sebe a druhý pro Jane Tankardovou, jejíž babička v továrně pracovala jako švadlena.²³¹ Vzhled budovy ovlivnil návrh interiérů, v nichž se uplatnily pečlivě sladěné barvy a místnosti oddělené příčkami, dosahující jen necelý metr pod strop.

Diane Lewis, praktikující architektka a profesorka architektury na Cooper Union od roku 1968, zažila první obyvatele manhattanských loftů Barnetta Newmana či Ada Reinhardta. Za dvacet let si pořídila vlastní loft v budově z roku 1870, dokončený roku 1993. V kanceláři a knihovně v prvním patře a v obytném zázemí ve druhém podlaží zprovoznila původní vytápění.²³²

Roku 1994 byl dokončen brazilský loft bratří Campanů v centru Sao Paula.²³³ Vznikl z bývalého objektu pro komerční využití, nacházejícího se v rezidenční čtvrti a připojil se k řadě konverzí podobných objektů z 50. – 70. let 20. století v brazilských městech Sao Paulo, Salvador a Rio de Janeiro. Campanové plánovali využít loft o ploše 229 m² jako dílnu, předváděcí místnost a pobytovou část. Uliční a dvorní partii propojuje střed s hygienickým zázemím. Prosvětlení dvorní pobytové části bylo zajištěno oknem přes celou výšku patra, proskleným tabulkovou mřížkou charakteristickou pro industriální objekty.

O asertivní, sterilní čistotu se v proměnlivém loftu v londýnské čtvrti Soho pokusili Mark Guard Architects, kteří po celé délce místnosti navrhli řadu vestavěných zavíratelných skříní, jejichž povrch člení pouze monotónní dveřní

²³¹ Tamtéž, s. 126-129.

²³² Tamtéž, s. 62-65.

²³³ Tamtéž, s. 112-115.

kličky.²³⁴ Ve skříních je minimalizována kuchyňská linka s moderními spotřebiči, hygienické zázemí je soustředěno do kvádrových sošných objemů a exaktní projektování umocňuje monotónní bělost. Existenciální aspekt bílé barvy představuje její čistota, zpřítomňující jas, volnost a nicotu. Konceptuální minimalismus se projevuje v transparentci bílého světla a harmonické introspekci směřující do kosmu. Jednota křehkosti se dostává do polohy soustředění a meditace. V těchto a podobných příkladech lze demonstrovat loft jako existenciální prázdno, jehož zabudovaný nábytek se odklání od původní idey nomádské proměnlivosti a dočasnosti. Zařízení loftu o ploše 92 m² bylo dokončeno roku 1996.

Téhož roku si londýnská dvojice architektů z Project Orange²³⁵ vybudovala loft o stejné rozloze ve staré továrně na tmely a lepidla na východě Londýna. Koncepti ovládla chuť vyzkoušet si ideu svobodného průchodu jednotlivými funkčními zónami bytu s bezbariérovými, otevřenými prostory.²³⁶

Londýnský loft malíře převrácených perspektiv Patricka Hughese a jeho ženy, historičky Dianne Athinsonové, byl zřízen ve východní čtvrti Shoreditch roku 1996 v objektu bývalé lakovny, postavené v 70. letech 19. století ve viktoriánském stylu.²³⁷ Na celkových 418 m² se v přízemí nachází rozlehlá umělecká galerie, kontrastující s malou knihovnou a kuchyňkou. Soukromé zázemí je situováno do prvního patra. Koncepte je propracována do detailů, neboť například dveřní kliky navrhl designér Philippe Starck.

V bývalé textilce na Manhattanu, v běžném prostředí dvacetipodlažních budov Garment District, upravila kancelář LOT/EK Architecture loft s ateliérem pro módního fotografa Stephena Millera a návrhářku Christine Jonesovou.²³⁸ Zařízení 204 m² užitkové plochy, nacházející se ve 14. a 15. patře, bylo dokončeno roku 1997. Pracovní a pobytové zóny jsou rozvíjeny po podélné ose, umocněné diagonální stěnou, připomínající trasu ulice Broadway protínající pravidelnou mřížkovou zástavbu. Za diagonalitou, symbolizující dynamiku i labilitu, se částečně skrývá kuchyň a ložnice, do nichž se vchází otvíravými stěnami. Kuchyňský obklad hliníkovými panely a koupelnové akrylátové obložení připomíná teorii odívání

²³⁴ Tamtéž, s. 94-97.

²³⁵ *Project Orange* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <www.projectorange.com>.

²³⁶ Field 1999, s. 116-117.

²³⁷ Field 1999, s. 122-125. Srov. též: *Patrick Hughes* [online]. [cit. 2009-05-08]. Dostupné z: <www.patrickhughes.co.uk>.

Gottfrieda Sempera, aplikovanou nikoli na fasádě, ale v interiéru. Pravost přiznává betonová podlaha, strop bez podhledu a viditelné energovody. Filozofii loftu, chápaného jako *locus methamorphosis* či projev nomádismu, vyjadřuje demontovatelné retro vybavení.

Téhož roku 1997 dokončila zařízení svého loftu v Mnichově německá architektka Sigi Pfundt.²³⁹ Flexibilní rozdělení atypického lichoběžníkového prostoru bývalé továrny na šicí stroje bylo provedeno pěti panely, zavěšenými na pojezdové kolejnici, volně oddělující soukromé zázemí ložnice s koupelnou od pobytové části a pracovny. Na ploše 70 m² koexistuje funkce bydlení s pracovnou, šicí stroj z dřívější výroby byl adaptován na jídelní stůl a původní betonová podlaha získala nátěr v zóně obývacího pokoje.

Postmoderním mícháním stylů vytvořil newyorský architekt Malcom Holzman, který sám již dvacet let loft obývá, v dvanáctipodlažní budově Gramercy Park z roku 1898 velkolepou podívanou na obytný prostor sevřený mezi dvě pokovené předstěny, imitující pseudorenesanční kvádříky, a jednu příčku z vlnitého polykarbonátu.²⁴⁰ Vzorované textilie, moderní obrazy na stěnách, pestrá mozaika v koupelně a kontrast surových i designovaných materiálů postrádá logický řád. Ten lze nalézt v exteriéru, při pohledu z okna na okolní fasády budov. Platí zde replika „*Less is a bore*“, kterou Robert Venturi kontroval roku 1966 Roheho krédo modernismu „*Less is more*“. Oproti arte povera a minimalismu, k jejichž výtvarným rovinám se lofts obvykle řadí, a ve srovnání s chudinským vzhledem loftů berlínského Kreutzbergu a Neuköllnu se jeví postmoderní styl jako loftu cizí výjimka.

Šíření loftového bydlení do okolních zemí Evropy probíhalo váhavě, neboť všude nebyly patřičné podmínky. Například Itálie jako země památek vyžadujících péči má v centrech málo velkoprostorových objektů industriální éry. Loft, nacházející se v centru Milána v přízemí bývalé výroby kobereců, si zařídil architekt a nábytkový designér společnosti Driade Miki Astori na ploše 70 m² s 30 m² dvorku.²⁴¹ Přiznané cihlové stěny s klenebními pasy, ocelové sloupy, velká okna a vysoké stropy v sobě spojují mediteránní tradici se zámořskou inovativní funkcí bydlení. Třetí stylovou

²³⁸ Field 1999, s. 34-39.

²³⁹ Tamtéž, s. 118-121.

²⁴⁰ Field 1999, s. 48-51. Srov. též: *Hardy Holzman Pfeiffer Associates* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <<http://www.hhpa.com/>>.

²⁴¹ Field 1999, s. 52-53.

polohu tohoto příkladu představuje japonizující nábytek, provedený v ohýbaném dřevě, ratanu a textilu. V západní kultuře loft zakořenil a šířil se do okolní Evropy, jak dokládá následující příklad.

Loft ve finských Helsinkách, navržený v bývalé textilce z roku 1928 architektky Marjou Sapanen a Olli Sarlinem, vyjadřuje severskou výrazovou strohost, dispoziční funkčnost a duch zdejší přírody, přítomný ve světlém dřevě robustních stropních trámů v kombinaci s cihelnou zdí, v absenci výrazných kovových detailů a brutálních kontrastů. Loft o rozloze 85 m² byl dokončen roku 1997.²⁴²

Téhož roku vznikl loft v posledním patře pětipodlažní budovy v Duane Park v centru Manhattanu.²⁴³ Koncept Kathryn Deanové a Charlese Wolfa spočívala v sestupu ze střešní ozeleněné terasy do soukromého, posvátně chápaného prostoru, připodobněného hrobkám faraonů. Scházení z chaosu newyorských mrakodrapů do klidu loftového obydlí bylo umocněno kontrastem lineárně a objemově rozvíjeného prostoru.

V severním Švýcarsku zařídili Ernst und Niklaus Architekten v bývalé přádelně tři lofty pro tři osoby – grafického designéra, novináře a kulturního manažera.²⁴⁴ Moderní vylehčené materiály kontrastují v interiéru s původním, bíle natřeným hrubým dřevem a těžkou ocelí. Zázemí čítající kuchyň, koupelnu, WC a šatnu je soustředěno do vestavěného kubického bloku.

O obdobný inženýrsky přesný, čistě zařízený interiér, jako navrhli roku 1996 Mark Guard Architects v londýnské Soho, se o dva roky později pokusili interiéristé Felicity Bell a Christian Papa ve vlastním loftu s pracovnou na Rosoman Street v další londýnské čtvrti, Clerkenwell.²⁴⁵ Monochromatická bělost, oživená střídými detaily v podobě žluté židle, pomáhá svojí existenciální prázdnotou uklidnit chaos okolního světa a manifestuje exaktnost, otevřenost prosvětleného prostoru. Přes celou výšku podlaží vestavěné bílé skříňe splývají s vyběleným stropem v minimalistickém souzvuku. Inteligentním řešením úložných prostor a střídým výrazem je pojednáno 76 m² plochy industriální budovy, postavené ve 30. letech 20. století. Sériové vestavěné zařízení se čím dál více odklání od raného nomádského stylu *à la Bohème*.

²⁴² Tamtéž, s. 54-57.

²⁴³ Tamtéž, s. 100-103.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 98-99.

Miesovsky plynoucí prostor s nízkou mírou intimity představuje loft Mika Perryho v londýnském Clerkenwell, dokončený roku 1998.²⁴⁶ Architekti Zoe Smith a Graeme Williamson navrhli pro bývalou výrobní firmu Scholl nové vybavení retro vzhledu. Koupelnu, nevydělenou z prostoru, umístili na vyvýšené podium se skrytými odtoky a vedení elektřiny přiznali na cihelných zdech a pilířích.

Nároky na odpočinek z pracovní námahy splňuje loft mladé bankéřky Susan Culliganové v londýnském Borough.²⁴⁷ Bydlí ve škole z 19. století, do jejíhož interiéru ústí zvonice, v níž se nachází koupelna s výhledem. Loft o 139 m² navrhli a roku 1998 dokončili architekti Julian de Metz a Amit Green.

6.5. Komerční loft individuální

Od poloviny 90. let ovládá výtvarný výraz bydlení jednoduchost a kontextualita. Ve velkých, téměř neviditelných stěnách jsou slyšet odzvyky vily Tugendhat Miese van der Roeho, kontakt vnitřku s vnějškem posiluje zeleň ve stylu japonských zahrad a celková klidná jednoduchost, umírněnost má podněcovat obyvatele ke kontemplaci.²⁴⁸ Druhou polohou této doby zůstává hravé designování, manýristicky zjemňující modernu. Skleněné tvárnice, nerezové baterie, pohovky zakřivených tvarů, povrchy hrubé i lesklé, vzhledově stálé i proměnlivé, jsou součástí pestré palety pěstující formu.

Ve třetím patře jedné z budov newyorské finanční čtvrti byl zřízen loft, vzdalující se raným ideám bohémského života. Se skromným venkovním vzhledem objektu kontrastuje buržoazní městský styl bydlení 90. let, luxusní a líbivý na pohled. Podél osově dispozice je řazena *enfiláda* místností v duchu miesovsky plynoucího prostoru. Vestavěné skříně se systémem stolků a zabudovaným osvětlením symbolizují *bienséance*, tedy to co je správné a co se sluší. Odhalená vedení energovodů i komponované materiály stěn a přiček klesají na dekorativní úroveň.²⁴⁹

Loft bohatého mladého obchodníka zařízený roku 1998 architekty Lifschutzem Davidsonem, Johnem Pawsonem, Sethem Steinem, Ronem Aradem, Jamesem Wellsem a Sally Mackerethovou je pozdním, dekadentním příkladem, odkazujícím

²⁴⁵ Tamtéž, s. 130-133.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 58-61.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 82-85.

²⁴⁸ Meditaci rozvíjel poválečný abstraktní expresionismus, aby se jejím prostřednictvím vyrovnal s druhou světovou válkou a selháním člověka v jejím rámci. Z existencialismu 40. – 50. let se meditace vyvinula do touhy po svobodě let 60. Meditace poslední doby je únikem především z pracovního stresu.

více na středomořské dovolenkové apartmány.²⁵⁰ Železobetonový skelet bývalé kancelářské budovy British Gas z konce 50. let, s výškou stropů čtyři metry se stal rámcem pro oslavu úspěchu, bohatství a luxusu. Ve srovnání s americkými avantgardně – uměleckými přístupy 40. – 60. let, anarchistickými studentskými výboji v Německu 70. let, existencialistickými meditativními polohami v Soho a Shoreditch první poloviny 90. let či experimentováním mnichovské architektky Sigi Pfuntové se tento stylově, luxusně a flexibilně zařízený loft, dokončený roku 1997, stal projevem pasivního rentiérství.

V letech 2003 až 2004 zařídili Daniela Polubědovová a Stanislav Fiala z architektonické kanceláře D3A loft pro tříčlennou rodinu v Praze – Holešovicích na Dělnické ulici.²⁵¹ Konvertovali obdélníkovou výrobní halu ve dvoře činžovního domu, jejíž malá okna umožňovala jen jednostranné osvětlení vnitřního prostoru. Snaha o pravdivý výraz vedla k přiznání původního trámového podhledu a režného zdiva, aby se atmosféra průmyslových Holešovic mohla smísit s novotvarem v podobě luxusního vybavení interiéru.

6.6. Komerční loft hromadný

Dosud byly zmíněny samostatné lofty, sestavované maximálně po dvou či po třech. Lze najít příklad správného fungování více bytů v konvertovaném průmyslovém dědictví a *„jsou schopny původní univerzálně koncipované budovy přijmout [v současné společnosti informačních technologií a nových podnikatelských aktivit] nové funkce a nabídnout podmínky pro [...] nové formy bydlení?“*²⁵² Příkladem může být sociální bydlení, zřízené architektem Wytzem Patijnem roku 1982 v Rotterdamu, studie Giuseppe Gambirasiho z roku 1989 pro benátské San Biagio či osmnáct bytů v bývalém vodojemu ve Vandoeuvre-les-Nancy od architekta Jean-Luc Andrého, dále též obytný blok na finském poloostrově Katajanokka u Helsinek, konvertovaný z nákladového přístaviště architektky Vilhelmem Helanderem, Pekkou Pakkalou a Mikaelem Sundmanem roku 1986.²⁵³

²⁴⁹ Field 1999, s. 158-161.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 150-153.

²⁵¹ Fragner 2005, s. 89-91.

²⁵² ZEMÁNKOVÁ, Helena. Jak uvést v soulad ochranu kulturního dědictví Zlína s rozvojem města? In Andersson 2005, s. 64-65.

²⁵³ Zemánková 1991, s. 46-8, 64, 90-91. – Zemánková 2003, s. 54, 55, 72, 104-105.

Dnešní systematické budování hromadného loftového bydlení je důsledkem změn probíhajících ve společnosti. Sociologie zaznamenala rostoucí počet tzv. *singles* ve Spojených státech už v sedmdesátých letech, u nás až v letech devadesátých. Novodobým sociologickým termínem *single* se označuje ekonomicky nezávislý, nezadaný člověk ve věku 25 – 40 let, jehož životní prioritou je svoboda a nezávislost.²⁵⁴ Pro tuto společenskou kategorii bylo ve stoleté chemičce Masso i Carol v barcelonské průmyslové zóně Poble Nou architektem Cristianem Ciricim zařízeno osmnáct loftů.²⁵⁵ Cihlovou fasádu objektu rozčlenila na znamení konverze dvojí barva silikátové omítky. Tento příklad, dokončený roku 1997, je srovnatelný s brněnskou revitalizací výše zmíněné textilky *Wollwaren-Industrie-Gesellschaft in Brunn* z roku 1879, známé pod názvem pozdější výroby koberců Moravan.²⁵⁶ Architektonická kancelář Šenbergerová, Šenberger – architekti zde navrhla 32 bytů, 8 loftů, 8 komerčních prostor a 6 kancelářů, dokončených roku 2005.²⁵⁷

Po prvních vlaštokách následovaly další, tentokrát pražské realizace, zaměřující se na mladé, dobře situované a v terciéru či kvartéru zaměstnané lidi. K hromadnému typu se řadí lofity Palmovka v Praze 8, které jsou konverzí bývalé továrny z konce 19. století. Projekt architektonického atelieru Masák & Partner, dokončený roku 2006, nabízí přes dvě stě loftových a mezonetových bytů.²⁵⁸ Bytový dům A7 aréna v Praze – Holešovicích byl zrealizován roku 2007 jako konverze bývalého pivovaru na ulici U průhonu z roku 1895, postaveného architekty J. Bertlem a O. Burešem. Autory konverze jsou David R. Chisholm a Vít A. Máslo ze CMC architects ve spolupráci s kanceláři Franka O. Gehryho a Jeana Nouvela. Kromě administrativy, obchodních ploch, restaurací, kaváren a prodejny potravin zde vzniklo 129 bytů, 14 loftů a 12 loftových bytů s vyhlídkou na Prahu a rozlohou 70 – 185 m².²⁵⁹ Další realizací týmu ze CMC architects se stal Korunní dvůr na Královských

²⁵⁴ Kol. autorů. Heslo *Single* [online]. 2009?, poslední revize 29.4.2009 [cit. 2009-05-08]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Single>>.

²⁵⁵ Field 1999, s. 162-167.

²⁵⁶ MZA Brno, K 217 - Moravan, výroba koberců a nábytkových látek n.p., Brno 1949 - 1964.

²⁵⁷ Fragner 2005, s. 122-137. – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – BÝM, Petr. *Rekonstrukce – královská stavařská disciplína / Konverze brněnského Moravanu* [online]. [4. února 2008]. Dostupné z: Stavební fórum (development, architektura, investice, design), 2001-2008 [cit. 2008-05-24] <<http://www.stavebni-forum.cz/detail.php?id=10333>>. – Srov. s: *Moravan Develop* [online]. Dostupné z: Moravan Develop, 2007 [cit. 2009-05-25] <www.moravandvelop.cz/>.

²⁵⁸ Immo Group, *Lofty Palmovka* [online]. Dostupné z: Immo Group, c2008 [cit. 2009-05-25] <www.immo-group.cz/prodej/reference/realizovane-projekty/lofty-palmovka.html>.

²⁵⁹ Fragner 2005, s. 160-163. – Prokopová 2008, s. 69-71.

Vinohradech, konvertovaný z měšťanského pivovaru na polyfunkční soubor staveb s převládající obytnou funkcí.²⁶⁰

Polyfunkční dům v Praze – Smíchově, jehož projekt byl realizován v letech 2004 – 2007, je bývalým objektem Škodových závodů z roku 1914. Lokalita nad smíchovským nádražím skýtá vyhlídku na řeku Vltavu a panorama Prahy. Do čtvrtého patra je objekt využíván pro komerční účely reklamní tiskárny s čistým, klidným provozem. V pátém a šestém patře se nacházejí lofty se samostatným vchodem z ulice. Celkem se jedná o patnáct atelierů velikosti 160 – 288 m². Lofty v šestém podlaží jsou dvoupatrové, se střešní terasou, shora prosvětlené přes dvoupatrovou obytnou místnost.²⁶¹

Konverze v České republice provádějí též věhlasné zahraniční architektonické kanceláře, jakou je vídeňská dvojice Baumschlager – Eberle, jejíž projekt Cornlofts na ulici Šaldova v Praze je konverzí bývalé městské sýpky z 19. století. Výsledná realizace, dokončená roku 2008, se skládá z rekonstrukce historické budovy při ulici Šaldova, kde se nachází dvou až třípatrové lofty, a z novostavby, v níž jsou umístěny luxusní jednopatrové byty, přičemž k bytům v nejvyšším podlaží přísluší soukromé terasy na střeše objektu. Dalším vybavením je vnitroblokový soukromý park pro odpočinek, podzemní parkování se sklepy, stálá ostraha a kamerový systém. V areálu je nabídka komerčních prostorů.²⁶²

Z hlavních měst nastalo šíření hromadných loftů do menších sídel, například plánované lofty v Prostějově se stanou konverzí budovy z roku 1923, která zprvu sloužila jako pivovar, později jako knoflíkárna Kornolith. Bude zde zřízeno deset loftových bytů s podzemními garážemi a nebytovými prostory v přízemí.²⁶³ V polovině roku 2009 je plánováno dokončení „Residence Nábřeží“ neboli konverze berounského pivovaru, postaveného v poslední čtvrtině 19. století. AMB architekti zde zrealizují novou administrativní budovu a sedm bytových novostaveb se 131 byty o ploše 80 m² a čtyřmi až pěti patry podzemních parkovacích stání.²⁶⁴ V centru Dobříše byl roku 2008 dokončen obytný komplex, konvertovaný z knížecího pivovaru

²⁶⁰ Fragner 2005, s. 164-167. – Prokopová 2008, s. 54-57.

²⁶¹ CE Media Online. *Lofty v Praze? Pochopitelně* [online]. [24. dubna 2008]. Dostupné z: Tvůj dům, c1998-2008 [cit. 2009-05-25] <www.tvujdum.cz/dum-stavba/bytove-projekty/lofty-v-praze-pochopitelne.aspx>.

²⁶² Real Estate. *Cornlofts Šaldova* [online]. c2007 [cit. 2009-05-25] <www.cornlofts.cz>.

²⁶³ *První loftové byty v Prostějově* [online]. Dostupné z: Toma, c2005 [cit. 2009-05-25] <www.tomaas.cz/page/2151.loftove-byty-prostejov/>.

Collaredo – Mannsfeld, který patřival k nedalekému zámku. Architekt Jan Fousek z kanceláře F2 architekti zde navrhl 122 bytů v původních prostorách i novostavbách, s jedním patrem podzemního parkování a malebným výhledem na nedaleké rybníky a okolní zeleň.²⁶⁵

Následující zahraniční příklady uskutečněných i plánovaných konverzí z Anglie, Francie, Vídně, Polska či Slovenska ukazují, že hromadný komerční loft v západní a střední Evropě zdomácněl. Novodobý příklad londýnských loftů se nachází v objektu bývalé továrny na ulici Shepherdess walk.²⁶⁶ Ve francouzském městě Tourcoing budou lofy zřízeny v areálu bývalé textilky. Velikosti zdejších loftů se budou pohybovat mezi 68 – 129 m², bez vybavení, jen s vývody technického zařízení.²⁶⁷ Ve vídeňské čtvrti Liesing budou „City-Lofts“ dokončeny roku 2010. V objektu bývalého pivovaru bude vytvořeno 580 bytů o dvou až pěti místnostech, s lodžii a balkony. Jako místo setkávání a odpočinku bude sloužit ústřední střešní zahrada.²⁶⁸ V polském městě Łódź byly roku 2008 zrealizovány lofy na ulici Tymienickiego 25 v bývalé továrně Karola Scheiblera, postavené roku 1870 na místě bývalých mlýnů, jejichž budovy ničily od roku 1825 opakované požáry. Velikosti loftů se pohybují mezi 50 – 160 m² a doplňují je komerční prostory.²⁶⁹ Pivovar Cassovar ve slovenských Košicích, v němž se ještě před patnácti lety vařilo pivo, dal název polyfunkčnímu objektu, konvertovanému architekty Miroslavem Marynčákem, Katarínou Tkáčovou a Michalem Žoffčákem na funkci bydlení s občanským vybavením v parteru, zázemím s rekreační zelení ve vnitrobloku, garážovým parkováním v podzemí a dokonce i s nabídkou ubytování za úplatu ve čtyřhvězdičkovém hotelu.²⁷⁰

²⁶⁴ Prokopová 2008, s. 72-73.

²⁶⁵ Prokopová 2008, s. 81-83.

²⁶⁶ *The Factory, Luxury London Loft Apartments* [online]. Dostupné z: Adello [cit. 2009-05-25] <<http://adelto.co.uk/interior-design/the-factory-luxury-london-loft-apartments/>>.

²⁶⁷ *Tourcoing - Loft / Atelier / Surface en Vente* [online]. Dostupné z: Le portail immobilier du nord de la France, Groupe Forest Immobilier [cit. 2009-05-25] <www.immobilier-nord.com/fr/Q5001436-loft_atelier_surface-vente-tourcoing.html#nop>.

²⁶⁸ *City-Loft* [online]. Dostupné z: Web23 - Das Onlinemagazin für ganz Wien, 2007-2008 [cit. 2009-05-25] <www.web23.at/12437/?MP=61-11378>.

²⁶⁹ *U Scheiblera* [online]. Dostupné z: Opal Property Developments, c2006 [cit. 2009-05-25] <www.uscheiblera.pl>.

²⁷⁰ Prokopová 2008, s. 104-106.

6.7. Soudobý pluralismus loftového bydlení

Svébytnou skupinu představují novostavby s tzv. *loftovými byty*, které se objevily po roce 2000. Mezi formální parametry bytů odvozených z loftů patří le corbusierovský *plan libre*, galerie nad částí půdorysu a záměrně režné zdivo. Zařízení loftového bytu je vyšší třídy až luxusní, odpovídající dnešním nárokům na kvalitu bydlení.

Jsou jimi například byty ve vídeňském Gasometeru B, konvertovaném roku 2001 na funkci bydlení a občanského vybavení Wolfem D. Prixem z architektonické kanceláře Coop Himmelb(l)au.²⁷¹ Část bytů včetně studentských je vložena do bývalého plynojemu cylindrického tvaru. Před neorenesanční fasádu se zdvojenými okny a slohovým rytmem vylehčujícím se směrem vzhůru, je představen segmentový štít, v němž se nachází další byty. Konvertovaný plynojem je s novostavbou propojen parterovým podiem. Lomený profil štítu formálně připomíná prohnutí Ginger z Tančícího domu (1996) na rohu pražského Rašínova nábřeží.

Nedávno dostavěný bytový komplex 12 Lofts Bubeneč na ulici Dr. Zikmunda Wintra v Praze navrhl architekt John Eisler jako novostavbu tří bytových domů, propojených parterovým podiem. Ze vstupní haly s recepcí vede k bytům spojovací chodba. V každém domě jsou čtyři loftové byty, v posledních dvou patrech tři mezonetové byty a v posledním pátém patře ustupující nástavba s terasou na jih. K vybavení se řadí garáže, technické a provozní zázemí.²⁷²

Zásady moderního funkcionalistického urbanismu zformulovala Athénská charta, přijatá na konferenci CIAM roku 1933 a vydaná Le Corbusierem v Paříži o deset let později. Vyplývá z ní, že tvar funkčního města určují čtyři základní složky – funkce bydlení, práce, rekreace a vše propojující doprava. Zrodilo se tak funkční zónování města. Na příkladech konverzí brněnského Moravanu či pražské Palmovky je patrné, že monofunkční objekt bydlení je obsluhován občanským vybavením a nejnutnějším pozemním parkováním v blízkém okolí, zatímco komerční a pracovní příležitosti vstupují do objektu poněkud opatrně. 12 Lofts Bubeneč má automobilové parkování již zcela organizované. Pražské lofts na Smíchově a na Šaldově ulici otevřeně přiznávají, že kromě bydlení jsou v nich provozovány též prostory komerční.

²⁷¹ O předchozích projektech Susanne Wagner a Andrese Lichtbaua více in Zemánková 2003, s. 40. Dále tamtéž s. 112-113.

²⁷² Hochtief. 12 Lofts [online]. [cit. 2009-05-25]. Dostupné z: <www.12lofts.cz>.

S každou novou realizací odvaha architektů i developerů vzrůstá a z nejprogresivnějších příkladů, jakým je například Gasometer B se staly soběstačné bytové komplexy, nabízející klientům maximum služeb v jednom objektu. Součástí podobných multifunkčních souborů se již ve fázi návrhů stávají obchody, kavárny, bary, povrchová i podzemní parkoviště, střešní a terasová zeleň s možností volnočasových aktivit a v neposlední řadě kanceláře firem či institucí, poskytujících bydlicím pracovní příležitosti.²⁷³

Důsledkem nahrazování městských zón multifunkčními komplexy je nárůst *gentrifikace* a *komercializace* těchto lokalit. Byť odborníci nahlíží na tyto procesy s jistou dávkou negativismu, pro rozvojové lokality typu postprůmyslových zón představují příležitost, mnohdy *de facto* záchranu. Sociologický proces gentrifikace, neboli infiltrace vyšší sociokulturní vrstvy do prostředí nižší sociokulturní vrstvy byl výše zmíněn na příkladu Spojených států, kde probíhal již v 70. letech 20. století. Vznik Evropské unie roku 1993 a její stálé rozšiřování, z nichž poslední se konalo roku 2007, vedlo k novému uspořádání sociokulturních vrstev společnosti. Tzv. *Euro Rockies* (Volnomyšlenkáře), *Euro Dandies* (Šviháky), *Euro Business* (Podnikavé) a *Euro Pioneers* (Pionýry)²⁷⁴ spojuje touha utrácet, žít v materialistických požitcích a cestovat. Dále touží po kariéře, úspěchu a moci. Mladá konzumní, kariéristická a intelektuální společnost se sdružuje v perspektivních čtvrtích, kam s ní přichází komercializace.

Oproti bohémскому loftu individuálnímu klade komerční loft hromadný důraz na komfortní zázemí a luxus. Gentrifikovaná čtvrť, jejíž historické objekty jsou skupovány, renovovány a nabízeny přílivu majetných obyvatel, se stává moderním urbanisticko – marketingovým nástrojem, transformujícím ekonomicky a sociálně slabé městské čtvrti v silné. Někdy se může získaná prestiž vyhranit do tzv. *citadelizace*, neboli uzavírání se těchto chráněných atraktivních zón, v nichž se

²⁷³ Tato tendence je v souladu s normou Obytné budovy ČSN 73 4301: „V obytných budovách je možné umístit občanskou vybavenost, pokud to místní podmínky vyžadují, prodejny, provozovny služeb, kulturní zařízení, některá zdravotnická a stravovací zařízení a garáže pro osobní vozidla.“

²⁷⁴ Výběr z kategorizace dle: PELSMACKER, Patrick De – GEUENS, Maggie – BERGH, Joeri Van den. *Marketingová komunikace*. Praha: Grada Publishing a.s., 2003, s. 137 – 138. *Euro Rockie* (Volnomyšlenkář) je zde definován jako mladý, méně vzdělaný, penězi motivovaný člověk, který chce zbohatnout. V konzumní společnosti žije ze dne na den. *Euro Dandie* (Švihák) je mladý extrovert, který rád utrácí, touží po úspěchu a jeho nákupní chování je impulzivní. *Euro Business* (Podnikavý) touží po moci a materiálních požitcích, je vzdělaný, sebevědomý, ambiciózní, má rád cestování a pohodlí. *Euro Pioneer* (Pionýr) je mladý bohatý intelektuál, povahou tolerantní a smýšlením progresivní manažer, dbá na sociální spravedlnost a životní prostředí.

soustřeďují elity, do izolace před okolím. Mohou dokonce nabýt povahu tzv. *edge city*, nezávislých na městském centru.

Do nedávné doby se za lofts považovalo bydlení, spojené s pracovnou. Od roku 1997 se začaly objevovat typologické mutace, odpovídající potřebám pluralitní společnosti. Z loftového bydlení převzaly flexibilitu a prostorovost, charakteristickou pro historické etážovky či americké mrakodrapy. Znakem bývá maximální prosklení obvodových i vnitřních zdí, ohled na ekologii, zdraví, bezpečí a bezbariérovost. Systematické investice do vědeckého výzkumu v oblasti kvartéru přináší inovativní technologie, zlepšující kvalitu prostředí a pracovní produktivity. Raným příkladem loftových kanceláří typu *open space*, vložených do celé budovy, je bývalá železniční stanice v německém Brunswicku, konvertovaná architektem Hannesem Westermannem roku 1966.²⁷⁵ Jako loftové jsou prezentovány kanceláře budovy Villa VPRO (1997) v holandském Hilversum, navržené architektky z MVRDV pro sídlo televizní společnosti.²⁷⁶ Oba příklady rozšiřují význam pojmu „loft“ nad rámec bydlení, přičemž s vymaněním se funkce práce z rámce dnes již tradičního pojetí loftu lze předpokládat, že se tento typologický druh bude vyvíjet do dalších variant.

6.8. Typologie loftového bydlení

V okruhu manhattanského loftového marketingu se vyvinula terminologie, doporučovaná v odborném prostředí, zaměřeném na tuto problematiku.²⁷⁷ Na jejím základě můžeme loft kategorizovat do systému, který exaktně rozlišuje druhy bydlení podle konkrétních potřeb. Jak uvádí již Karel Teige: „*Problém minimálního bytu klade se [...] jako problém generální linie lidské potřeby, jako problém generálního plánu: jak bydlet. Standart bytu, vyhovující massám a typickým biologickým, sociálním a kulturním potřebám.*“²⁷⁸ Všechny druhy loftů mohou být buď v nájmu uživatele nebo v jeho osobním vlastnictví. Základní okruhy dělení jsme stanovili dle funkce, velikosti, počtu ložnic, podlažnosti, způsobu a míry zařízení, doplňkových venkovních prostorů.

Dle funkce lze rozlišit loft obytný, komerční a obytně pracovní. Zatímco obytný *Live Loft* je tradiční a shoduje se s funkcí klasického bytu, komerční *Commercial Loft*

²⁷⁵ Cantacuzino 1975, s.255-258.

²⁷⁶ Jedná se o velkoprostorové, vzdušné kanceláře typu *open space* či *open plan*.

²⁷⁷ *Loft apartments - Types of apartments* [online]. Dostupné z: Manhattan Lofts, inc, c2005-2009 [cit. 2009-05-25] <<http://www.manhattanlofts.com/aboutlofts/buildingfas.html>>.

²⁷⁸ TEIGE, Karel. Minimální byt a kolektivní dům. In *Stavba IX, 1930-1931*, s. 28-29, 47-50, 65-68.

je určen výhradně podnikání, k čemuž je patřičně typologicky navržen. Nemívá kuchyň a pokud ano, je redukována na přípravnou kuchyňku. V malé příruční koupelně může či nemusí být sprcha. Obytně pracovní *Live / work Loft* je využíván pro funkci bydlení i práce, mívá tradičně plnohodnotnou kuchyň a koupelnu se sprchou. Částečné užívání prostoru pro komerční účely má vliv na výši nájemného, které je hrazeno přes obchodní účet. Obytně pracovním loftem je například bývalá cementárna konvertovaná na architektonickou kancelář ve vlastnictví Ricardo Bofilla nebo loftová architektonická kancelář na Canal Street ve vlastnictví Henryho Smith – Millera z roku 1971.

Specifickým druhem loftu obytně pracovního je loft pro umělce, *Artist Loft*, sloužící malířům, fotografům, návrhářům a dalším. V každém obytném souboru by měl být určitý počet těchto bytů vymezen, aby se zachovala kontinuita archetypálního raného loftu amerických umělců ze 40. – 60. let. Budovy na Manhattanu, v jejichž loftech provozují činnost umělci, jsou označovány zkratkou AIR plného názvu Artist In Residence, zde sídlí umělec. Loftem umělce je například londýnský ateliér malíře Patricka Hughese z roku 1996 nebo Karlínská studia v bývalém areálu ČKD – Dukla na ulici Křížíkova v Praze, kde architekt Albert Di Stefano zrealizoval roku 2005 sedmnáct uměleckých ateliérů, galerii a centrum současného umění.²⁷⁹

Dle velikosti můžeme rozlišit lofity minimální, malé, střední, velké a obrovské. Navrhujeme považovat za plošnost loftu minimálního rozlohu 46 – 65 m², malého 65 – 85 m², středního 85 – 150 m², velkého 150 – 250 m² a obrovského nad 250 m².²⁸⁰

Minimální loft, *Mini – Loft*, je svobodárna extrémně malé velikosti s gaučem a stolem v jedné místnosti, jejímž předchůdcem byl *nejmenší byt*, koncipovaný a analyzovaný Karlem Teigem.

Za malé můžeme považovat svobodárny, *Studio*, jako efektivně využívané malometrážní byty s jedním pokojem, oddělenou koupelnou a oddělenou či neoddělenou kuchyní. Svobodárna s výklenkem, *Alcove Studio*, navyšuje plochu předchozí svobodárny o niku či oddělený prostor pro stolování nebo spaní. Dispoziční tvar vychází buď z *aditivního* přístupu do tvaru L nebo *vložením* alkovny

²⁷⁹ Fagner 2005, s. 112-115.

²⁸⁰ Pohlížíme-li na loft jako na byt ve smyslu normy Obytné budovy ČSN 73 4301, odpovídá normová kategorizace bytů dle nejmenší obytné plochy v rozmezí 16 – 69 m² loftům minimální a malé velikosti.

do obdélné dispozice, v níž může vedle alkovny vzniknout spojovací chodba. Půdorys tvaru L má například loft v Helsinkách o velikosti 85 m² z roku 1997.

Lofty jednoložnicové *One – Bedroom Loft*, dvouložnicové *Two – Bedrooms Loft* a tříložnicové *Three – Bedrooms Loft* zahrnují celou velikostní škálu, od malých až po obrovské. Jednoložnicový obvykle patří do kategorie malé až velké, má obývací pokoj oddělený od ložnice, může nebo nemusí mít oddělenou kuchyň. V prostředí Manhattanu se rozlišují dva druhy jednoložnicových loftů, a to jedna místnost pro mladé, *Junior One – Bedroom*, a čtyři místnosti pro mladé, *Junior 4*. Jedna místnost pro mladé je prostor široký tak, aby v něm bylo možné vydělit zónu spaní či ložnici. Je jím například newyorský loft, v němž Matteo Piazza strávil léto roku 1978.

Čtyři místnosti pro mladé předesílají, že prostor bytu je rozdělen minimálně do čtyř místností, představujících předsíň, kuchyň, jídelnu a jednu ložnici. Takto si zařídila svůj mnichovský loft o ploše 70 m² německá architektka Sigi Pfundt.

Dvouložnicový loft má dvě oddělené ložnice, obývací pokoj a prostorově oddělenou nebo neoddělenou kuchyň. Velikost ložnic není limitována a může se pohybovat od měřítka dětských pokojů až po dimenze hlavní ložnice.

Obdobou je loft trojložnicový, který má místo dvou ložnic tři. Jejich různorodá plošnost ovlivňuje zařazení do velikostních kategorií, nejčastěji velké a obrovské. Za klasický loft o šesti místnostech, *Classic 6*, je považován byt v luxusním domě na Manhattanu z přelomu 19. a 20. století, původně navržený s obývacím pokojem, jídelnou, kuchyní, dvěma ložnicemi a služebním pokojem. Této kategorii je blízký sedmiložnicový loft komuny s koupelnou v berlínském Neukölnu z let 1983 – 1985.

Maximální plocha loftu není limitovaná. I rozlehlé prostory, které si mohou dovolit předimenzovanou postel a zónu obývacího pokoje oddělenou od prostoru jídelny, mohou být nazývány svobodárnou. Velkým loftem je například bydlení fotografa Stevena Millera na Manhattanu z roku 1997 o ploše 204 m². K obrovským loftům patří nahrávací studio v londýnském Southwarku z roku 1987 o ploše 450 m² či bydlení uměleckého serigrafa Donalda Sheridana v brooklynském Williamsburgu z roku 1989 o ploše 557 m².

Z hlediska podlažnosti můžeme hovořit o jednopodlažním, dvoupodlažním (*Duplex*) a třípodlažním loftu (*Triplex*). V jednopodlažním loftu lze uspořádání

místností rozlišit na sektorové, centrální či *à l'enfilade*. Sektory bytu fungují podobně jako například funkční zónování města – každá zóna sdružuje příbuzný typ aktivit. Dostředné řešení šnekovitě stáčí sukcesi místností do středového jádra, kterým může být jádro hygienické či kuchyňský krb. Řazení místností *enfiládou* znamená podobně jako v renesanci procházení z jedné místnosti do druhé bez použití spojovací chodby. Volné, otevřené loftové bydlení bývá takto často řešeno, přičemž sukcese místností je příčkami dělena jen pomyslně. Je tomu tak například u dvou londýnských loftů v Soho od Mark Guard Architects nebo na Rosoman Street v Clerkenwell od Felicity Bell a Christiana Papa. Oddělení *enfilády* příčkami uplatnila architektka Diane Lewis roku 1989 v newyorském Williamsburgu.²⁸¹

U vícepodlažních loftů rozlišujeme dva typy – mezanin a galerii. Mezanin jako zvýšené přízemí či mezipatro je jednoduchou vloženou konstrukcí patrového lůžka s dvojnásobně tlustou matrací, na nějž se vylézá po žebříku. Prostor pod vloženou konstrukcí je možné využít jako šatnu, WC, koupelnu, sklad či malou pracovnu. Spací zóna obvykle nebývá od ostatních prostor oddělena dveřmi ani do ní nevedou okna. Takto zařízená ložnice je pro svou specifickou vyvýšenou polohu, přesahující jen část půdorysu, nazývána jako loftová. Loft s jednoduchou loftovou ložnicí je nazýván loftem s možností přespání, *Sleep(ing) Loft*, a je jím například atelier neznámé umělkyně v pařížské pasáži Dantzig z doby kolem roku 1906,²⁸² kterým se inspirovali newyorští umělci, kteří jako první začali v 50. letech 20. století lofity obývat. Přídavná konstrukce pro přespání byla vložena i do loftu v Duane Park v centru Manhattanu od Kathryn Deanové a Charlese Wolfa.

Je-li patro součástí nosné konstrukce objektu, jedná se o galerii. Její únosnost je vyšší než u předchozího mezaninu, proto na ní bývá zařízena knihovna, pokoje, ložnice, šatna i hygienické zázemí. Vícepodlažně řešené jsou tři lofity s galerií v severošvýcarském Suhr, zařízené společností Ernst und Niklaus Architekten, loft na Neal's Yard v londýnském Covent Garden od Rick Mather Architects²⁸³ nebo loft Susan Culliganové v londýnském Borough.

Dle způsobu a míry zařízení lze rozdělit lofity na předem zařízené *Furnished Loft Apartment* a nezařízené *Non-furnished Loft Apartment*. Jedním z kritérií koupě

²⁸¹ Field 1999, s. 154.

²⁸² Tamtéž, s. 106-107.

²⁸³ Tamtéž, s. 86-89.

nebo pronájmu je, nakolik má být požadovaný loft předem zařízen. V novostavbách či přístavbách jako jsou Cornlofts Šaldova, holešovické lofty, rezidence na Palmovce, 12 Lofts Bubeneč, byty u Karola Scheiblera nebo Shepherness walk jsou většinou požadovány prostory zcela vybavené, tzv. *na klíč*, mezi nimiž si klient vybere dle svého přání a vkusu. Naopak v konvertovaných objektech jako jsou smíchovské Škodovy závody nebo brněnský Moravan jsou nabízeny nezařízené prostory, které si klienti mohou nechat na zakázku vybavit, přičemž zařízeny bývají jen prostory připojené na energovody jako koupelna, WC či kuchyň.

V konvertovaných objektech i novostavbách s nabídkou loftových prostorů bývají běžně zřizovány doplňkové venkovní prostory – soukromé a veřejné – orientované k osluněným světovým stranám. Soukromé balkony, lodžie a terasy přísluší k jednotlivým bytům a bývají ozeleněny rostlinami v přenosných květináčích. Svoji velikostí mohou být buď malé pro jednu až dvě osoby nebo velké tak, aby se na ně vešel stůl, lehátko a rostliny. Často je chrání před deštěm a sluncem obdobný konstrukční prvek o patro výš. Balkony a lodžie budou opatřeny vídeňské City – Lofts ve čtvrti Liesing, soukromé střešní terasy mají Cornlofts Šaldova Praha, Škodovy závody na pražském Smíchově, 12 Lofts Bubeneč či brněnský Moravan a jsou patrné též z vizualizací návrhu konverze bývalého prostějovského pivovaru. Na zelenou střešní terasu se vystupuje z loftu v posledním patře pětipodlažní budovy v Duane Park v centru Manhattanu. Naopak soukromý dvorek v přízemí o rozloze 30 m² přísluší k milánskému loftu designéra Miki Astoriho.

Veřejné střešní terasy, dvůr či zahrada slouží k odpočinku bydlících a zeleň je na nich pěstována intenzivně i extenzivně. Lofty v přízemí mívají východ na veřejný dvůr či zahradu, anebo soukromý dvorek se zahrádkou. Velikost dvorů a zahrad je různá podle možností pozemku a mohou z nich vést zadní východy. Střešní terasy, po jejichž obvodu obíhá atika tvořící součást zábradlí, mohou nebo nemusí být vykonzolovány. Jsou jimi vnitroblokový park v Cornlofts Šaldova Praha nebo střešní zahrada ve vídeňských City – Lofts. Absencí zeleně naopak trpí konverze brněnského Moravanu.

Spolu s implantací multifunkčních komplexů do monofunkčních čtvrtí a s variacemi loftového bydlení vzniká diverzita, která je v souladu s dnešní pluralitní společností. Dle Léona Kriera: „*Výstavba a péče o město patří mezi nevyšší cíle našich schopností a úsilí,*“ přičemž „*v budoucí architektuře bude vláda jedné*

demokratické strany nahrazena pluralismem, který je naším nejvyšším imperativem.²⁸⁴ Archetypální pojem loft se rozvětluje, variuje a mutuje k pluralismu loftového typu prostoru. Hovořit dnes o loftovém bytu, ložnici, koupelně, kanceláři či restauraci znamená slovy vizionáře Karla Teigehe: „[...] pokusiti se o rozřešení bytového problému mimo rámec dosavadních stavebních útvarů a způsobů a na jiné hospodářské základně.“²⁸⁵

6.9. Moderní pluralitní společnost

K čemu dnes potřebují jednotlivci tak velké prostory?²⁸⁶ Prvním důvodem je životní priorita svobody a nezávislosti, spojená s asertivitou a profilováním sebe sama v pluralitní společnosti. Druhým důvodem je změna povahy práce, jejíž těžiště se přesunulo do sféry terciéru a kvartéru. Mění se poměr mezi časem pobytu doma a v kanceláři ve prospěch domova. Jinými slovy se kanceláře, zhmotněné osobní počítačovou technologií, stěhují do lidských obydlí.

Otázkou zůstává, zda a kdy fenomén loftů skončí nebo jakým způsobem se bude v budoucnosti transformovat. V důsledku sociálních a kulturních změn ve společnosti se vzorem stává životní způsob specifické profese – například umělce, sportovce či hudebníka. Charakter práce mladých lidí často bývá kreativní, proto se na tyto specifické, konkrétní skupiny lidí zaměřují na trhu s nemovitostmi developeri s architekty, kteří se zároveň ujímají hrozeb a příležitostí postindustriálních zón.

Rozumět loftům znamená nejen vědět, proč se v nich bydlí, ale také je vědecky zkoumat a umět exaktně rozlišovat jejich druhy. Rozhodnutí bydlet v loftu závisí na potřebách konkrétního člověka. Většinou jsou osvětlení obyvatelé vedeni k loftům uvědomováním si historie a vzorů v podobě slavných osobností, zvláště Andyho Warhola. K romantickému ztotožňování se s minulostí se připojuje hledání ztracené identity moderní společnosti.²⁸⁷

²⁸⁴ KRIER, Léon. *Architektura – volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001. 190 s. ISBN 80-200-0012-7. EAN: 9788020000125.

²⁸⁵ TEIGE, Karel. Minimální byt a kolektivní dům. In *Stavba IX*, roč. 1930-1931. s. 28-29, 47-50, 65-68.

²⁸⁶ Field 1999, s.165.

²⁸⁷ Pojem identity byl poprvé diskutován architekty a urbanisty na kongresu CIAM v Dubrovniku roku 1956. Absence identity ve městě představovala pro město stávající i očekávanou hrozbu. Od té doby začala identita narušovat zavedená měřítká modernismu a způsobila spor „starých s moderními“ na posledním sjezdu CIAM v Otterlo roku 1959. In SOLA-MORALES, Ignasi de. *Diference. Topografie současné architektury*. Praha: Česká komora architektů, 1999. s. 31. Můžeme konstatovat, že podle míry ztracené identity obyvatel by bylo možné definovat skladbu obyvatel, která bude mít zájem bydlet v loftech.

„Žijeme dnes v odcizení od jiných, od světa, na hranici sebe a individua. Naše vnímání není strukturované, nýbrž nomádické. [...] nomádické vnímání skutečnosti je natolik charakteristickou vlastností naší krize, že ji architektura zpracovává mnoha různými způsoby. [...] co je nedokončené, částečné a nahromaděné, se stalo převažujícím způsobem práce, který jasně ukazuje neschopnost vyšší úrovně integrace.

Akumulace, opakování, rozdílnost a nespojitost [...] se nejčastěji opakují v architektonických diskusích [...]. Zdroje, které utváří náš vztah ke světu, se zvětšily a znásobily. Zároveň s tím se ideály integrace, soudržnosti a syntézy, které určovaly uměleckou tvorbu v minulosti, staly prakticky nedostižnými. Se ztrátou těchto ideálů se praxe architektury prezentuje jako pokorné a křehké usilování, jakási permanentní přibližnost, nepřekonatelná dočasnost.“²⁸⁸

Současný stav vychází z mnoha krizí modernismu, produkující variace existenciálního pocitu prázdna. Trhlina a rozpad, absurdity a paradoxní koncepty jsou odrazem radikálního klimatu, vyjadřujícího ztrátu víry v tradiční hodnoty architektury. Následný liberalismus nepřikládá pojmu *pravost* význam klasického tradicionalismu či civilizovaného hyperrealismu, nýbrž niterného imateriálna a zmírnění hrozby technicity. V prostoru nabývá na významu proces komunikace, ať už slovní, datový či surovinový. Hodnoty dnešní společnosti elektronických médií, jimž spolu s komunikací vládne sesíťování, rychlost, změna či programování, vyjadřované mimo jiné díly Federica Diaze nebo virtuální jednotky Silver, jsou platné i pro novodobé lofts všech typů.²⁸⁹

Z této situace vychází časté přání klientů developerských kanceláří, kteří se nechtějí na místo bydliště vázat, neboť podstata jejich životního stylu spočívá v migraci. Se svobodným životem v pohybu souvisí touha libovolně si uspořádat své, věci, žít co nejjednodušeji, nemuset se starat se o hmotnou stránku architektury, užívat si městského způsobu života a být v centru dění.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 21.

²⁸⁹ Dále též: ZEMÁNEK, Jiří. Od ideologie reality k pluralitním modelům. České umění elektronických médií v devadesátých letech. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1958/2000* (VI/2). Praha: Academia, 2007. s. 922-926.

6.10. Trojčlenný model H – M – S

Důvodem zřizování loftů je snaha města přilákat investory.²⁹⁰ Loft, jehož pojem se stal v průběhu doby marketingovým artiklem, se vyvíjí obdobně jako obchodní značka, která když zastará, přijme s novou vývojovou fází i nové jméno. Význam slova postupem času slábl, neboť se tak pojmenovávaly nejrůznější urbanistické počiny developerů s cílem přilákat nájemníky a kupce. Lofty jsou dle provedení děleny na dva základní druhy, *hard* a *soft*, přeloženo do češtiny loft pravý a umírněný,²⁹¹ přičemž definice obou je rozlišitelná dle následujících kritérií.

Bydlení v loftech je specifické industriálním vzhledem objektů, otevřenými vnitřními prostory typu *open space*, individuálním definováním místa a kontaktem starého vzhledu s moderním. Industriální struktura je dána dřívějším účelem, proto bývají na fasádách a v interiérech často zachovány dnes již nefunkční prvky, které dříve sloužily chodu výroby. Výhodou otevřených prostorů je možnost pohybu, jenž není definován soustavou zdí, dveří a místností. Plynoucí půdorys může být snadno obměňován, přičemž kuchyně s koupelnou zaujímají ve flexibilním celku trvalé místo s ohledem na vývody vody a elektřiny. Poutavým aspektem se stává možnost jedinečného designu interiéru, založeném na kontaktu prvků původních s moderním vybavením. Směšování starého s novým vytváří historicko estetickou podstatu loftu, který se v současnosti dělí na tři druhy.

Hard loft, neboli loft pravý, původní, má obvykle vysoké stropy a velká, tabulkově členěná okna, nazývaná ateliérová nebo výkladní. Tento typ loftů bývá co nejvíce ponechán v prvotní podobě a úpravy jsou prováděny tak, aby byly ve výsledku co nejméně patrné. V interiéru nechává architekt vyniknout nosné sloupy, obvodové zdi, stropy i podlahy v pokud možno reálném, pohledovém materiálu. Vnitřek nebývá s výjimkou hygienického jádra členěn žádnými příčkami. Pravý loft vzniká konverzí stavební struktury výrazného industriálního vzhledu, architektonický výraz je tvrdší a surovější než u loftu umírněného, uvnitř i na fasádě jsou příznány konstrukce z betonu či válcované oceli, cihelné zdivo, původní dřevěné sloupy, trámy a podlahy. Typ hard má obvykle volný půdorys a obnažené původní stropy bez

²⁹⁰ TAKEMOTO, Neil. *Defining „attainable/affordable“ „hard/soft“ lofts* [online]. [26. července 2006]. Dostupné z: Cool Town Studios [cit. 2008-05-24]

<<http://www.cooltownstudios.com/mt/archives/000852.html>>.

²⁹¹ Tamtéž. – DEWSON, Reid - GRAMAUSKAS, Ed. *The loft life* [online]. Dostupné z: Lofts Vancouver [cit. 2008-05-24]. <<http://www.loftsvancouver.com/WhatIsALoft.php>>.

podhledů, minimální výšky tři metry. V interiérech jsou důsledně přiznána potrubí instalačního vedení včetně elektřiny. Tento výrazově původní typ bývá vzácný a je vykoupen vyšší pořizovací cenou.

Soft loft, neboli loft umírněný či falešný, se zřizuje v novostavbách, nikoli konverzích bývalých skladišť a výroben. Může i nemusí mít vysoké stropy, velká okna a volný půdorys. Pokud je má, připomíná hard, ale pravým loftem není. Interiér bývá designově stylizován a členěn na jednotlivé místnosti, celkový architektonický výraz je umírněný, potrubí a instalace nejsou přiznány, plochy bývají vymezeny kobercem a kuchyň s koupelnou jsou velké.

Užívání bytu v centrální městské zóně přináší krátkou docházkovou vzdálenost, tedy i blízký kontakt s kulturními aktivitami. Odejít z předměstského či venkovského sídla a najít si bydlení v centru nemusí být snadné ani levné, přičemž volba mezi průměrným bytovým domem a loftovým bydlením je otázkou volby životního stylu. Hledání městského způsobu života s příležitostí kulturního vyžití může být vedeno zájmem o specifickou skupinu umělců, jako v kanadském Vancouveru na konci 80. let 20. století, kdy město povolilo zřizování bytů, zónováním vycházejícím z životního stylu umělců. Rané projekty tohoto typu se objevily na počátku 90. let v Brewery Creek v Mount Pleasant a většinou se jednalo o minimálně designované byty s výškou stropů pět metrů v domech s ocelovou skeletovou konstrukcí. Město vyhradilo jejich užívání lidem, vykonávajícím konkrétní uměleckou činnost, avšak posléze je obydlelo různorodé spektrum vyznavačů loftového bydlení.

Lofty jsou považovány za multifunkční rezidence, v nichž se mísí zóny bydlení a práce. Nedávno se vyvinuly v módnost, vybavenou v minimalistickém stylu,²⁹² s vysokými stropy a malebnými pohledy na městské panorama. Názory veřejnosti a odborníků se v řadě případů neshodují na tom, co loft je a co není. Purističtí milovníci pravých loftů odmítají spojovat slovo loft s jeho umírněnou, falešnou variantou a podotýkají, že pravý loft musí odkazovat na původní výrobu – v interiérech nesmí chybět velká okna, přiznané stropy, původní dřevěné či betonové podlahy a sloupy výšky kolem pěti metrů. Protipólem jsou developeri, kteří chápou loft v umírněném významu a nahlíží na něj jako na byt coby obchodní artikl, vykazující principy loftového designu na volném půdoryse, s velkými okny, v atraktivní lokalitě

²⁹² GÓMEZ, Lola – TORRAS, Susana González. *Minimal – Minimalism*. Berlín: Feierabend, 2003. 851 s. ISBN 3-936961-08-6.

urbanizovaného území. Loftový princip horního ložnicového podlaží či podkroví, otevírajícího se do obývacího pokoje v dolním patře, může být vytvářen i v jiných prostorách, například na rekreačních chatách, které lze blíže kvalifikovat adjektivem *hard* nebo *soft* pro exaktní nabídku klientovi. Odlišné chápání slova *loft* dalo vzniknout dalším výrazům jako *pravý*, *nový*, *umírněný*, *falešný loft*, *mezaninový soubor* či prostor *loftem ovlivněný*, což umožňuje oběma stranám, puristické i developerské, hovořit o stejné věci různým jazykem.

Realitní makléři, kontaktováni klientskými dotazy ohledně loftové konverze, hledají definici fenoménu pro stanovení exaktní nabídky. Developeři vycházejí z názorů většiny klientů, upřednostňujících nové umírněné lofity před pravými, a na základě převládající poptávky skupují bývalé továrny, které doslova „vykuchají“ a nadělí na úhledné bytové jednotky s absencí režného zdiva, dřevěných trámů, vysokých stropů a dalších podstat pravého loftu. Nekvalifikované názory klientely vedou k hybridním konverzím, při nichž jsou industriální památky vybavovány novými lofity, od nichž budoucí nájemníci standardně očekávají penzum dělených místností, otevřenou galerii s ložnicí a velká okna. Developeři se na základě *bienséance* a většinových představ přiklánějí k jednopodlažním loftům, jimž nanejvýš přiznávají vysoké stropy a instalační vedení, přičemž upřednostňují novostavby před konverzemi.

Realitním makléřům Laurinovi a Natalii Jeffreyovým nevyhovovalo hybridní směšování dvou základních typů *hard* a *soft* a navrhli třetí kategorii *medium*, v překladu do češtiny smíšený, průměrný loft,²⁹³ který převládá díky své hybridnosti nad typem *hard* a *soft*. Je vkládán do konvertovaného objektu, ale má charakter umírněný. Autenticita je redukována ve prospěch komfortu, industriální charakter bývá potlačen, prostory dělí příčky, snaha přiznávat původní stropy je nedůsledná a parketové podlahy místy nahrazuje dlažba nebo litá podlaha. Pár zachovaných historických prvků bývá ojedinělým výkřikem do prázdna v jinak novém jednotném pojetí. Se standardním interiérem kontrastuje vnější fasáda, již je ponechán industriální charakter.

²⁹³ JEFFREY, Laurin – JEFFREY, Natalie. *Hard Loft + Soft Loft = Medium Loft* [online]. [2007?] [cit. 2008-05-24]. Dostupné z: <<http://www.xeal.com/articles/Hard-Loft--Soft-Loft.htm>>.

Tří kategorie loftů můžeme zobecnit do *modelu H-M-S*, který navazuje *sui generis* na trojčlenný, ekonomicky zaměřený model A-B-C Dagmar Petřikové,²⁹⁴ oproti němuž se H-M-S řídí mírou zapojení památky do procesu konverze. Ve výsledném stadiu realizace je sledován poměr historického dokumentu a moderního novotvaru na konkrétním místě v konkrétním čase. Nástrojem kategorizace je skladebnost materiálů, posuzovaná z hlediska juxtapozice nebo superpozice. Juxtapozičně vkládaný nový materiál je pokládán vedle starého, čímž dochází k jejich konfrontaci. Při superpozici zakrývá nový materiál starý a pravost je potlačena. Juxtapozici odpovídá typ hard, superpozici medium, soft jakožto součást novostavby je kategorizovatelný dle H-M-S jen v případě, nachází-li se v něm předmět kulturně historické hodnoty.²⁹⁵

Vyhodnocování továrních prostor pro jednotlivé typy loftů vychází pro účely naší práce z industriální etážovky, stavěné na jednotném, unifikovaném půdoryse. Jediným zůstává kontext daného místa, pro který je nutno posuzovat každou továrnu zvlášť a vyhodnotit v ní exaktní poměr prostor kvalitních vůči méně kvalitním. Za kvalitní prostory, vhodné ke zřízení loftů typu hard se považují místnosti se zajímavě členěným stropem, původní podlahou, výraznou výškou stropu a specifickým tvarem a velikostí oken. Za architektonicky méně kvalitní, určené k úpravám na lofity typu medium, lze následně vyhodnotit prostory méně zajímavé, s plochými stropy menší výšky a malými okny. Na závěr kapitoly uvádíme krátké srovnání modelů A-B-C a H-M-S:

Model A-B-C	Model H-M-S
A – ekonomicky výhodný	H – hard loft
B – ekonomicky středně výhodný	M – medium loft
C – ekonomicky nevýhodný	S – soft lot

²⁹⁴ PETŘIKOVÁ, Dagmar. *Revitalizácia brownfields*. Bratislava: Fakulta architektury, Ústav urbanizmu, Spectra Centre of Excellence, 2006. s.2.

²⁹⁵ Otázkou zůstává, k jakému momentu v historii se tento předmět vztahuje a jestli kontextuálně souvisí s novostavbou. Nejčastěji se může jednat o umělecké dílo ze sbírky majitele loftu. Potom by však byla sbírka afrického umění primitivních národů nekategorizovatelná, neboť nemá ke střeoevropskému architektonickému kontextu vztah.

7. Tři aspekty konverze industriálního dědictví

7.1. Aspekt ekologický

Funkcionalistické myšlenky Athénské charty z roku 1933 rozvinuly evropské urbanistické charty v 80. – 90. letech.²⁹⁶ Už Torremolinská charta z roku 1983 a Nová athénská z roku 1998 definovaly pojmy *regionální plánování* a *udržitelný rozvoj*. Zejména udržitelný rozvoj se stal jedním z nejdůležitějších nástrojů moderního urbanismu. Evropská rada architektů požaduje od města budoucnosti ve svém manifestu: „[...] prostředí [které] může a musí být transformováno tak, aby se stalo prostředím pro všechny. Musí být prostředím vzešlým ze souladu jednotlivých zájmů [...] jako je trvale udržitelná kvalita, dlouhodobá funkčnost a estetické působení, a to ku prospěchu dnešního uživatele i soudobé společnosti.“²⁹⁷

Dle zásad Evropské unie pěstuje město budoucnosti vyvážený poměr mezi složkami bydlení, práce, rekreace a dopravy, dodržují se v něm občanská práva a zajišťují se kvalitní životní podmínky. Především by „město mělo najít rovnováhu mezi moderním rozvojem a zachováním historického dědictví, nové by mělo integrovat bez ničení starého a mělo by podporovat princip udržitelného rozvoje.“²⁹⁸ Jinými slovy je důležitá koexistence starého s novým na základě udržitelného rozvoje.

Udržitelný rozvoj je zmíněn v zákoně č. 180/2005 Sb. o podpoře výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů energie v §1, odst. 2, písm. c): „Příspěť k šetrnému využívání přírodních zdrojů a k trvale udržitelnému rozvoji společnosti.“ V intencích urbanismu se jedná o vytvoření souladu mezi hospodářským rozvojem a kvalitou životního prostředí. Konverze problematických městských částí, jakými jsou brownfields včetně postprůmyslových zón, se již dnes odehrává s nezbytným důrazem na ekologii.²⁹⁹

²⁹⁶ HRŮZA, Jiří. *Charty moderního urbanismu*. Praha: Agora, 2002. 94 s. – Koutný 2004.

²⁹⁷ Koutný 2004, s. 13.

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ Negativním ekologickým dopadem těžkého průmyslu na město Ostrava se zabývala při nedávné přednášce v Bordeaux prof. Ing. arch. Helena Zemánková, CSc. Porovnála jej s méně závažným dopadem lehkého průmyslu, zejména textilnictví v Brně a obuvnictví ve Zlíně, v jejichž případě vedla industrializace k funkcionalistickému pojetí městské struktury. Příspěvek přednášky je v současné době v tisku.

Architekti mají přímý vliv na životní prostředí prostřednictvím koncepce svých návrhů. V 90. letech byl v rámci amerického *nového urbanismu*³⁰⁰ přehodnocován stálý nárůst obyvatel a s ním spojený nárůst dopravy. Problém přepravitelnosti rostoucího počtu lidí vedl k obavě z udržitelnosti takového vývoje. Řešením se stala podpora pěších a cyklistických tras a soustředování obyvatel do okrsků s pěšky dostupnou občanskou vybaveností komerční i nekomerční.³⁰¹ Od roku 1989 jsou u nás obnovována historická náměstí, pěší zóny malebných uliček s obchody, kavárnami a venkovním posezením, od druhé poloviny 90. let regenerována bývalá sídliště. Cílem je dosažení přátelské atmosféry veřejných prostranství jako reakce na šedý předrevolučního socialismu a chladnou odtažitost přetechnizované moderní architektury. Inspirací se stávají středomořská města zemí Itálie a Francie, ožívují se myšlenky urbanisty Camilla Sitteho (1843 – 1903) či anglického hnutí Arts & Crafts z konce 19. století.

K sedmdesátiletému výročí Athénské charty byla roku 2003 vyhlášena Evropskou radou urbanistů Nová athénská charta, přijatá v Lisabonu. Nazvala moderní město budoucnosti jako *spojené*, čímž vyjádřila, že se v něm budou snoubit sociální smír s multikulturalitou, sociální identitou, ekonomickou diverzitou, zdravím, životním prostředím a energetikou. Mezi klady takového města budou patřit asimilace ohrožených sociálních skupin, dobré sousedské vztahy, nízká kriminalita, zdravé životní prostředí, zvýšená pracovní produktivita, podpora vědeckého výzkumu a technických inovací, rozvoj ekologických principů udržitelného rozvoje, pěstování kultury a místních tradic.

Mezi nejprogresivnější ekologické stavby dneška patří technologicky inovované tzv. *zelené mrakodrapy*, stavěné od roku 2000 po celém světě, zejména v Dubaji, Šenzenu, Šanghaji či Paříži. Charakterizuje je věžová symbolika vyjadřující budoucnost nekonečných možností, zelená symbolika jako udržitelný rozvoj, půdorysná i hmotová symbolika formy přírodní i nepřírodní provenience (pták, palma, kaktus, mořská vlna, falus; plachetnice, větrák, otvírák, iglú),³⁰² zvětšenina

³⁰⁰ *New Urbanism* [online]. Dostupné z: NewUrbanism.org [cit. 2009-05-10] <www.newurbanism.org>.

³⁰¹ Tyto americké okrsky 90. let dostávaly podobu idylických retro vesnic. Za jejich evropskou mutaci lze považovat i u nás rozšířené tzv. podnikatelské baroko (jednotlivé i soustředěné do citadelizovaných okrsků).

³⁰² Symbolika tvaru často vstupuje do názvu multifunkčního komplexu. Půdorys tvaru sokola má *Falcon City of Wonders* od architektonické kanceláře Atkins Middle East & India, tři umělé ostrovy tvaru palmy byly nazvány *Palma Jubayra*, *Palma Jabal Ali* a *Palma Dayra*, tvarem kaktusu se inspirovala bangkokská architektonická kancelář Aesthetics Architects při návrhu výškové budovy Ministerstva oblastního rozvoje

větrné turbíny umístěná na špici, solární panely kobercovitě pokrývající fasádu, rezervoár dešťové vody zpětně využívané pro technické účely jako protipožární ochrana, zalévání zahrad, splachování či vytápění, multifunkční prostory pro pobyt lidí (zábavní, relaxační a sportovní zařízení, obchody, stravovací zařízení, kanceláře, byty, apartmány, vily, ad.) vložené do konstrukce vynášející zmíněné ekologické technologie, a v neposlední řadě luxusní loftové pojetí prostor. Budovy jsou zelené svojí energetickou soběstačností. Některé vyprodukují více energie, než samy spotřebují.³⁰³ Ve většině jsou provozovány veřejné zahrady a parky, v některých speciální botanické zahrady.³⁰⁴

Ekologický New York přistoupil po zákazu plastických pytlů, intenzifikaci využívání hromadné dopravy a stavbách mrakodrapů s certifikací LEED k plánu nahradit uliční sodíkové výbojky šetřícím LED osvětlením. Připravovaná instalace přes 300 000 kusů pouličních lamp sníží spotřebu energie o 25 – 30 %. Flexibilní řešení svítidla umožní zaměřit světelný kužel více směry. Tento newyorský příklad by mohl být aplikovatelný na urbanistické řešení brněnských postprůmyslových zón, jejichž veřejné osvětlení by mělo být pojato s ohledem na úsporu energie a s možným využitím obnovitelných zdrojů, zejména slunečního záření.

Za nejzelenější město současnosti je považován Stockholm, který na svém výsostném ekologickém statusu pracuje již delší dobu. Jako předsedající země Evropské unie jde Švédsko letos všem příkladem a ve své metropoli se chlubí rostoucím počtem zelených sídlišť. Jedním z nich je bývalá průmyslová čtvrť Hammarby Sjöstad, která byla po zániku a degradaci výrobních areálů konvertována v 90. letech 20. století na olympijskou vesnici a poté na zelené sídliště s dvaceti tisíci obyvateli. Funguje zde automatizovaný sběr tříděného odpadu, recyklace dešťové vody a biologického odpadu, získávání energie z obnovitelných zdrojů zejména

a zemědělství v Kataru v Perském zálivu. Křivku mořské vlny vykresluje obrys dubajského hotelu Jumeirah Beach. Falická forma, rozvíjená již na stavbách Normana Fostera či Jana Kaplického, je patrná ze superúzké Nakheel Tower, aspirující v budoucnosti na titul nejvyšší stavby světa (autorem návrhu z roku 2003 je architektonická kancelář Pei Partnership Architects). Plachetnice se promítla do celkové hmotové formy nejluxusnějšího hotelu světa Burj Al Arab, který se stal roku 2009 též nejvyšší stavbou světa (autorem návrhu je architektonická kancelář C.Y.Lee Partneři). Větrák pro tvar Anara Tower navrhla britská architektonická kancelář Atkins Design Studio, vnější formu otvíraku pro Shanghai World Finance Center vyprojektovala architektonická kancelář Kohn Pedersen Fox, tvar iglů dal podmořské části hotelu Hydropolis německý architekt Joachim Hauser.

³⁰³ Taková je dynamická architektura Davida Fischera, architekta italsko izraelského původu, jejíž patra, rotující kolem jádra, dávají plášti budovy dosud neviděnou proměnlivost.

³⁰⁴ Botanická zahrada byla zřízena v sídle Ministerstva oblastního rozvoje a zemědělství v Kataru, kde spolu s kaktusovým tvarem budovy reprezentuje oborové zaměření uživatele mrakodrapu.

formou solárních panelů, snižování emisí upřednostňováním městské hromadné dopravy či krátká docházková vzdálenost k městské zeleni.³⁰⁵ Stockholmské komplexní použití jednotlivých ekologických inovací by mělo být v blíké budoucnosti šířeno do ostatních zemí.

Na Moravě vzniklo v poslední době několik ekologických obytných souborů. Veronika Šustrová se zabývala třemi příklady nízkoenergetického bydlení – holandskými domy ve Svitavách, zelenými domy v Chlumci u Zlína a Sluneční ulicí v Hradčanech.³⁰⁶ Na základě jejího výzkumu můžeme sestavit přehled kladných a nedořešených stránek těchto realizací, které mohou sloužit za vzor pro brněnskou postprůmyslovou zónu. Mezi silné stránky řešení z hlediska ekologického se řadí terasovité tvary, přírodní materiály, sídelní zeleň, vodní prvek, řešení společného odpadového hospodářství, alternativní zdroje energie, zejména sluneční, krytí staveb zeminou, využívání sklonitosti a orientace terénu, zelené střechy, kořenové čističky, prosklené jižní a východní fasády s výhledem na okolí, spolupráce se zahraničními specialisty na nízkoenergetiku. Za negativní nebo nedořešené stránky příkladů lze považovat tradiční pojetí dopravy, dlouhé docházkové vzdálenosti, předimenzované zpevněné plochy bez možnosti vsaků dešťové vody, předimenzované vjezdy do garáží, chybějící recyklace dešťové vody, nedostatečný počet chodníků pro pěší, absence zeleně v ulicích, negativní zásahy investora a laické veřejnosti do původní koncepce, nesoulad mezi nízkoenergetickým řešením objektů a ekologicky nedořešenou urbanistickou koncepcí, tudíž absence udržitelného rozvoje na úrovni komplexního urbanistického řešení.

Uplatnění nízkoenergetických principů na historických objektech uvolněných továren je aktuální téma. Od budov je od 1.1.2009 vyžadován v souladu se zákonem č. 177/2006 Sb. o hospodaření energií³⁰⁷ tzv. průkaz energetického auditu, který má

³⁰⁵ *Stockholm a Hamburk získaly první ceny Evropské zelené město* [online]. poslední revize 24.2.2009 [24. února 2009]. Dostupné z: Evropská komise. Evropská unie v České republice [cit. 2009-07-24] <http://ec.europa.eu/ceskarepublika/news/090224_stockholm_a_hamburk_ziskaly_ceny_evropske_zelen_e_mesto_cs.htm>. – *Stockholm je zelená metropole* [online]. [12. července 2009]. Dostupné z: Česká televize a dodavatelé ČTK, Reuters, EBU, JSDI, 2009 [cit. 2009-07-24] <<http://www.ct24.cz/svet/60537-stockholm-je-zelena-metropole/>>.

³⁰⁶ ŠUSTROVÁ, Veronika – URBÁŠKOVÁ, Hana. Aplikace ekologických aspektů v obytných souborech v České republice. In *Sborník XII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2008, s. 116 – 121.

³⁰⁷ Kterým se mění zákon č. 406/2000 Sb. o hospodaření energií.

doložit splnění požadavků na energetickou náročnost budovy.³⁰⁸ Aplikací průkazu již ve fázi stavebního povolení dle vyhlášky č. 499/2006 Sb.³⁰⁹ se zabývá výzkum Jiřího Gerö,³¹⁰ z něhož vyplývá doporučení zpracování auditu až po dokončení a následném provozu stavby se zohledněním skutečných parametrů materiálových a uživatelských.

Předběžná hypotetičnost auditu s absencí zpětné vazby nebrání úvaze, zda a jakým způsobem mohou objekty bývalých textilních továren splnit moderní energetické nároky. Nízkoenergetické nároky na konverzi postprůmyslové zóny by měly být vyhodnoceny již ve fázi komplexního urbanistického řešení, kdy bude předepsána případná dekontaminace pozemku, vyhodnoceny možné asanace³¹¹ a navrženy plochy sídlení zeleně,³¹² mezi regulacemi stanoven tvar střechy, maximální výška zástavby a koeficient zastavění plochy. Ve fázi regulačního plánu zóny nebo územní studie pak profil komunikací, počet a druh parkovacích stání, typ veřejného osvětlení, barevnost fasád a další potřebné podrobnosti.

Ve fázi architektonické by měly být ekologické principy sledovány v několika okruzích. Požadavek na rekuperaci tepla z osob, spotřebičů a dopadajícího slunečního záření bude vyžadovat vzduchotěsnost spár a zavedení řízeného větrání, které bude ve výměníku předávat teplo odpadového vzduchu přiváděnému čerstvému vzduchu. Vzduchotěsnost spár umožní moderní typ oken s dvojskly, trojskly nebo se skly opatřenými speciálními čirými okenními foliemi. Proti poškrábání odolné izolační folie, tvořící na jednoduchém skle nebo uvnitř dvojskla tenkou povrchovou vrstvu, se dělí do tří kategorií – tepelně izolační, akusticky izolační a bezpečnostní. Tepelně izolační zamezují letnímu přehřívání a zimním tepelným ztrátám a zadržují přes 97% škodlivého UV záření, akusticky izolační chrání proti venkovnímu hluku a bezpečnostní, bránící roztržení skla, snižují jako neviditelná mříž riziko náhodného rozbití, prohození předmětu prosklenou plochou a zpomalují proces vykrádání. Nízkoenergetická trojskla se uplatní u oken menších, zatímco u

³⁰⁸ Průkaz energetické náročnosti budovy se zpracovává podle vyhlášky č. 148/2007 Sb. v souladu se zákonem č. 406/2000 o hospodaření energií.

³⁰⁹ Vyhláška č. 499/2006 Sb. o dokumentaci staveb, příloha 1, bod D, písm. b).

³¹⁰ GERÖ, Jiří – MEIXNER, Miloslav. Průkaz energetické náročnosti budovy a jeho aplikace v praxi. In *Sborník XIII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2009, s. 17 – 19.

³¹¹ V rámci veřejně prospěšných staveb a opatření s možností vyvlastnění dle § 170 zákona č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu. Na tyto plochy se vztahuje i předkupní právo dle § 101 zákona č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu.

³¹² V rámci veřejně prospěšných staveb a opatření s možností uplatnění předkupního práva dle § 101 zákona č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu.

charakteristických velkých oken se z důvodu velké hmotnosti upřednostní trojvrstvý systém dvojskla s vnitřní fólií.³¹³ Dnešní technologické možnosti umožní vytvořit původní tabulkové dělení okenní plochy. Například brněnskému Moravanu byla při rekonstrukci opatřena okna v hliníkovém rámu tak, aby co nejdříveji interpretovala původní výplně okenních otvorů. S členěním se snahou o původnost se lze setkat též na oknech v přízemí zrekonstruované bývalé továrny Adolfa Weinbergera na Cejlu 10.

Řízené větrání a vytápění je v případě historických budov s vizuálně citlivou vnější fasádou správné zřídit jako centrální, s kotelnou v objektu a dislokovaným klimatizačním výdechem, zastřešeným drobnou stavbou. Systém větrání i vytápění by měly zcela nebo částečně pokrývat alternativní zdroje. Jeho centrálností se architekt vyhne nevhodným zásahům do vzhledu fasády. Zahraniční technologie pro rekonstrukce objektů v historických městech západní Evropy užívají klimatizačních výdechů, které lze díky vzhledové nenápadnosti zapustit i do pohledových fasád.

Kompaktní kvádrový tvar bývalých továrních budov s absencí arkýřů a jiných slohově historických prvků na fasádách napomůže odbourávání tepelných ztrát. Problémem u konvertovaných objektů se může stát dnes běžné odstranění tepelných mostů kontaktní tepelnou izolací fasád, která zakryje vnější industriální vzhled budovy a tím zničí podstatu celého záměru. Sekundárním modelování historických prvků na fasádě se nevyhnul brněnský Moravan, jehož dvorní fasáda byla zateplena kontaktní polystyrénovou izolační vrstvou tloušťky 100 mm. Dodatečné zateplování fasád se pro rekonstrukci historických objektů s výraznou exteriérovou vizuální stránkou jeví jako nevhodný přístup. Volba vzhledu fasády může být vedena minimálně dvěma způsoby. Má-li původní objekt obvodový plášť z charakteristického materiálu, jakým je například cihla, železobetonový vyzdívaný skelet, dekorační prvky štukové či litinové, lze z jejich kontextu odvodit též barevnost. Je-li fasáda hladká, případně střídme členěná lisénami, zůstává rozvržení barevnosti na autorovi řešení. Například v brněnské ulici Cejl je barevnost nejčastěji pojednána ve žlutých, smetanových, oranžových a zelených odstínech.

³¹³ Na odlehčení velkých prosklených ploch dvojskly s fólií Heat Mirror místo trojskel upozornila Alena Režná ve své přednášce na XIII. konferenci doktorandů, konané dne 12.5.2009 na Fakultě architektury VUT v Brně. REŽNÁ, Alena – RYŠAVÁ, Hana. České rodinné domy 21. století. In *Sborník XIII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2009, s. 135 – 143, zejm. s. 140.

Nízkoenergeticky řešené objekty otevírají prosklené plochy na jih, což v případě továrních objektů nebyl původní typologický záměr. Okna se otevírají na východ a západ s ohledem na vhodné pracovní klima. Je tomu tak v případě dochovaného vstupního objektu do bývalé Kammgarnspinnerei na Radlase a dnes již zbořené hlavní budovy Kras na Bělidlech. Toto řešení, často doprovázené na sever orientovanými stropními světlíky, je z hlediska energetické rekuperace slunečního záření méně účinné, nicméně může být nahrazeno jinými systémy.

Jižní fasády, obvykle bez oken, by bylo možné využít stejně jako střechy k instalaci solárních panelů po vzoru ekologických mrakodrapů. Lze tak učinit jen u fasád historicky nehodnotných, kde moderní prvek solárního panelu nezakryje hodnotný prvek historický. Ke stejnému řešení nahradit nedostatečné pasivní energetické zisky ze slunečního záření jiným způsobem dospěl ve své vědecké práci i Jan Velek, když analyzoval z hlediska stavebně technického, dispozičního, typologického a uživatelského jednu z největších vídeňských studentských kolejí na Molkereistraße, navrženou architektonickou dvojicí Baumschlager – Eberle.³¹⁴ Dostavbu městského bloku nebylo kvůli stávajícímu městskému kontextu možné důsledně dořešit z hlediska orientace ke světovým stranám, přestože se jedná o jednu z klíčových vlastností nízkoenergetických objektů. Místo pasivních zisků jižní fasády bylo nutné předeřhřivat vzduch pro řízené vytápění v zemním kolektoru, umístěném pod budovou.

Na severní fasádě lze zřizovat tzv. nárazníkové zóny nevytápěných prostor jako jsou chodby, sklady či garáže. Takto byla řešena rekonstrukce dvorního objektu v bývalé textilce Adalberta Stössela na Cejlu 38, před jehož severní fasádu bylo představeno třípatrové schodiště, opláštěné hnědým sklem. Vybudování rezervoárů na recyklovanou dešťovou vodu na střeše bude nutné v jednotlivých případech staticky posoudit. Při nevyhovění bude nádrž dislokována a voda z ní do objektu čerpána.

Z výše uvedeného lze učinit závěr, že efektivními nízkoenergetickými opatřeními jsou v rámci komplexního urbanistického řešení brněnské postindustriální zóny: návrh ploch zeleně a úsporného veřejného osvětlení, v rámci rekonstrukce

³¹⁴ VELEK, Jan – GLOSOVÁ, Dagmar. Vliv typologického uspořádání na energetickou náročnost objektu. In *Sborník XII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2008, s. 129 – 133, zejm. s. 131.

historických objektů pak vytápění, chlazení, větrání, ohřev teplé vody a osvětlení na energii z alternativních zdrojů. Naopak kontaktní zateplení fasád a jejich orientace vůči světovým stranám jsou z hlediska funkčnosti a ekologie méně účinné. Je tomu tak proto, že se při rekonstrukci pracuje s předem daným stavebním fondem, který odpovídá *de facto* historickému kontextu.

7.2. Aspekt rozvojový

Vznik *brownfields* byl a je dodnes spojen se změnou politických a hospodářských podmínek, neboť se jedná o fenomén stejně věčný jako výše zmíněný princip konverze. S objekty, které dožily a následně byly opraveny, přestavěny či zbořeny za účelem revitalizace či konverze se setkáme již ve starověkých kulturách. Zaniklé antické chrámy byly rozebírány a získaný stavební materiál recyklován na stavbu středověkých kostelů. Bývalý římský *Circus agonalis*, nazývaný v prvním století Domitiánův stadion, přestal časem plnit původní funkci, pravděpodobný etymologický vývoj zastřel lexikální význam *in agone* v *navone* na konečné *navona*, a okrsek byl koncem 15. století konvertován v barokní slohu na veřejné náměstí. Prostor lemovaly nově budované paláce Pamphili,³¹⁵ de Cupis, Torres Massimo Lancellotti či Braschi, chrám Santa Agnese stavitelů Francesca Borrominiho a Girolama Rainaldiho. Náměstí, kde se při každoročních srpnových slavnostech na oslavu rodu Pamphili sdružovala početná místní obec občanů, získalo barokní revitalizací tři kašny sochařů Gian Lorenza Berniniho³¹⁶ a Giacoma della Porta.³¹⁷

Jako další příklad lze uvést: „*Michelangelo's solution for the church of Santa Maria degli Angeli in the central hall of Diocletian's baths in Rome [which] resulted from the conflicting claims of two existing axes; the most common form of church plan – a nave and two aisles – might have turned out otherwise if the early Christians had not made use of Roman basilicas; and monastic planning might have taken a different course if the first Benedictines had not settled in the courtyards of a villa rustica.*“³¹⁸

Z českého prostředí konce 18. až 19. století můžeme zmínit tyto příklady. Jihlavský soukeník F. Göth koupil roku 1791 kapucínský klášter, zrušený Josefem II.,

³¹⁵ Fresková výmalba Pietra da Cortony z let 1651 – 1654.

³¹⁶ Fontana dei Quattro Fiumi z roku 1651.

³¹⁷ Fontana di Nettuno z roku 1574 na severním konci náměstí a Fontana del Moro z roku 1576 na jižním.

a přestavěl je na soukenickou továrnu. Do kapucínského kláštera v Náměšti nad Oslavou byla soukenická manufaktura umístěna roku 1796. Na počátku druhé poloviny 19. století vybudoval jihlavský obchodník s vlnou V. S. Morwitz plně mechanizovanou továrnu na místě bývalých mlýnů v Heleníně. Následně byl nucen ji prodat úspěšnějším brněnským podnikatelům Adolfu Löwovi a Bedřichu Schmalovi.³¹⁹ Na konci 19. století koupil Adolf Münch vyhořelou Schumpeterovu továrnu v Třešti, aby ji přestavěl na výrobu látek a vojenských suken.

Konverze jako architektonicko-urbanistický zásah do objektu, areálu či širšího území, spočívající v přetváření stávajícího stavu a nalézání nového funkčního využití není tedy výdobytkem současnosti. Doplněním nemovitých dokumentů minulosti o novostavby a novotvary se architekti zabývali již v historii. Je patrné, že podnikatelské aktivity, spočívající ve skupování zaniklých, vyhořelých či nefunkčních výrobních statků a jejich přetváření na novou progresivní funkci, je téma navýsost věčné.

Zvraty a konverzemi prošlo brněnské průmyslové dědictví ve 20. století několikrát. Exil a deportace židovských továrníků za druhé světové války způsobily, že se bývalí majitelé do továren nevrátili a německá jména v názvech nahradily odosobněné, kolektivizované pojmy Vlněna a Mosilana.³²⁰ V 60. letech pracovalo v brněnském textilnictví necelých 9 000 zaměstnanců, přičemž převažovala vlnářská výroba, zaměstnávající téměř 7 000 pracovníků.³²¹ Na rozdíl od novějších strojírenských provozů čelily textilní továrny stáří budov, datovaných do 19. století. V řadě případů předešlo rekonstrukci rozhodnutí o demolici a nové výstavbě, což

³¹⁸ Cantacuzino 1975. General Introduction, s.X.

³¹⁹ MZA Brno, H 193 - Bedřich Schmal, továrna na mykací povlaky a řemeny, Brno 1886 - 1949.

³²⁰ Například rodina Neumarků emigrovala po příchodu nacistů do Švýcarska, Anglie a Austrálie, jejich továrnu za války zničil úmyslně založený požár s výbuchem a po roce 1945, kdy byly rušeny malé podniky do padesáti zaměstnanců, byla Neumarkova továrna zkollektivizována. Roku 1946 bylo zřízeno generální ředitelství Československých textilních závodů. MZA Brno, H 294 - Paul Neumark, továrna na vlněné zboží, Brno 1881 - 1946. Archivní zprávy o Mosilaně a Vlněně: MZA Brno, K 222 - Mosilana s.p., Brno 1949 - 1992. – MZA Brno, L 51 - Vlněna a.s., Brno 1991 - 2001. Archivní zprávy o brněnském průmyslu v období druhé světové války: MZA Brno, H 21 - Družstvo k nákupu strojů pro české živnostníky na Moravě, s. r. o., Brno 1912 - 1950. – MZA Brno, H 144 - Viktor Weithofer, výroba pleteného a stávkového zboží, dámské konfekce a prádla, Brno 1936 - 1949. – MZA Brno, H 654 - H. a F. Neumann, velkoobchod přizemi, Brno 1945 - 1948. – MZA Brno, H 952 - Odborná skupina vlnářského průmyslu Hospodářské skupiny průmyslu textilního v Ústředním svazu průmyslu, Brno 1940 - 1946. – MZA Brno, H 953 - Spolek moravskoslezských vlnářských průmyslníků, Brno 1885 - 1941. – MZA Brno, H 978 - Hospodářská skupina textilního průmyslu, Brno 1940 - 1948. – MZA Brno, H 979 - Zbrojní společenství brněnského textilního průmyslu, s. r. o., Brno 1944 - 1945. – MZA Brno, H 1008 - Moses Löw-Beer, národní správa soukromého majetku, 1945 - 1955.

³²¹ DŘÍMAL, Jaroslav – PEŠA, Václav. *Dějiny města Brna I.*, Brno: Blok, 1969.

potkalo Köffillerovu (Schmalovu) manufakturu, nahrazenou roku 1928 hotelem Slovan, textilní továrnu Maxe Strakosche, místo níž byla kolem roku 2000 uvedena do provozu prodejna potravin a spotřebního zboží Lidl, areál Vlněny na Tkalcovské, který pro defekt konstrukce způsobený požárem ustoupil roku 2003 supermarketu Interspar, či Kras, jehož brněnskou filiálku na ulici Bělidla, rekonstruovanou Stavopodnikem v červenci roku 1956,³²² nahradila roku 2007 komerční občanská vybavenost.

Před rokem 1989 byl počet dochovaných brněnských textilních továren vyšší, než je dnes. Stalo se tak v důsledku revolučního roku 1989, kdy stát prošel hospodářsko společenskými změnami s negativním dopadem na výrobní odvětví a nárůstem asanací zastaralého stavebního fondu. Ekonomická destabilizace vyústila ve ztrátu tradičních trhů a řada zavedených, dlouhodobě fungujících státních podniků upadla do likvidace. S poklesem průmyslové výroby došlo k transferu pracovníků z priméru a sekundéru do terciéru. Mosilana přestála krizi 90. let spojením s italským konkurentem, aby udržela výrobu v černovickém areálu, Mosilana na ulici Bubeníčkově či Moravan na Zábrdovické 16 byly konvertovány pro bydlení. Do textilky bratří Schoellerů na ulici Cejl se rozšířil provoz teplárny.

Co tedy zůstalo ze zašlé slávy brněnských výroben textilu? Na základě informací o území, získaných z průzkumů v terénu, četbou odborné literatury a studiem pramenů, můžeme jejich dochovaný stavební fond rozdělit do pěti okruhů: A – užívaný a zrekonstruovaný, B – užívaný a částečně zrekonstruovaný, C – částečně užívaný a částečně zrekonstruovaný nebo nezrekonstruovaný, D – nevyužívaný a nezrekonstruovaný, E – asanovaný, nahrazený novostavbami. Na základě těchto kategorií lze sestavit seznam dochovaných i nedochovaných textilních továren, z něž vyplyne objektivní představa o současném stavu textilek v řešeném území. Dále bude na jeho základě možné doporučit některé z nich k novému využití pro bydlení. V území se nám podařilo lokalizovat a posoudit tyto textilní areály.³²³

³²² Národní podnik Kras vyráběl vojenské, policejní, železničářské a hasičské uniformy. Sestával ze čtyř výrobních závodů v Boskovicích, Moravské Třebové, Třešti a Brně.

³²³ Viz. též mapy katastrálních území v obrazové příloze.

Fond A – užívaný a zrekonstruovaný

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Stav dle ÚP	Návrh dle ÚP	Zastavěná plocha, počet np	Podlahová plocha – 10% domovní chodby	Počet nově zřízených bytů (průměrný byt 70 m ² + redukce 2/3 na OV, garáže apod.)
Heinrich Kafka	Staré Brno	Hybešova 36	pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	-	1116 m ² 5 np	0,50 ha	48 bytů
Adolf Weinberger	Zábrdovice	Cejl 10	Po pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	1425 m ² 3 np	0,38 ha	37 bytů
Rudolf Strakosch & Comp.	Zábrdovice	Cejl 32	Po pol. 19. st.	SV – smíšená plocha výroby a služeb	SV – smíšená plocha výroby a služeb	495 m ² 4 np	0,18 ha	17 bytů
Moravan	Zábrdovice	Zábrdovická 16	1879	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	1503 m ² 4 np	0,54 ha	40 bytů

Fond B – užívaný a částečně zrekonstruovaný

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Stav dle ÚP	Návrh dle ÚP	Zastavěná plocha, počet np	Podlahová plocha – 10% domovní chodby	Počet nově zřízených bytů (průměrný byt 70 m ²)
Gebrüder Jerusalem	Lužánky	Nová 69	Před 1885	BO – všeobecné bydlení	-			
Friedrich Redlich	Staré Brno	Hybešova 44/46	pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	SO – smíšená plocha obchodu a služeb, OZ – zdravotnictví	6205 m ² 4 np	2,23 ha	212 bytů
Sigmund Spitz	Staré Brno	Hybešova 42	pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	-	3848 m ² 5 np	1,73 ha	164 bytů
Cajky Brobail-Bayer	Staré Brno	Křídlovická	1796	-	BO – plochy všeobecného bydlení	1400 m ² 2 np	2,52 ha	24 bytů
Eduard Balatsch	Trnitá	Štěpánská 3	Po pol. 19. st.	BO – plochy všeobecné	-			

				ho bydlení				
Bauer & Wiedmann	Zábrdovice	Cejl 16	Po pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	360 m ² 6 np	0,19 ha	18 bytů
Josef Schiller	Zábrdovice	Cejl 34	Po pol. 19. st.	SV – smíšená plocha výroby a služeb	SV – smíšená plocha výroby a služeb	260 m ² 3 np	0,07 ha	6 bytů
G. von Schoeller, dále Gebrüder Schoeller, později Chirana, dnes teplárna	Zábrdovice	Cejl 48	Kol. 1800	PV – plochy pro výrobu	Pás po obvodu: ZO – plochy ostatní městské zeleně	13811 m ² 1-5 np	2,80 ha	267 bytů
Kammgarn spinnerei	Zábrdovice	Radlas 19	70. léta 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb, TT – plochy technické vybavenosti (teplárna)	Úzký pás při ulici: SO – smíšená plocha obchodu a služeb	14197 m ² 1-3 np	1,96 ha	188 bytů
Em. Hecht	Zábrdovice	Cejl 62	Po pol. 19. st.	SV – smíšená plocha výroby a služeb	-	1515 m ² 4 np	0,55 ha	52 bytů
Adolf Schmal	Zábrdovice	Cejl 64	Před 1800	SV – smíšená plocha výroby a služeb	-	7478 m ² 1-3 np	1,33 ha	127 bytů
Sockhlet, dále J. Teuber & Söhne	Zábrdovice	Cejl 68	Po 1800	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	3144 m ² 4 np	1,13 ha	107 bytů
Gebrüder Samek	Zábrdovice	Cejl 70	Pol. 19. st.	SV – smíšená plocha výroby a služeb	SV – smíšená plocha výroby a služeb	812 m ² 4 np	0,29 ha	28 bytů
Löw & Sohn	Zábrdovice	Cejl 76	Pol. 19. st.	SV – smíšená plocha výroby a služeb, BO – všeobecné bydlení	SV – smíšená plocha výroby a služeb	5224 m ² 1-4 np	1,64 ha	157 bytů
Gesellschaft für Herstellung der Wollwaren	Zábrdovice	Cejl 105/107	Po pol. 19. st.	SV – smíšená plocha výroby a služeb	-	3039 m ² 4 np	1,09 ha	104 bytů
Moritz	Zábrdov	Bratisl	Po	BO –	-			

Kafka	ice	avská 65-69	pol. 19. st.	plochy všeobecného bydlení				
Paczovsky & Schiller	Zábrdovice	Cejl 79	Po pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	-	476 m ² 3 np	0,13 ha	12 bytů
Johann Reibhorn	Zábrdovice	Cejl 65/69	Po pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	-	1631 m ² 4 np	0,58 ha	55 bytů
Heinrich Pisko	Zábrdovice	Cejl 55	Po pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb, částečně OS – školství	-	620 m ² 3 np	0,17 ha	16 bytů
Ziegler D.	Zábrdovice	Cejl 21	Po pol. 19. st.	SJ – smíšené plochy centrálního charakteru	-	176 m ² 3 np	0,05 ha	5 bytů
Moritz Beran & Söhne	Zábrdovice	Bratislavská 7	Po pol. 19. st.	SJ – smíšené plochy centrálního charakteru	-	527 m ² 4 np	0,21 ha	20 bytů
Paul & Joshua Kuhn	Zábrdovice	Karlovo Koliště 21	Po pol. 19. st.	SJ – smíšené plochy centrálního charakteru	SJ – smíšené plochy centrálního charakteru	1548 m ² 4 np	0,56 ha	53 bytů
Brodmerkel & Mandl	Zábrdovice	Příční 13/15	Po pol. 19. st.	BO – plochy všeobecného bydlení	SJ – smíšené plochy centrálního charakteru			
Mosilana, dnes Česká pošta	Husovice	Valchařská	Pol. 20. st.	PV – plocha pro výrobu	-	7988 m ² 1 a 3 np	1,21 ha	116 bytů

Fond C – částečně užívaný a částečně zrekonstruovaný nebo nezrekonstruovaný

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Stav dle ÚP	Návrh dle ÚP	Zastavěná plocha, počet np	Podlahová plocha – 10% domovní chodby	Počet nově zřízených bytů (průměrný byt 70 m ²)
Sklad oděvů a textilu (soukr. vlastník)	Staré Brno	Rybářská 43	1908	SV – smíšené plochy výroby a služeb	-	690 m ² 5 np	0,31 ha	30 bytů
Česané zboží Aupsitz L.	Staré Brno	Václavská 10	pol. 19. st.	SO – smíšená plocha	-	3960 m ² 5 np	1,78 ha	167 bytů

Enkel				obchodu a služeb				
Löw-Beer Aron & Jacob	Staré Brno	Václavská 2	pol. 19. st.	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	SO – smíšená plocha obchodu a služeb	4224 m ² 4 np	1,52 ha	145 bytů
Vlněna	Trnitá	Přízov á	pol. 20. st.	SV – smíšené plochy výroby a služeb	SO – smíšené plochy obchodu a služeb, SJ – smíšené plochy centrálního charakteru, ZO – plochy ostatní městské zeleně, vodní plochy	34200 m ² 2-3 np	7,70 ha	733 bytů
Mosilana	Zábrdovice	Vlhká	pol. 20. st.	SO – smíšené plochy obchodu a služeb	SO – smíšené plochy obchodu a služeb, ZO – plochy ostatní městské zeleně	41550 m ² 1-4 np	3,74 ha	356 bytů
Mítop, dnes Brněnská továrna plstí	Zábrdovice	Zábrdovická 2	1948	PV – plochy pro výrobu		6864 m ² 1 a 5 np	1,12 ha	181 bytů
Esslerova přádelna, později Mosilana	Obřany	Mlýnské nábržeží	pol. 19. st.	PV – plochy pro výrobu	SV – smíšené plochy výroby a služeb	6541 m ² 1 a 4 np	1,00 ha	94 bytů

Fond D – nevyužívaný a nezrekonstruovaný

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Stav dle ÚP	Návrh dle ÚP	Zastavěná plocha, počet np	Podlahová plocha – 10% domovní chodby	Počet nově zřízených bytů (průměrný byt 70 m ²)
Max Kohn (zadní objekty v režné cihle)	Zábrdovice	Cejl 6, Vlhká	Po pol. 19. st.	BO – plochy všeobecného bydlení	-	735 m ² 2 np	0,13 ha	13 bytů

Fond E – asanovaný, nahrazený novostavbami

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Rok asanace	Důvod asanace
Köffillerova, později	Lužánky	Velká Nová	1763,	1928	Novostavby komerční OV

Schmalova		Ulice	1781	(Slovan), 1964 (Continental)	(hotel Slovan, Continental, obchody)
Alfred Skene a spol. na vlněná sukna, od pol. 20. st. n.p. Kras	Staré Brno	Ul. Bělidla	1956	2007	Novostavby komerční OV (centrum obchodu a služeb)
Wohlmuth & Comp.	Trnitá	Přízova 10/12	Po pol. 19. st.	20. st.	Činžovní domy
Max Strakosch	Trnitá	Dornych 33	Po pol. 19. st.	Kol. 2000	Lidl – prodejna potravin a spotřebního zboží
Kuhn & Weiss, Wolf & Mandl, od pol. 20. st. Vlněna	Zábrdovice	Cejl 68, Tkalcovská 1	Po pol. 19. st.	2003	Interspar – supermarket

Počtem továren: A – 4, B – 24, C – 7, D – 1, E – 6 je díky koncentrovanému zábrdovickému katastru nejvíce zastoupena kategorie B – fond užívaný a částečně zrekonstruovaný – a nejméně kategorie D a E, tedy území lužáneckých počátků industrializace a okolí ulice Cejl. Orientačně pořízené součty bytů: A – 142, B – 538, C – 1706 a D – 13 vykazují, že nejvíce výtěžnou kategorií představuje C – fond částečně užívaný a částečně zrekonstruovaný nebo nezrekonstruovaný, zejména díky rozehlým areálům Vlněny na Přízové a Mosilany na Vlhké. Směrová tabulková čísla poukazují na významný skrytý potenciál území pro byty a nebytové prostory v patrových objektech i přízemních halách, do nichž lze bez problémů implantovat též občanskou vybavenost a parkování.

Jak dokazuje příklad bývalých textilních výroben Moravan, Eduard Balatsch, Bauer & Wiedmann a Brodmerkel & Mandl je běžné, že se v bývalých továrnách v Brně bydlí. Na základě analýzy území, stavu objektů a přibližného počtu bytů doporučujeme jako vhodné ke konverzi na bydlení tyto dřívější textilky:

Fond B – užívaný a částečně zrekonstruovaný

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Vhodný druh loftů dle modelu H-M-S
Cajky Brobail-Bayer	Staré Brno	Křídlovická	1796	medium
Löw & Sohn	Zábrdovice	Cejl 76	Pol. 19. st.	medium

Fond C – částečně užívaný a částečně zrekonstruovaný nebo nezrekonstruovaný

Název bývalé textilky	K. ú.	Ulice	Rok vzniku	Vhodný druh loftů dle modelu H-M-S
Sklad oděvů a textilu (soukr. vlastník)	Staré Brno	Rybářská 43	1908	hard
Löw-Beer Aron & Jacob	Staré Brno	Václavská 2	pol. 19. st.	medium
Vlněna	Trnitá	Přízová	pol. 20. st.	hard
Mosilana	Zábrdovice	Vlhká	pol. 20. st.	hard
Mítop, dnes Brněnská továrna plstí	Zábrdovice	Zábrdovick á 2	1948	hard
Esslerova přádelna, později Mosilana	Obřany	Mlýnské nábřeží	pol. 19. st.	hard

Celkem se jedná o pouhých osm továren z celého území města Brna. Orientační součet 1720 bytů stejně jako slibný předpoklad zřízení loftů typu hard však jistě

představuje pro příslušné lokality nezanedbatelnou příležitost. Tři z vytipovaných objektů se nacházejí ve svratecké a pět ve svitavské průmyslové zóně. Uvážíme-li, že jsou jejich řady zahušťovány úspěšnými konverzemi jako Moravan, Galerie Vaňkovka, Offermannův dům či Sternischtie & Comp., mohla by se v budoucnu zrodit širší územní koncepce, zahrnující oblast obou řek.

Další dělení postindustriálních brownfields je možné vést dle aspektů *funkce, míry destrukce a původu konstrukčních poruch*. Funkční hledisko člení uvolněné zóny na výrobní a nevýrobní, přičemž bývalé výrobní areály jsou zastoupeny textilkami, strojírenskými podniky, cukrovary, pivovary či jatkami.³²⁴ K nevýrobním patří všechny ostatní v podobě nevyužívaných zemědělských podniků, drážních pozemků, uvolněných vojenských prostor či dožívající veřejné vybavenosti (dnes zejména na sídlištích).

Dle míry destrukce se lze setkat se třemi druhy fondů – zcela nebo částečně zničeným a opraveným. *Totálně destruovaný*, od okolí izolovaný, vysídlený fond může být zatížen zůstatkovou kontaminací a podporuje svojí existencí růst kriminality, sprejerství a koncentrace lidí bez domova. Vady konstrukcí se u něj dají snadno vyhodnotit. *Částečně destruovaný* fond se vyznačuje neorganizovanou směsí funkce bydlení a drobné výroby v podobě koexistence nájemných bytů a sídel malých firem. Areály tohoto typu fungují v lokalitách s absencí nebo nízkou mírou kontaminace a dílčím způsobem komunikují s okolím. Bývají částečně rekonstruovány, ale jejich hrozbu představují přežívající, často skryté konstrukční poruchy. *Rekonstruovaný* fond je zaměřen na konkrétního uživatele a zařízen jeho potřebám. Poruchy konstrukcí byly opraveny.³²⁵

Původ konstrukčních defektů v postprůmyslových areálech můžeme rozdělit do několika zdrojů – nedokonalou stavební technologií, přetěžováním a výrobním procesem, sekundárním užíváním, demolicí a amortizací, často doprovázenou vandalismem. O rekonstrukci či demolici objektu může být rozhodnuto na základě

³²⁴ V současné době zabírají výrobní brownfields 5,8% ze zastavěného území města Brna.

³²⁵ Tuto kategorizaci lze přiblížit na chaotickém, stresujícím dojmu Federica Ottolenghiho z brownfields v milánské čtvrti Sesto San Giovanni: „*Si è quindi messo in evidenza che la condizione degli edifici varia a seconda che si tratti di edifici industriali o residenziali, e a seconda che si trovino all'interno della città vissuta o all'interno delle aree dismesse: alcuni sono in uso e altri in disuso; gli edifici possono essere in migliori o peggiori condizioni di conservazione, possono aver subito o avere in programma interventi di manutenzione o di restauro; infine, alcuni sono stati adibiti a funzioni coerenti con quelle per cui erano stati costruiti, altri hanno subito o subiranno un cambio di destinazione.*“ OTTOLENGHI, Federico. Vecchie fabbriche nuova città. In Andersson 2005, s. 10, 12.

pokročilosti konstrukčních poruch. Nejsou-li defekty vážné a mají vratný charakter, je stavba určena pro další užívání. Byla-li přesažena míra amortizace, odsoudí se stavební fond k zániku.

K analýze konstrukčních poruch jsme si jako *pars pro toto* zvolili hlavní budovu bývalé textilní továrny Kras na Bělidlech, na níž byly vady snadno pozorovatelné, neboť byla v době průzkumu určena k demolici a sanační práce již částečně začaly.³²⁶ Přestože objekt ještě zcela nedožil a defekty nevykazovaly nevratný charakter,³²⁷ vedla spekulace s pozemkem, opírající se o územní koncepci, k rozhodnutí stavbu zbourat a nahradit ji novostavbou komerční občanské vybavenosti. Dle výše uvedených kategorií lze objekt charakterizovat jako výrobní brownfields, totálně destruovaný, s poruchami konstrukcí původu nedokonalé stavební technologie, přetěžováním a výrobním procesem, demolicí a amortizací pojícími se s vandalismem.

³²⁶ Průzkum byl proveden dne 29.5.2007, tehdy byla již zahájena likvidace interiérového zařízení a zjištěné poruchy byly exaktně pozorovatelné. In Sedláková Žabičková 2007. Kras se v 90. letech 20. století rozpadl na Kras-Haka a. s. a Kras-Haka spol. s r.o., roku 2001 vstoupil do konkurzu, který trval dva roky a skončil hromadným propouštěním zaměstnanců. Kvůli dvouletému nedostatku práce způsobenému konkurzem odešlo z firmy 80 lidí. Konkurs znamenal pro podnik ztrátu mnoha zakázek, a to i státních a dlouhodobých. Provozy, pokračující v současné době ve svých závazcích, zaměstnávají celkem 750 lidí v provozovnách v Třešti, Boskovicích, Moravské Třebové a Měříně na Žďársku. V Třešti se šije oblečení pro volný čas, například bundy či pláště, jinde klasické obleky. Ze státních zakázek je podnik pro konkurzní řízení vyloučen a provoz zůstává ztrátový. Měřínská provozovna zaměstnává 80 lidí, šije pro zahraničí a nepředpokládá konec provozu. Brněnský areál na Bělidlech má rozlohu 2,72 ha a je z poloviny zastavěn. Ze třech spoluvlastníků převažuje třemi čtvrtinami právnická osoba Cidem Hranice, a.s. Funkčním využitím lokality, nacházející se v atraktivním prostředí na vnějším okruhu městského centra, jsou dle platného územního plánu plochy smíšené a výrobní. V době průzkumu byl pozemek zastavěný velkým počtem budov využíván z 30% a lehce kontaminován. Údaje přejaty z územně technického podkladu *Problémová mapa brownfields – evidence ploch brownfields na území města Brna*, rok zpracování 2006, ÚHA města Brna. Pro potřeby průzkumu jsme využili tuto literaturu: CARBOL, Ladislav a kol. *Konstrukce pozemních staveb*. Brno: Nakladatelství PC-DIR spol. s. r. o., 1993. ISBN 80-214-0147-8. – KOS, Josef. - DOKLÁDAL, Vladimír. *Konstrukce pozemních staveb*. Brno: Nakladatelství PC-DIR spol. s. r. o., 1993. ISBN 80-214-0146-X. – WITZANY, Jiří. *Konstrukce pozemních staveb 60. Poruchy a rekonstrukce staveb*. 1. díl. Praha: Vydavatelství ČVUT Praha, 1994. ISBN 80-01-01144-5. – WITZANY, Jiří. *Konstrukce pozemních staveb 60. Poruchy a rekonstrukce staveb*. 2. díl. Praha: Vydavatelství ČVUT Praha, 1995. ISBN 80-01-01310-3. – VLČEK, Milan a kol. *Poruchy a rekonstrukce v pozemních stavbách II*. Brno: vydavatelství VUT v Brně, 1996. ISBN 80-214-0864-2. – WERNER, Jan - CHYBÍK, Josef. *Pozemní stavitelství. Studijní texty pro 4.semestr*, vydavatelství VUT v Brně, Brno: nakladatelství Vutium, 1999. ISBN 80-214-1333-6. – VAŠEK, Milan. *Poučení z havárií ocelových a dřevěných konstrukcí* [online]. [4.1.2006, poslední revize 25.12.2008.] Dostupné z: Konstrukce - odborný časopis pro stavebnictví a strojírenství 6/2005, Konstrukce Media, c2002-2009 [cit. 2007-05-02]. <<http://www.konstrukce.cz/clanek/541-pouceni-z-havarii-ocelovych-a-drevenych-konstrukci/>>.

³²⁷ V dubnu roku 2007 byla v Krasu uspořádána výstava s názvem *Figurama*, prezentující práce studentů výtvarných vysokých škol. Díla byla zaměřena na figurální kresbu. Red. *Figurama 2007* v jízdnárně Louckého kláštera. In *Události na VUT v Brně*. 7/2007. s. 23. – Nezávisle na této expozici vznikla nepublikovaná seminární práce na téma scénář výstavy, určený do jednoho patra bývalého Krasu. In Sedláková Šindlar 2007.

Výroba, zaměřená na lehký průmysl, ovlivnila charakter nosné konstrukce, kterou je subtilní železobetonový trámový strop, ztužený v místech užitého zatížení příčnými žebry. Průřezy sloupů se zmenšují po patrech směrem nahoru a trámy jsou stejně jako v zábrdovickém Moravanu opatřeny mírnými koncovými náběhy a zkosenými hranami. K poruchám z nedokonalosti stavební technologie, pomocí níž byl objekt ve své době postaven, patří vzlínání zemní vlhkosti nedostatečným hydroizolačním systémem, spojené s následným opadáváním soklové omítky a tvorbou plísní;³²⁸ vlasové trhliny na stropních deskách, kolmé na průběh trámů, prokazují nedostatečnou rozdělovací výztuž ve stropní desce; praskání omítky podél dilatačních spár na sloupech a trámech; zatékání dešťové vody do stropních konstrukcí a následné opadávání omítky; v místě ventilačního vyústku zatékání do ploché střechy;³²⁹ praskání fasádní omítky na atice, způsobené stykem rozdílných materiálů. K poruchám pocházejícím z přetěžování a vlivem výrobního procesu patří olejová skvrna³³⁰ a průhyby stropních trámů z dlouhodobého přetížení nadměrným užitným zatížením, způsobující na stropní desce trhliny paralelní s průběhem trámů.³³¹ K poruchám vlivem demoličních prací, amortizací a doprovodným vandalismem patří částečné odstranění nosných prvků, vedoucí k průhybům konstrukcí; nedostatečné propojení okapního systému a absence jeho zaústění do kanalizace, vedoucí ke rzi, vlhnutí omítky a zatékání; poškrábání omítky a lokální zakouření stropu; projevy sprejerství jako důsledek asociálního chování.

Podobný charakter konstrukcí a míru destrukce jako Kras na Bělidlech vykazuje též bývalá Esslerova přádelna a maloměřická cementárna v brněnských Obřanech, pozdější Mosilana. Nejstarší objekty v jejím areálu jsou ubytovna z roku 1898 a snovárna z roku 1899. Nejhodnotnější objekty, jednopodlažní tkalcovna a čtyřpodlažní přádelna, pochází z roku 1922. Přádelnu stejně jako hlavní objekt Krasu tvoří železobetonový skelet se spojitými stropními deskami do žeber, příčle rámů i žeber mají náběhy. Výplňové zdivo vnějších stěn skeletu dotváří jednoduchá ocelová okna. Plochou střechu ze spojitých železobetonových desek do žeber provedených

³²⁸ K narušení adheze omítky dochází tlakem vodních par. Tato porucha je snadno odstranitelná metodami sanace vlhkého zdiva.

³²⁹ Skutečný stav ploché střechy je nutné ověřit sondami do konstrukce, odebrat vzorky, změřit tloušťky vrstev podle druhu materiálu a v místě trhlín, průhybů a posunů provést tenzometrická měření.

³³⁰ Interiéry výrobních objektů bývají často kontaminovány olejovými skvrnami, které mohou zapáchat a jsou nesnadno odstranitelné.

ve sklonu kryje lepenková krytina. V horních patrech se průřez sloupů postupně zmenšuje, v interiérech se uplatňují závěsy na svítidla a koleje pro stroje.

Na téma konverze obřanské Mosilany vznikly na Ústavu navrhování VI.³³² FA VUT v Brně pod vedením profesorky Heleny Zemánkové v časovém rozmezí sedmi let dvě studentské práce, jejichž hodnocení fyzického stavu studovaného stavebního fondu dospělo s ohledem na faktor času k odlišným závěrům. Zatímco Vladimír Paloušek zjistil roku 1996: „Lze konstatovat, že objekt je v dobrém stavu, nosné konstrukce nevykazují žádné trhliny ani nadměrné trvalé deformace. V některých podlažích jsou stropní konstrukce prosáklé olejem. Stav dřevěné konstrukce krovu odpovídá jeho stáří a bude vyžadovat opravu.“³³³ Alena Nováčková přinesla roku 2003 naléhavější tvrzení: „Areál bývalé textilní továrny Mosilana Obřany je v současné době ve špatném stavu. Část objektů [...] je využívána k drobným výrobním a administrativním aktivitám, zbývající část, zejména nejhodnotnější objekty bývalé tkalcovny a přádelny, chátrá.“³³⁴ Popsaný stav doložila odpovídající fotodokumentací.

Je patrné, že pouhých sedm let stačilo, aby areál dožil a umožnil lidem přistoupit bez výčitek svědomí k nejzazšímu řešení – demolici. Studentské práce Vladimíra Palouška a Aleny Nováčkové nepředpokládají radikální asanaci, naopak navrhuje konvertovat objekty na muzeum textilního průmyslu. Vladimír Paloušek shromáždil ve spolupráci s H. Zemánkovou, J. Rybníkářem a J. M. Macalíkem strukturované výrobní postupy s obrazovým materiálem, které mohou sloužit jako podklad pro scénář navrhované expozice. Alena Nováčková se pokusila definovat koncept areálu jako „vyvrcholení industriální stezky provádějící zájemce o tuto tematiku po stopách brněnské industriální archeologie.“³³⁵ Ani jeden se však nezabýval problémem *public relations* a marketingem projektu. V závěru této disertační práce proto navrhuje způsob, jakým by mohla být řešena reklama a rentabilita konverze sítě brněnských textílek na úrovni regionu.³³⁶

³³¹ Trhliny, ohrožující nosnost konstrukcí, vyžadují opravu postiženého nosného prvku. Na základě sledování stavu poruchy v čase lze zajistit aktivní trhliny stehováním pomocí ocelových skob umístěných kolmo na průběh, širší sepnout a zainjektovat a aktivní trhliny ve shlučích souvisle opláštít.

³³² Dřívější Ústav rekonstrukcí památek.

³³³ PALOÚŠEK, Vladimír. *Textilní muzeum – Brno Obřany* [diplomová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 1996. nestr.

³³⁴ NOVÁČKOVÁ, Alena. *Rekonverze areálu bývalé textilní továrny Mosilana Obřany* [semestrální ateliérová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2003. nestr.

³³⁵ Tamtéž.

³³⁶ Viz. projekt Motor Valley v oblasti mezi italskou Modenou a Imolou.

Opětovné využití starých industrializovaných lokalit „je značně problematické, protože [...] objekty jsou [...] ve špatném technickém stavu. [...] Lokality starých průmyslových závodů, které se přestaly užívat, mají většinou dobrou infrastrukturu, zejména dobré dopravní napojení, přesto je opětovné resp. změněné využití ploch v mnoha místech krajně obtížné.“³³⁷ Za zápory brownfields ve městě lze považovat neutěšený vzhled, poruchy konstrukcí, rozklad, zánik, bariérovost stávající zástavby, kontaminaci, nepřímé podněcování k vandalismu a případnou absenci územně plánovací koncepce, kvůli čemuž se moderní průmyslová odvětví starým lokalitám vyhýbají. Ke kladům patří skrytý potenciál rozvoje města, který je však třeba podporovat patřičným marketingem a *public relations*. Podporou výrobních aktivit prostřednictvím revitalizace hnědých polí lze předcházet nežádoucím konkurzním či likvidačním řízením a omezovat suburbanizaci. Konvertované objekty dokumentují minulost a její výrobní aktivity, skýtají možnost levnější přestavby stávajícího fondu, působí estetickou hodnotou architektury a posilují tradici místa. Dialektický vztah vzájemně se ovlivňující formy a funkce ztěžuje monoúčelovým stavbám hledání adekvátního využití, zatímco univerzálním to jejich flexibilita a atraktivní poloha v zainvestovaných centrech ulehčuje. Za úspěšnou konverzí stojí znalost nákladů a pozemků, zajištění nástrojů územně plánovací legislativy, řádná vnitřní a vnější infrastruktura a osvětlená městská správa.

Konverze je ekonomickým vkladem do území v měřítku budovy i v měřítku urbanistickém. Tempo urbanistických proměn se zrychlilo po druhé světové válce. „Úpadek překonaného průmyslu z období industrializace, který byl zároveň energií a motorem četných měst, a který se převážně nacházel v bezprostřední blízkosti jejich center [...] zanechal bezpočetná území ležící ladem. Nesprávné aplikace územních nástrojů přinesly rozsáhlé demolice. Sklady a průmyslové objekty stojící na pozemcích, jejichž hodnota v důsledku polohy ve vztahu k městu vzrůstala, byly bourány, aby uvolnily místo důležitějším funkcím. A tak průmysl a skladové hospodářství odešly z mnohých center na předměstí do monofunkčních zón. Z území zmizela hmatatelná stopa bývalé výrobní činnosti. [...] Kvalita průmyslové architektury XIX. a první poloviny XX. století, problémy spojené s demolicemi a získáním nových pozemků ke stavění, kritika nových velkých monofunkčních souborů – sídlišť a výrobních zón vyvolávají změny postojů urbanistů a poslanců

³³⁷ Zemánková 1991, s. 84.

k průmyslovým sektorům, jejichž funkce končí. Staré město se začátkem 70. let stalo opět předmětem zájmu. [...] Jejich „recirculace“ – uvědomělé a tvůrčí architektonické dílo – může být pro město větším přínosem než kdyby byly pouze „mumifikovány“ jako historické památky. Strnutí staveb ve stavu muzea je proti logice evropského vývoje. Je třeba zajistit tvůrčí kontinuitu minulosti, současnosti a budoucnosti, ve kterou věřil William Morris, který již v roce 1877 založil v Anglii Společnost pro ochranu starých budov – Society for the Protection of Ancient Buildings.³³⁸

Koncepční metoda konverze začíná stanovením vhodného programu pro stávající urbanistickou a architektonickou strukturu, v jejímž rámci spolupracuje architekt s hlavním městským urbanistou, poslanci, obyvateli, sociology a dalšími specialisty. Výsledné řešení se může obejít beze změn vnitřních a vnějších konstrukcí, s částečnými změnami, anebo vytvořením nových prostorů vestavbou, mezičlánkem, dostavbou či nástavbou. Má-li objekt významnou kulturně historickou hodnotu a je prohlášen za památku, může být jeho užívání řešeno konzervací do skanzenu či muzea, zachovaného v původním výrobním prostředí,³³⁹ nebo začleněn do života, přičemž obnovení výroby s chodem původních strojů bývá vzácné. Obvykle se předváděcí prohlídka s muzejní expozicí omezí jen na určitou část areálu a převážná struktura se využije novým způsobem.

7.3. Aspekt vizionářský

Stejně jako Brno prošla krizí a zánikem textilního průmyslu severofrancouzská města Roubaix, Lille či Elbeuf, na jejichž příkladech lze ukázat, jak může být problém brownfields systematicky řešen.³⁴⁰ Roku 1800, kdy v Brně vyráběla první generace továrenníků, mělo městečko Roubaix pouhých 7000 obyvatel. Zavedení textilního průmyslu zvýšilo dvacetkrát tento počet do roku 1914 a obnova po druhé světové válce vyústila v letech 1965 – 1973 do ekonomického růstu. Když zasáhl svět roku 1974 pokles cen ropy, začaly být podniky zavírány a budovy prodávány. V krizi postiženém Roubaix trpěla nezaměstnaností třetina obyvatel a mnoho jich z města odešlo. V bývalém *textile valley* ležely náhle areály ladem a zdegenerovaly

³³⁸ Tamtéž, s. 83.

³³⁹ Příkladem z okolí Brna je stará huť u Adamova, prohlášená roku 1971 státní technickou památkou, využitou pro expozici železářství. V renesančním mlýně ve Slupi uZnojma byla zřízena expozice vývoje mlynářství. In Zemánková 1991, s. 30, 36.

³⁴⁰ ROUX, Emmanuel de. *Patrimoine industriel*. Paris: Scala, 2000. s. 178-183.

v brownfields, degradovaných náletovou zelení. Městské lázně,³⁴¹ kterým hrozilo zřícení střešní konstrukce, byly roku 1985 zavřeny, vily po celé jedné straně avenue du Général-de-Gaulle strženy a místo nich postaveny koncepčně i materiálově nekvalitní stavby. Vymazávání stop minulosti zastavil až člen městské rady René Vandierenbonck, který využil stavebním fond cihlových zdí, kovových nosných konstrukcí a prosklených okenních tabulí pro další aktivity: „*Sans doute toutes les catastrophes sont-elles encore possibles, mais Roubaix a une énergie incroyable, c'est la ville de tous les possibles. Elle est née de et pour l'industrie. Cette spécificité est palpable à chaque coin de rue, à chaque carrefour, dans chaque bâtiment. Nous ne devons pas renier ce passé industriel inscrit dans l'architecture de la ville, un patrimoine sans doute méconnu sur lequel nous devons nous appuyer pour rebondir.*“³⁴² Poté, co bývalá přádelna Toutlemonde na ulici rue de Crouy v Roubaix ukončila výrobu v 70. letech 20. století, začala být pronajímána na levné skladování. Architekti P. Colboc, R. Bardon a Jean Paul Philippon ji konvertovali na smíšenou zónu s občanskou vybaveností v přízemí a čtyřiceti byty v patře, přístupnými z le corbusierovsky pojaté vnitřní ulice. Plocha po přízemních hangárech byla využita pro městský park.³⁴³ V souladu s rozhodnutím Ministerstva kultury bylo ve Francii vybudováno pět center archivů světa práce, z nichž první vzniklo roku 1991 v Roubaix z bývalé přádelny Motte Bossut. Architektonická kancelář Area – Sarfati zde vytvořila přes 3000m² konferenčních sálů, výstavních hal, audiovizuálních laboratoří, dílen, archivních skladů, kanceláří, kavárnu, čítárnu, kuřárnu a vstupní foyer.³⁴⁴ Roku 2001 byly městské lázně s bazénem konvertovány architektem Jean Paulem Philipponem na muzeum výtvarného umění a průmyslu města Roubaix, jehož expozice užitého umění prezentuje nábytek, koberce, keramiku, textilie a textilní výrobky zdejší provenience.³⁴⁵

Roku 2008 byl revitalizován objekt bývalého mlýna továrny Corda v Roubaix na nový program loftů.³⁴⁶ Na konci 19. století těžil z výhodné polohy při bulváru Strasbourg a kanálu, který obtéká město ze severu. Od protějších vlnářských továren

³⁴¹ Postaveny ve stylu art deco lilským architektem Albertem Baertem v letech 1927-1932.

³⁴² Roux 2000, s. 178.

³⁴³ Zemánková 1991, s. 87. – Zemánková 2003, s. 101.

³⁴⁴ Zemánková 1991, s. 66-67.

³⁴⁵ Zemánková 2003, s. 69.

³⁴⁶ HESPEL, Christophe. Tank Logements collectifs Roubaix. In *AMC, le moniteur architecture*. Mai 2009, no 188. Paris: Moniteur, 2009. 150 s. ISBN 978-2-281-19427-2. EAN13: 9782281194272. Actualités, s. 83-84.

jej dělí plocha hřbitova dodávající lokalitě charakter klidové zóny. Ztracený vitalismus textilního průmyslu je dodnes vepsán do skromného měřítka jedno až dvoupodlažních domků, jimž dominuje pěti až sedmipatrová budova bývalého mlýna. Ulice Condorcet při jižní straně areálu byla nahrazena parkovištěm a vlastní objekt, dělený na tři trakty, má jižní fasádu provedenou v režné cihle charakteristické pro industriální památky traktované klasicistními vysokými pilastry přelomu 19. a 20. století. Železobetonový skelet severního křídla s předimenzovanými konstrukčními prvky se před konverzí nacházel ve špatném stavebně technickém stavu a vynášel stropní desky malých tlouštěk – jen 120 milimetrů. Mladí architekti Lyderic Veavy a Olivier Camus navrhli zbořit poškozené části budovy, zesílit většinu stropů, zavětrovat skelet ke středovému ztužujícímu jádru sloužícímu dříve jako silo a zřídit nákladní výtah, který bude odkazovat na dobu industrializace. Z podesty únikového schodiště vyvedli přístupové chodby k bytům a jádro vyvýšili nad střechu, kde pomocí nástavby vytvořili čtyři byty s panoramatickým výhledem na město. V nižších patrech navrhli lofity různé velikosti do stávající křížové dispozice objektu s ohledem na orientaci vůči světovým stranám. Každý má terasu a jižní balkon, zavěšený na cihlové fasádě. Vložené ocelové konstrukční prvky dodávají interiérům industriální charakter. Asymetrická kompozice celku vychází ze stávajícího objektu, jehož cihlové provedení kontrastuje s lehkou konstrukcí nástavby.

V severofrancouzském městě Lille byla místní tržnice Halles Centrales na rue de Solferino, postavená architektem Césarem Joly roku 1869 jako charakteristická kovová konstrukce druhé poloviny 19. století, provizorně využívána pro kulturní akce a divadelní představení. Architekti Bernard Reichen a Philippe Robert ji roku 1983 konvertovali na obchůdky pomocí vestavěných konstrukcí, umožňujících v budoucnu nahrazení jiným využitím.³⁴⁷ Zdejší přádelna Le Blan na ulici rue de Buffon byla architekty proměněna roku 1980 ve víceúčelový městský blok s byty, obchody, kanceláře, kaple, knihovny dětí a dospělých a polyfunkční sál.³⁴⁸ Další severofrancouzské město, Elbeuf, si po připojení Alsaska k Německu roku 1870 vybral textilní továrník Blin, aby zde zavedl výrobu, navazující na zdejší tradici sahající až do 15. století. Zavedl moderní mechanizovanou technologii, odborné školství, dělnická obydlí, jesle, služby pro důchodce, zotavovny, prázdninové kolonie, půjčovny knih, podpůrné spolky a společnost vzájemné pomoci. Objekty přádelny

³⁴⁷ Zemánková 1991, s. 74. – Zemánková 2003, s. 83.

Blin et Blin se až do zavření továrny v 70. letech 20. století dochovaly v dobrém stavu, proto zde mohla tehdy začínající architektonická dvojice Reichen – Robert zřídit 164 nájemních bytů, z toho 51 pro důchodce, občanskou vybavenost, administrativu, lehkou průmyslovou výrobu a parkoviště. Renovací dokázali, že industriální architektura je schopná přijmout nový program.³⁴⁹

Spolu se severní Evropou také jižanská Itálie, byť v minulosti vnímala industrializaci s výhradami, trpí dnes v důsledku uplynulé průmyslové krize aktuálním problémem brownfields bývalých výrobních areálů. Například čtvrtina zastavěné plochy milánského předměstí Sesto San Giovanni v Lombardii se v posledních desetiletích změnila zánikem výroby z „malého Manchesteru“ v hnědá pole. Z demografického hlediska se jedná o jednu z nejhustěji zalidněných oblastí Evropy, snášejíci důsledky stárnutí obyvatel, atomizace rodin a multietnické imigrace. Správa města zahájila revitalizaci území bývalých oceláren Falck a zadala urbanistickou studii architektu Renzo Pianovi,³⁵⁰ který zde navrhl obnovit městský život na principu udržitelného rozvoje s využitím moderních technologií v dopravě, komunikacích, pro úsporu energie, na veřejných prostranstvích a v rámci služeb. Místo se promění v polyfunkční čtvrť s důrazem na obytnou funkci. Domy budou využívat obnovitelné zdroje energie a kvalitu životního prostředí bude zlepšovat bohatá přítomnost zeleně a rozlehlý centrální park. Cílovými uživateli se stane často migrující populace, proto strategický plán počítá s integrovaným parkovacím systémem a spojením Sesta s okolními obcemi. Ulice se promění v rušné promenády, v nichž budou k lidem promlouvat fragmenty bývalých továren jako pamětníci slavné industriální minulosti.

Rozvíjení tradice místa dle jednoho z bodů Nové athénské charty z roku 2003 vytvořilo významnou skupinu evropských projektů za záchranu a rozvoj regionálních hodnot.³⁵¹ Evropskou unií jsou v současné době posuzovány rozvojové projekty komplexního charakteru, jímž je například tzv. Motor Vallay v oblasti mezi italskou Modenou a Imolou. V rodišti slavných značek Ferrari, De Tomaso, Lamborghini,

³⁴⁸ Zemánková 1991, s. 86. – Zemánková 2003, s. 100.

³⁴⁹ Zemánková 1991, s. 21, 22-25.

³⁵⁰ *City Partner Profile. Sesto San Giovanni. Italy* [online]. 12 s. [cit. 2009-06-01]. Dostupné z: <http://urbact.eu/fileadmin/damwithcat/net_topic/BASELINE%20-%20Sesto.pdf>. – MAPELLI, Simona. *Sesto San Giovanni e Renzo Piano: passato e futuro si incontrano* [online]. [cit. 2009-06-08]. Dostupné z: Blogosfere, 2005-2008 <<http://milano.blogosfere.it/2008/01/sesto-san-giovanni-e-renzo-piano-dove-passato-e-futuro-si-incontrano.html>>.

³⁵¹ Za předchůdce tohoto druhu projektů můžeme považovat kulturní víceúčelové centrum La Grande Halle v pařížském Parc de la Villette, zrealizovaném architektky Bernardem Reichenem a Philippem Robertem roku 1985. Srov. Zemánková 1991, s. 42-43 – Zemánková 2003, s. 50-51.

Maserati, Minardi či Ducati bude zřízena síť muzeí, připomínající motoristické počátky zdejšího regionu. Název projektu představuje leitmotiv, odkazující též na slavné vývojářské centrum Silicon Valley na znamení, že v italském automobilovém průmyslu je obsažena věda a výzkum.

V dubnu roku 2009 začal projekt Motor Valley stavbou Ferrariho muzea v Modeně dle návrhu architektonické kanceláře Future Systems. K rekonstruovanému rodnému domu Enza Anselma Ferrariho (1898 – 1988), automobilového závodníka a zakladatele automobilky z roku 1929, přibude novostavba tvaru automobilového chladiče sportovního vozu, žluté barvy, vymezuující se vůči Ferrariho rodnému domu prostorem nádvoří, do nějž se otevírá prosklenou dvorní fasádou. Dokončení stavby je naplánováno na rok 2011. V sídle firmy v nedalekém Maranellu bude jako součást Motor Valley dále zřízena Galleria Ferrari, v níž budou vystaveny vozy a památeční předměty.

Význam projektu modenského automobilového průmyslu spočívá ve zřízení turistické atrakce, která posílí význam regionu v systému Evropské unie. Kraj plánuje zavést prohlídky s průvodcem, nabízené se vstupenkou na tamní motoristické akce Formule 1, Moto GP či šampionát superbiků. Ve srovnání s modenským automobilovým průmyslem má (nejenom textilní) průmysl brněnský stejné šance. Část cesty již byla vykonána konverzí bývalé strojírny Friedricha Wanniecka, přestože moderní název Wannieck Gallery byl posunut do jiné významové roviny. Souvislá postprůmyslová zóna svitavská a starobrněnská však skýtají nevyužitý potenciál pro brněnský region. Možné zdejší *Textile Valley* či *Heavy Industry Valley* představuje pro specifické funkce města Brna zdroj stejné atraktivity jako Motor Valley pro Modenu. Brno jako univerzitní, veletržní a automotodromové centrum jižní Moravy může využít své postprůmyslové zóny jako atrakce, doprovázející výročí univerzit, fakultní soutěže, veletrh strojírenský, stavební, vinařský, módy, bydlení, zvířat, závody Grand Prix a další významné kulturně – společenské akce z celého regionu.

Dalším příkladem komplexního projektu Evropské unie, který má zároveň charakter kolektivního bydlení, je *Capcampus logement*,³⁵² jímž dojde do roku 2010

³⁵² *Transformation de bâtiments militaires en logements étudiants* [online]. [5. září 2008] Dostupné z: Capcampus logement [cit. 2009-05-10] <<http://www.capcampus.com/trouver-un-logement-1168/transformation-de-batiments-militaires-en-logements-etudiants-a11129.htm>>.

ke konverzi patnácti vytipovaných bývalých vojenských areálů ministerstva obrany na funkci studentského bydlení. Dohodu s cílem zvýšit a zlepšit ve Francii nabídku ubytování pro studenty podepsali roku 2008 ministryně pro vyšší vzdělávání a výzkum, Valérie Pécresse, a ministr obrany Hervé Morin. Přednost dostala města, jejichž uvolněné vojenské areály se nacházejí v blízkosti vysokých škol s nedostatečnou nabídkou studentského bydlení; dále mají blízkou docházkovou vzdálenost k nádraží, jsou napojené na hromadnou dopravu a vyhoví požadavku sociálního bydlení se spektrem požadovaných služeb. Jsou jimi Valenciennes, Arras, Caen, Metz, Reims, Paris, Versailles, Nancy, Nantes, La Rochelle, Limoges, Bordeaux, Toulouse, Montpellier a Marseille, přičemž zvláštní důraz je kladem na oblast Île-de-France, kde je potřeba studentských kolejí nejnaléhavější. Do projektu byli oběma ministry zapojeni příslušní rektori vysokých škol a regionální centra pro univerzitní záležitosti, zkratkou tzv. *CROUS*, kteří budou nad jednotlivými případy dohlížet. Jednou ročně vyhotoví obě dohodnutá ministerstva bilanci dosažených výsledků.

O projektu informovaly organizace E-tud a Melty, poskytující aktuální zprávy z oblasti francouzského školství.³⁵³ Zveřejnily, že Francii upozornila na deficit kampusů Evropská rada v červnu 2007, a zdůraznily, že tento problém bude řešen otevřením prvních konvertovaných objektů již roku 2010. Deník *Le Figaro* mimo jiné zmínil, že bývalé vojenské areály budou před konverzí na univerzitní městečka dekontaminovány.

Koleje místo vojenských areálů jsou ve Francii jedním z tisíce aktuálních investičních záměrů.³⁵⁴ Jejich projekt byl vybrán spolu s rozšířením linek TGV, úpravou kanálu Seine – Nord, údržbou silnic či opravami historických památek dle

³⁵³ Valérie Pécresse signe un accord pour la transformation de bâtiments militaires en logements étudiants [online]. [5. září 2008] Dostupné z: E-tud.com [cit. 2009-05-10] <<http://www.e-tud.com/actualite/?tag/logement-etudiant>>. – Des casernes transformées en logements étudiants [online]. [5. září 2008] Dostupné z: Melty.fr Young Energy [cit. 2009-05-10] <<http://www.melty.fr/des-casernes-transformees-en-logements-e-actu9413.html>>.

³⁵⁴ CHATEL, Luc. Les 1000 projets du plan de relance. In *Clés Actu, L'Actualité en questions réponses*. N°90 – 20 février 2009. Paris: Le secrétaire d'État chargé de l'Industrie et de la Consommation, Porte – Parole du Gouvernement, 2009. Další informace na portálech *Les 1000 projets de la relance*. *Un nouvel élan pour l'économie française* [online]. Dostupné z: La relance [cit. 2009-05-10] <www.relance.gouv.fr>. – *Le Porte-Parole du Gouvernement* [online]. Dostupné z: Secrétaire d'État chargé de l'Industrie et de la Consommation [cit. 2009-05-10] <www.porte-parole.gouv.fr>. – *Les 1 000 projets du plan de relance* [online]. [27. února 2009] Dostupné z: Portail du Gouvernement, République Française c2009 [cit. 2009-05-10] <http://www.premierministre.gouv.fr/information/questions_reponses_484/les_1_000_projets_62790.html>.

kritéria ekonomicko – sociálního (vytvoření pracovních příležitostí), s ohledem na rychlou návratnost (doba dokončení se nebude prodlužovat, jinak stát přesune finanční podporu na jiný projekt), realizace proběhne na území Francie a bude trvalá, státní podpora bude znásobena dotacemi místních institucí, veřejných a soukromých firem a do projektu budou zapojeni místní zastupitelé.

Jedná se tedy o francouzské projekty, které budou realizovány v letech 2009 – 2010. Zároveň většina z nich navazuje na obdobné projekty v okolních zemích, proto je požadován soulad na mezinárodní úrovni. Realizace musí být rychlá a efektivní, přičemž cílem zůstává zaměstnanost francouzských obyvatel. V příloze č. 1 výše zmíněného soupisu tisíce aktuálních investičních záměrů je podrobně zmapována lokalizace projektu konverze uvolněných vojenských areálů na mapě Francie. Všech dílčích akcí, k nimž v rámci projektu dojde, je přibližně čtyřnásobně více, než vytipovaných měst. Vysokoškolský kampus bude zřízen ve většině z vybraných patnácti měst. Pouhých deset míst bylo zvoleno pro zřízení rozsáhlých výzkumných infrastruktur. V příloze č. 2 výše zmíněného soupisu je na mapě Francie schématicky znázorněn stávající a návrhový počet ubytovacích míst pro studenty, přičemž většina z celkových dvaceti lokalit se nachází v patnácti vytipovaných městech. Lokality, určené k obnově, byly zvoleny dvě.³⁵⁵

Pro město Brno, dynamicky se rozvíjející v oblasti univerzitní, má francouzský projekt konverze uvolněných vojenských areálů vzorový význam.³⁵⁶ Zdejší deficit ubytování studentů řešil Univerzitní kampus Masarykovy univerzity v Bohunicích, jehož první, *modrá* etapa byla zrealizována v letech 2005 – 2007. Roku 2006 proběhla v Brně soutěž na urbanisticko – architektonické řešení souboru staveb Vysokého učení technického na Údolní 53, kam by mohla být přesunuta fakulta architektury, fakulta výtvarných umění, Centrum vzdělávání a poradenství a Ústav soudního inženýrství, který v budoucnu vznikne jako nová fakulta VUT. Roku 2008 proběhla obdobná soutěž na urbanisticko – architektonické řešení souboru staveb VUT na brněnském Akademickém náměstí. Navázala na dvě prvorepublikové soutěže z roku 1925 a 1931. Na základě první byla postavena Právnická fakulta

³⁵⁵ Přílohy č. 3, 4 a 5 se projektu konverze uvolněných vojenských areálů již netýkají. Příloha č. 3 se týká obnovy fondu ministerstva spravedlnosti, příloha č. 4 obnovy fondu ministerstva obrany a příloha č. 5 obnovy kulturních objektů jako jsou katedrály, velké a menší historické památky a další investice do resortu kultury.

dnešní MU od architekta Aloise Dryáka, realizaci druhé zastavila druhá světová válka. Ze soutěží VUT časem vzejdou další univerzitní areály, pro které představuje brněnská postprůmyslová zóna, stejně jako uvolněné vojenské areály pro Francii, rozvojovou lokalitu studentského bydlení.

Brno v některých případech předbíhá ve svém rozvoji menší západoevropská města. Příkladem je Montpellier s polovičním počtem obyvatel než Brno. Tamní univerzitní kampus bude realizován v průběhu let 2009 – 2011 s cílem učinit z Montpellier jedno ze sta prvních světových měst. Dne 25.9.2008 proběhla na univerzitě přednáška *Avancement du projet Campus Université Montpellier Sud de France*,³⁵⁷ upozorňující na zvýšenou koncentraci studentů a vědců ve městě, pátou nejvyšší v celé Francii. Bylo vyhodnoceno, že je třeba zřídit kampus pro 53 300 studentů, 3 200 vědců a profesorů, 2 300 úředníků a technických pracovníků. Celkem by mělo být postaveno 577 000 m² nových ploch.

Jako přednost nového kampusu byl zdůrazněn jeho soulad s udržitelným rozvojem a dostatečné napojení na hromadnou dopravu. Mezi negativními stránkami byla jmenována hrozba nízké strukturovanosti a čitelnosti areálu, citadelizace, nerovnoměrná kvalita veřejných prostranství, poškozování stavebního fondu a veřejných prostranství a nevýraznost urbanistických center.

Cílem kampusu, který se bude rozkládat na území o ploše 840 ha s 360 ha zastavěnými univerzitními budovami a 166 ha veřejných prostranství, je strukturovanost (protkání dostatečnou komunikační sítí), otevřenost (dopravní propojení s okolím), ukotvení (vytvořit centrum tepající životem, aktivitami a službami), zhodnocení (zvýšit v lokalitě hustotu obyvatel, žijících studentským životem, a informovat je o destinacích, zajímavých z architektonického a krajinného hlediska), zapojení kampusu do systému udržitelného rozvoje. Pedagogicko – vědecká ambice učinit z Montpellier jedno ze sta hlavních měst vedla k intenzifikaci vzdělání a výzkumu v oblastech agronomie – ekologie, biologie – zdraví, chemie, matematiky – informatiky – fyziky – struktur systémů.

³⁵⁶ Konverzi vojenských prostor si vyzkoušeli studenti Fakulty architektury VUT v Brně, Ústavu navrhování VI., předmětu *Management and valorize of cultural heritage* při mezinárodním workshopu na revitalizaci areálu Korunní pevnůstky v Olomouci ve dnech 30. a 31.10.2008.

³⁵⁷ Oficiální internetový portál kampusu: Université Montpellier Sud de France. *Opération Campus* [online]. [cit. 2009-05-10] Dostupné z: <www.campus-montpellier.fr>.

Ve městě Brně podobný dynamický rozvoj již započal.³⁵⁸ Zdejší svitavská a starobrněnská postprůmyslová zóna, v nichž by mohl vzniknout komplexní, k minulosti se vztahující projekt typu Motor Valley, přesto zůstávají nevyužitými lokalitami, ač zde byl uveden do provozu roku 1803 první postřihovací stroj, roku 1807 spřádací stroj, roku 1813 česací stroj, než se roku 1814 zrodily zárodky budoucího strojírenství a do soukenické výroby byl zaveden stroj parní.³⁵⁹ V obou brněnských postprůmyslových zónách však došlo v průběhu doby k tzv. *ghettoizaci*, kdy homogenní romské etnikum koexistuje s obyvateli nízké sociální a ekonomické úrovně. S ghettem související úpadek bytového fondu nevyvolal odliv obyvatel, a tak jsou zdejší dopravní struktury udržovány. Bývalé brněnské průmyslové areály tvoří jednotnou typologickou řadu, podobnou svým způsobem sérii vojenských budov ve Francii, uvolněných pro konverzi na studentské koleje.

Za podmínky, že by byl brněnský postindustriální fond konvertován na funkci bydlení, dojde k zohlednění moderního typu tzv. loftového bydlení hromadného, jehož strukturace povede k pestré nabídce druhů, doprovázených rozmanitou občanskou vybaveností. Nevylučuje se, že by v rámci nového sídelního komplexu vznikly kromě různých velikostí bytů, od garsonek po apartmány, též hotely a koleje.³⁶⁰ Taková koncepce vyžaduje adekvátní řešení dopravy a parkování. Konvertované objekty v městském centru mají díky atraktivitě prostředí a krátké docházkové vzdálenosti lepší pozici a větší šanci na konverzi než stavby roztroušené v krajině jako hutě či sýpky. Předpokládá se jejich napojení na celoměstský systém Park & Ride, Bike & Ride či Kiss & Ride s navazující městskou hromadnou dopravou. Je však nutné koncepčně řešit parkování osobní automobilové dopravy, a to

³⁵⁸ *Métropoles européennes en Projet*, Newsletter du Groupe de travail „Stratégies de Développement des Grandes Villes Européennes“, Eurocités / Eurarc, N° 14 août 2000, N°15 septembre 2000. – *Brno-rozvojové plochy*. Brno: Kancelář primátora města, 2008. – *Brno-město uprostřed Evropy*. Brno: Kancelář primátora města, 2008.

³⁵⁹ Vedle historie textilního průmyslu má Brno oporu v historii strojírenství, původně zrozeného z potřeb soukenictví. S rostoucím zájmem o historii strojírenství, jak předoslala již Galerie Vaňkovka a její nadace, lze předpokládat budoucí zájem turistů o brněnský průmysl 20. století, kdy vrcholila strojírenská produkce spolu s průmyslem elektrotechnickým, chemickým, potravinářským, stavebním a polygrafickým. V První brněnské strojírně se vyráběly kotle a turbíny, v Královopolské strojírně zařízení pro chemickou výrobu, ve Zbrojovce psací stroje a lovecké zbraně, v ZKL traktory a kuličková ložiska, ve Šmeralových závodech tvářecí stroje, dále zde působily Elektrotechnické závody Julia Fučíka, v Juranových závodech se vyráběla topná a hydraulická zařízení, v Tesle elektrotechnické měřicí přístroje, v Chiraně lékařské přístroje, v MEZu elektromotory, ad. V textilní tradici pokračovaly závody Mosilana, Vlněna, Bytex a konfekční závody Kras. Město se stalo významným střediskem vysokých, odborných a středních škol, ústavů tehdejší Československé akademie věd, vědeckých a výzkumných ústavů a kulturních institucí, jejichž dodnes rozvíjená tradice utváří Brno jako univerzitní město budoucnosti.

v podzemí či nadzemí.³⁶¹ V současné době se obvykle skryjí v podzemí pod rekonstruovanými objekty, aby nenarušily autentičnost místa; jako nadzemní mohou být přiznány formou novostavby, nebo skryty dovnitř rekonstruovaného objemu, jenž má dostatečně rozlehlý půdorys se středem, nevyužitelným pro obytné místnosti. Vnitřní patrová garáž nabízí výhodu parkovacího stání v úrovni bytu, nevýhodou je nezbytnost dodržování hygienických pravidel, počítajících se zapáchajícími výpary benzínu, olejovými skvrnami a přísnou požárně bezpečnostní ochranou před důsledky případné nehody.

V areálech, kde je nezbytné šetřit místem, je lépe upřednostňovat před systémem pojízdných ramp *autosilo* neboli mechanizovanou hromadnou garáž, kam s vozidlem nezajíždí řidič, nýbrž jej ukládá na místo mechanismus.³⁶² Příjezd je vhodné volit ze dvora objektu, garážovými vraty k vertikálnímu výtahu zakladače. Údržbu a kontrolu garáže musí zajišťovat obsluha z velínu, umístěného v přízemí. Výhodou je menší nárok na plochu a efektivnější ochrana proti poškození a krádeži, k nevýhodám patří kromě vyšších stavebních a provozních nákladů zejména ohrožení požárem a jeho následky, kterým je nutno předcházet důsledným požárně bezpečnostním vybavením a stavebním řešením hromadných garáží,³⁶³ neboť při požáru dochází k zakouření interiéru, ztrátě orientace, hrozbě zřícení zakládačové konstrukce a v neposlední řadě k případnému výbuchu při kontaktu ohně s benzínem.

Uvolněné areály nestačí jen rekonstruovat a revitalizovat, ale budovám by mělo být nacházeno adekvátní nové využití v souladu s původní funkcí, jak upozornil v případě kostelů Sherban Cantacuzino: *„In trying to find suitable new uses for churches, two basic requirements must be fulfilled. The new use must accord in some degree both with the spirit and with the form of a church. Thus a refectory or a livery company hall, provided the kitchens and stores can be accommodated without*

³⁶⁰ K metodice navrhování víceúčelového městského bloku více in Zemánková 2003, s. 41-44. K volbě nové funkce tamtéž s. 47-48.

³⁶¹ HUBÁČEK, Petr. *Objekty statické dopravy v centrech měst (Územní a ekonomické předpoklady a podmínky k integraci hromadných garáží v centrech měst)* [disertační práce]. 1. vyd. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2004. 160 s.

³⁶² Vzorový řez autosilem in HOLGER, Ellgaard. Heslo *Car Park - Autosilo* [online]. 2009?, poslední revize 2.3.2009 [cit. 2009-06-01]. Dostupné z: Wikimedia Commons, 2004-
<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Car_Park_-_Autosilo.png>.

³⁶³ Požárně dělící a nosné konstrukce včetně uzávěru musí být provedeny ve třetím stupni požární bezpečnosti, je nezbytná elektrická požární signalizace, vnější i vnitřní požární vodovody a další opatření v souladu s platnou normou ČSN 73 0804 Požární bezpečnost staveb - Výrobní objekty.

*impinging on the main spaces, would accommodate the ritual of a body fo people dining together and might well be considered a suitable use. The college hall at Oxford or Cambridge is after all not so very different from the college chapel. In spirit, too, theatrical or musical performances, lectures or debates might be thought more appropriate than museum display, dospite the latter use involving the minimum change. One of the best examples is the Romanesque church of St. Cecilia at Cologne, now the Schnütgen Museum of church art. Another is St. Peter Hungate at Norwich, also an ecclesiastical museum. A library, too, is an attractive function for a church – without ritual but quiet and contemplative. In the last resort, and if the space is kept intact, it is better for a church to be used by people than by things, better as a drill hall or a scout headquarters than a furniture repository. But it is infinitely better for a church to become a furniture repository than to undergo the structural alterations which would be needed to convert it into a students' residence or private house and which would alter, radically and irreversibly, the spirit, form and character of the interior space and so of everything that spells 'church'. [...] It would have been preferable if the church could also have been used for concerts, for since church interiors have in a real sense always been public property, any new use should where possible be a public one.*³⁶⁴

Uvolněné továrny přišly ztrátou funkce o svoji výrobní, materiální podstatu. Protože byly původně stavěny pro hodnotu industriální, nikoli estetickou či environmentální, lze určit, jaká řešení jsou pro tyto prostory vhodná? Aby se staly centrem nového života, nestačí je pouze stavebně technicky opravit, ale najít jim též správné využití, které by mělo být v souladu zejména s jejich původní industriální povahou. Bývalé výrobní nabízejí volné, otevřené prostory s velkými okny a vysokými stropy s možností flexibilního zařízení. Vhodnost pro zřízení vzdušných loftových prostorů typu *open space* je zde zcela na místě. Příkladem konverze historických objektů na funkci bydlení mohou být tři byty, zřízené v bývalé sýpce v norfolkském Blakeney pro W. Deterdinga architektonickou kanceláří Feilden & Mawson roku 1966.³⁶⁵ Lofty byly zřízeny v uvolněném obchodním domě Oliver's Wharf v londýnském Wapping architektonickou kanceláří The A. J. Goddard

³⁶⁴ Cantacuzino 1975. General Introduction, s.3.

³⁶⁵ Cantacuzino 1975, s.139-141.

Partnership roku 1972³⁶⁶ a následně v části londýnských doků sv. Kateřiny architektonickou kanceláří Renton, Howard, Wood Partnership roku 1974.³⁶⁷

Jako alternativu loftového bydlení lze do uvolněných výrobních areálů navrhnout přechodné ubytování za úplatu – hotely, studentské koleje či ubytování zaměstnanců. V období letních prázdnin mohou prostory místo studentům sloužit obdobně migrující populaci turistů. Za příklad konverze na funkci školství mohou sloužit edukační centrum Mount Clare v londýnském Roehamptonu z roku 1962,³⁶⁸ učebny v budově bývalé tiskárny v německém Hanoveru od architektů Friedricha Spengelina a Horsta Wunderlicha z roku 1965³⁶⁹ či studentský kampus v bývalé princetonské vile ve státě New Jersey, postavené v toskánském stylu roku 1849, konvertované roku 1970 architektem Warrenem Platnerem.³⁷⁰ Fakulta právnická a filozofická univerzity v Maceratě byla zřízena v prostorách maceratského kláštera, konvertovaného roku 1972 architekty Lucianem a Giorgiem Giovannini.³⁷¹ Brněnský kartuziánský klášter v Králově Poli, pojednaný architekty Alešem Burianem, Gustavem Křivinkou a Vladislavem Vránou, slouží od roku 2007 výuce a ubytovacímu zázemí pracovníků Fakulty informačních technologií VUT v Brně.³⁷²

Je žádoucí zařídit okrsek občanskou vybaveností, která může mít širší dosah, jako je veřejná správa, školství, zdravotnictví, komerce, stravování s distribucí či kultura v podobě knihovny, galerie, muzea, kina, apod.³⁷³ Protože se v textilních továrnách jen vzácně dochovaly těžké imobilní stroje jako například v Brněnských vodárnách a kanalizacích, textilní továrně Löw-Beer Aron & Jacob na Václavské či v obřanské Esslerově přádelně, není interiér nucen být zařízen jen jako muzeum či galerie. Praktická náplň může za takových podmínek převládnout a volnočasové aktivity ji budou doprovázet. Úpravy zpřístupní navazující veřejná prostranství chodcům.³⁷⁴ Do náměstí, ulic, tržišť, chodníků, veřejné zeleně či parků mohou ústit obchody, dětská knihovna, kanceláře či parkoviště zaměstnanců jako v případě obilní

³⁶⁶ Tamtéž, s.244-248.

³⁶⁷ Tamtéž, s.240-243.

³⁶⁸ Tamtéž, s.88-89.

³⁶⁹ Tamtéž, s.237-239.

³⁷⁰ Tamtéž, s.85-87.

³⁷¹ Tamtéž, s.32-36.

³⁷² Zemánková 2003, s. 140-143. K rekonstrukci klášterního pivovaru in PROKOPOVÁ, Anna (ed.). *Industriální stavby: pivovary. Rekonstrukce a konverze pivovarů*. Ostrava: Mise, 2008. s. 50-53.

³⁷³ Zejména umístování expozic do objektů patří k nejuniverzálnějším, tedy nejsnáze proveditelným konverzím.

burzy v suffolkském Sudbury, konvertované architektem Jackem Digby roku 1968.³⁷⁵ Koncepci veřejných prostor pozitivně ovlivňuje výkladcová struktura nejenom parteru, ale v některých případech též celých fasád historických objektů. Obvodový plášť, chránící vnitřní objem, je tvořen spřaženými rámy, opakujícími se v monotónní řadě pater. Vedle textilek se lze s touto strukturací setkat u obchodních domů jako je washingtonský Canal Square, konvertovaný architektonickou kanceláří Arthur Cotton Moore Associates roku 1970,³⁷⁶ či sanfranciský Musto Estate Company od architekta Johna Louis Fielda z téhož roku.³⁷⁷

Pro postindustriální zónu může neorganizovaná koexistence bydlení a drobné výroby představovat problém. S ohledem na dřívější výrobní funkci je však vhodné, když se v bývalých výrobnách – podobně jako v uvolněných obchodních domech – opět zavede produkce s expedicí, například v podobě čistého, nerušícího provozu loftových kanceláří po vzoru bývalé železniční stanice v německém Brunswicku či Villa VPRO od MVRDV. Míšení obytných, výrobních, rekreačních a dopravních funkcí odlišuje soudobé město od dřívějšího zónování, které přinesla Athénská charta roku 1933. Po Howardově zahradním, Garnierově průmyslovém, y Matově lineárním a Miljutinově pásovém městě, po městských funkčních zónách, které ovládly v souladu s Athénskou chartou urbanismus 20. století, přichází na sklonku věku polyfunkční městské zóny, jejichž multifunkční integraci umožnil rozvoj čistých, ekologických technologií a mentalita pluralitní společnosti:

Lze na loft, obytný či výrobní, pohlížet jako na obrození bývalých továren? Jistým způsobem ano, neboť se ruch tovární výroby vrátí a pomyslně se změní v tep nového sídliště, jehož podstata hromadného bydlení vnese do lokality opětovnou zvýšenou koncentraci lidí. Důležité je lokalitu individualizovat výstižným názvem, propagovat ji jednotným grafickým stylem a zřídit v ní expozici, spojenou s charakteristickou tematikou, v našem případě s průmyslovou revolucí a textilnictvím.

U bývalých továren nehrozí znesvěcení prostor jako v případě chrámů, kaplí a klášterních areálů. Stejně jako kostely a obilní burzy představují továrny skořápky

³⁷⁴ Veřejná prostranství jako prostory přístupné každému bez omezení slouží dle §34 zákona o obcích č. 128/2000 Sb. obecnému užívání, a to bez ohledu na vlastnictví k tomuto prostoru.

³⁷⁵ Cantacuzino 1975, s.120-121.

³⁷⁶ Tamtéž, s.205-208.

³⁷⁷ Tamtéž, s.221-224.

velkých objemů. V lidské mentalitě jsou spjaty s prací a výdělkem. Postindustriální areál může být monumentalizován dominantou v podobě těžební věže, komína, vysoké pece či plynojemu, pod níž se rozkládá monotónní síť nižších výrobních, skladových a administrativních objektů, která je schopna pojmout libovolné funkce. V areálu se může nacházet též malebná továrníkova vila. Rozhodujícím momentem je tedy volba funkce pro vizuálně či hmotově dominantní stavbu jako v případě čtyř konvertovaných objektů vídeňského Gasometeru. Naopak novotvar, vnesený do struktury, by měl respektovat hodnotu území. Jedná-li se o degradované brownfields, může novostavba ambiciózně převýšit méně hodnotné stávající objekty. Je-li areál dokumentem, jehož historické prvky, pracovní postupy a životní způsob dnes již neexistují, měl by být zachován v autentické podobě a doplněn novotvory v pokorném duchu.

Pro konverzi na loftové bydlení, open space kanceláře, školství a muzea industriální archeologie jsou spolu s továrnami vhodné mlýny. Dle Sherbana Cantacuzina je třeba rozlišovat dva druhy mlýnů – tradiční vodní pro mletí obilí a pozdější textilní pro soukání vlny, bavlny, lnu a hedvábí.³⁷⁸ Vodní mlýny jsou menší než velké textilní. Společným rysem textilních továren a jejich mlýnů jsou velká okna, díky nimž není třeba při konverzi významně zasahovat do struktury fasády, a volný půdorys, traktovaný rastrem dřevěných, později litinových či železobetonových sloupů. Příkladem konverze mlýna na rodinný dům je mlýn obilí v suffolkském Ellinghamu od architektů Fielden & Mawson ve spolupráci s Lucy Halfordovou z roku 1968³⁷⁹ a Wolfen Mill v lancashireském Chipping pro rodinu architekta Raymonda Burtona z let 1970 – 1971.³⁸⁰ Architekti Alberto Di Stefano a Daniel Fišer konvertovali roku 2004 pražský nuselský mlýn na ulici Bartoškově, postavený roku 1909, pro bydlení a obchod a zřídili v něm dvanáct loftů.³⁸¹ Kladem vodních mlýnů je jejich malebné umístění při řece či rybníku. Historické fotografie ukazují obdobně působivé krajinné scenérie v případě tkalcovny, úpravny a barevny firmy Josef Bartoň a synové v Náchodě, mechanické tkalcovny, parní barvírny a tiskárny Ladislava Bartoně v České Skalici, továrny vlněných látek firmy Leopold Brdlík v Žirovnici, mechanické tkalcovny a šlichtovny firmy Horák & Novotný ve Františkově u Zbirova,

³⁷⁸ Tamtéž, s.146-148.

³⁷⁹ Tamtéž, s.151-153.

³⁸⁰ Tamtéž, s.156-158.

³⁸¹ Fragner 2005, s. 98-107.

přádelny a tkalcovny bavlny a bavlněných odpadů firmy J. V. Hybler a syn v Benešově u Semil, strojní tkalcovny Karla Kopala v Přepeřích u Turnova, přádelny bavlny a bavlněných odpadů firmy F. Matouš v Semilech, přádelny firmy Melich a syn v Semilech, mechanické tkalcovny a šlichtovny firmy A. Poslt v Boskově u Semil, mechanické tkalcovny a šlichtovny firmy Josef Sýkora v Lomnici nad Popelkou, mechanické tkalcovny na plátno firmy Vincenc K. Suchý v Holetíně u Hlinska v Čechách, parní barevny a bělidla vlněných a bavlněných látek Josefa Těmína & syna v Úpici.³⁸² Říční koryta však byla zatrubňována a narovnáována; například v Brně: *„Svratka a Svitava po vstupu do brněnské kotliny (Svratka od Kamenného mlýna, Svitava od Obřan) dříve silně meandrovaly a větvíly se do více ramen. Vedlejším ramenem Svratky byl pravděpodobně podější Svratecký náhon, tekoucí od Pisárek přes Mendlovo náměstí k nynějšímu hlavnímu nádraží. Původní soutok Svitavy a Svratky ležel do poloviny 19. století blíže k městu – jedno rameno Svitavy se do Svratky vlévalo v Komárově (dnes tudy teče potok Ponávka), druhé u Horních Heršpic. Novodobým napřímením toků byl soutok přesunut až k Přízřenicím. Severojižní vodopisnou osu centrální části brněnské kotliny mezi Řečkovickými, Královým Polem a Brnem tvoří potok Ponávka, na území města dnes zkanalizovaný.“*³⁸³ Degradace vodních ploch a toků, k níž ve většině případů došlo v 50. letech 20. století, narušila původní atraktivitu bývalých textilních center, z nichž *de facto* učinila brownfields.

Obdobně degradovaným prostředím jsou obě brněnské postprůmyslové zóny – první mezi ulicí Cejl³⁸⁴ a řekou Svitavou a druhá mezi ulicí Václavskou a řekou Svratkou. První konverzí, která humanizovala zdejší prostředí, zničené necitlivými zásahy a kontaminací, se stala bývalá textilka na Zábrdovické ulici, jejímž původním majitelem se dle zápisu v pozemkové knize ze dne 20. 12. 1879 stal Wollwaren-Industrie-Gesellschaft in Brünn. Budova, známá pod názvem pozdější výrobní kobereců Moravan, patří ke stavebnímu typu univerzální průmyslové etážovky, jejíž rané případy se objevovaly v Anglii již na konci 18. století, zatímco u nás se začaly

³⁸² Příklady in Preiss 1909, nestr.

³⁸³ Kuča 2000, s. 13-14.

³⁸⁴ MZK Brno, Ik1-00.605 - Budovy na Cejlu [grafika]. – MZK Brno, Ik1-00.606 - Budovy na Cejlu [grafika]. – MZK Brno, Ik1-00.843 - Brno-Cejl (biograf) [grafika]. – MZK Brno, Ik1-00.844 - Brno Cejl (varieté) [grafika]. – MZK Brno, Ik1-00.846 - Brno-Cejl (soudní budova) [grafika].

stavět na severu Čech a Moravy až ve druhé polovině 19.století.³⁸⁵ Atraktivita lokality, nacházející se na severozápadním okraji širšího brněnského centra při řece Svitavě a trpící ekologickou zátěží, není v současné době vysoká.³⁸⁶

Přes slabé stránky se podařilo Moravan revitalizovat konverzí na bytový a kancelářský dům. Umožnil to dobrý stav, v němž se zachoval objekt, založený na území říční nivy na původních dubových kůlech.³⁸⁷ Adaptací na novou funkci se zatím izoluje od destruovaného okolí.³⁸⁸ Pětipodlažní, s orientací fasád na severovýchod a jihozápad se tento hranol s velkými okny řadí k ekonomicky výhodnému typu A modelu A-B-C podle Dagmar Petřikové.³⁸⁹ K původnímu obvodu budovy 50 krát 10 metrů přiléhají mladší kolmé přístavby z počátku 20.století. Původní vnitřní skeletová konstrukce staršího objektu byla ve 20. století nahrazena trémovou monolitickou železobetonovou konstrukcí na celou šířku budovy, tedy přibližně deset metrů. Uvolněný půdorys umožňoval flexibilní rozmístění strojů a pracovních míst.

Vstup z jednotné severozápadní chodby do bytů, orientovaných na jihovýchod, umožnil chladnou fasádu nepřímo izolovat. Modul, vycházející z okenního pole, se ve dvorním traktu změnil v šachovnicovou hru zavěšených balkonů.³⁹⁰ Čtyři vysoké cihlové pilíře na dvorní fasádě patrně mírnily užité zatížení ze strojů, pracujících v interiéru.

Dle modelu H-M-S se lofy Moravanu řadí do kategorie medium. Původní trémové železobetonové stropy byly v obytných i komerčních zónách ponechány, přičemž podhled byl redukován do koridorů technického zařízení budovy. Hardová

³⁸⁵ SEDLÁKOVÁ, Radomíra – BÝM, Petr. *Rekonstrukce – královská stavařská disciplína / Konverze brněnského Moravanu* [online]. [4. února 2008]. Dostupné z: Stavební fórum (development, architektura, investice, design), 2001-2008 [cit. 2008-05-24] <<http://www.stavebni-forum.cz/detail.php?id=10333>>.

³⁸⁶ DRKOŠOVÁ, Marcela. Polyfunkční objekt Moravan – bývalá textilní továrna Moravan. In *Případové studie regenerace brownfieldů*. Brno: Regionální rozvojová agentura jižní Moravy. 2006. s. 10-14.

³⁸⁷ Aby mohly dubové kůly plnit svoji funkci, nesměly vyschnout, proto dodnes v základech funguje původní zavlažovací systém, který nesměl být při rekonstrukci poškozen.

³⁸⁸ Jak bylo zmíněno dříve, budovu zrekonstruovala architektonická kancelář Šenbergerová, Šenberger – architekti. Studie rekonstrukce byla vyhotovena v roce 2002, projekty v letech 2003-2004 a vlastní realizace proběhla mezi lety 2004-2005. Investor, developerská společnost Moravan Develop, investovala do objektu 80 milionů, aby v něm zřídila 32 bytů, 8 loftů, 6 kanceláří (včetně sídla své firmy) a 8 komerčních prostorů. Velikost bytů se pohybuje od garsoniér, přes byty 2 až 4+KK až po lofy o rozloze do 100 m².

³⁸⁹ PETŘIKOVÁ, Dagmar. *Revitalizácia brownfields*. Bratislava: Fakulta architektury, Ústav urbanizmu, Spectra Centre of Excellence, 2006. s.2.

³⁹⁰ Balkony tvoří nosná kovová konstrukce a pochozí vrstva z dubových prken, vyměněných posléze za exotické dřevo Bankirai.

koncepce s přiznanými konstrukčními materiály a energovody se uplatnila v několika výjimečných případech, ponížených následným designováním interiéru.

Mezi zachované prvky patří dvorní žulová dlažba, opěrné cihlové pilíře, schodišťové stupně a dubové piloty. Okna byla vyměněna za hliníková s ohledem na co nejuvěrnější interpretaci původního dělení výplně. Zateplení polystyrénovou izolační vrstvou tloušťky 100 mm respektovalo secesní prvky na fasádě. Naddimenzované, částečně kryté parkování ve dvoře a absence zeleně na terasách jsou problémy, jejichž řešení přísluší budoucnosti.

Různý přístup ke koncepci bydlení se projevuje již ve studentských projektech. Na Ústavu navrhování VI. FA VUT v Brně vznikly pod vedením profesorky Heleny Zemánkové dva projekty studentů Martina Kabáta a Adama Erbeny.³⁹¹ Přestože oba na základě normativních požadavků důsledně oddělují pokoje, ložnice i hygienické jádro, zůstává Kabátův projekt modernější oproti tradičně chápaným bytům Erbenovým. Martin Kabát častěji užívá velkých vzdušných prostorů typu *open space*, plynoucích po otevřeném schodišti na galerii, otevřenou do spodního patra. Adam Erben naopak pečlivě ohraničuje jednotlivé funkční místnosti stěnami a nevynechává ani schodiště, čímž navozuje klasickou koncepci dvou až třípodlažního rodinného domu. Přestože oba studenti pracují s motivem soukromé terasy k bytu, Kabátův odvážnější důraz na loftovou koncepci, obohacený o vzdušnou, střešním světlíkem prosvětlenou vnitřní chodbu, navíc nabízí veřejnou střešní terasu při letní restauraci. Erbenovi umožňuje diverzita okolí a blízkost řeky volnější, tvořivější hru s veřejným prostranstvím. Stejně jako Moravan lze projekty obou studentů klasifikovat dle modelu H-M-S jako medium.

Snaha o záchranu průmyslového dědictví ve městech je pozitivum, které by mělo být pěstováno již ve studentských letech a realizováno v praxi co nejdůsledněji. Mělo by být v možnostech architekta doporučit developerům, kteří se shlédli v historii a vytkli si za cíl konvertovat opuštěné průmyslové areály, aby z charakteru těchto budov zachovali co nejvíce. Ti, kdo chtějí uspokojit masovou poptávku po loftech typu soft, nechť dají přednost novostavbám, aby původní objekty zůstávaly pokud možno pro lofity pravé, autentické, zařízené co nejpravdivějším způsobem, v němž

³⁹¹ KABÁT, Martin - ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). *Tovární areál firmy Baťa ve Zlíně. Rekonverze výrobní budovy č. 24* [semestrální ateliérová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2002. nestr. – ERBEN, Adam - ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). *Konverze továrního objektu na bydlení* [diplomová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2006. nestr.

pohledově vyniknou rezná cihla, dřevo, beton, přiznaná potrubí i sloup stojící v cestě – jen tak nezanikne ohrožený loft typu hard.

8. Závěr

Následující shrnutí seznamuje s výsledky, k nimž předkládaná disertační práce dospěla. Zprávy o složitém chodu středověkých soukenických manufaktur s dělbou práce organizovanou mezi muže, ženy a děti různého věku se zachovaly v archivním svědectví cechů, odhalujícím zápasy, které vedly specializované soukenické profese jak ve vzájemných sporech tak s nepřízní osudu v dobách stagnace. Obchod, který čile provozovali s evropskými obchodními městy, kvetl i na domácím trhu s mezinárodní účastí, předvídací veletržní budoucnost města Brna.

Role Jihlavy a Kladrub při zrození brněnské industrializace byla krucióální, neboť odmítavé stanovisko mistrů jihlavského cechu soukeníků a kladrubský neúspěšný pokus o tovární produkci pomohly Brnu zavést průmyslovou výrobu. Riskantní podnik, který přinesl rozdrobení první brněnské manufaktury do řady jejích pohrobků, vtisknul posléze městu tvář s rysy vysokých hranolových fabrik a přízemních kolonií chatrných dělnických příbytků. Na předobrazu dobových polyfunkčních čtvrtí s výrobou, bydlením a občanskou vybaveností lze tedy založit vztah dnešních obyvatel k místu. Atraktivita města, poskytujícího pracovní příležitost, byla v minulosti velká stejně jako dnes. Pracovní sílu, která zajišťuje sídelnímu útvaru hospodářský rozvoj, je třeba ubytovávat. Proč tedy neřešit koncepci ubytování tam, kde se dříve pracovalo – v manufakturních továrnách?

Rozvíjející se město, které zvyšuje počet pracovních příležitostí, může povědomím o historických počátcích výroby podníit niternější vztah obyvatel k místu. Možnost reagovat na místní historickou tradici, provádět díky lidskému měřítku staveb transformace dle momentálních potřeb obyvatel a experimentovat s hromadným bydlením v bytovém domě ukázalo francouzské poválečné nízkorozpočtové bydlení rozmanitostí forem vilové, pavilónové a hromadné zástavby. V intencích brněnskému příkladu lze udržet odkaz industriálních památek v paměti lidí například pomocí historických jmen v názvech obytných souborů, které přinesou leitmotiv jednotnému grafickému stylu celé lokality. V případě konverze vytipovaných továren Brobail – Bayerovy, Arona & Jacoba Löw – Beerovy, Löw & Sohn či

Esslerovy může jméno továrníka zůstat, zatímco názvy novostaveb mohou být inspirovány dalšími historickými jmény, například bytový dům Köffiller, komplex Mundy, dům U čtyř mamlasů, bytové komplexy Offermann, Šmálka, Velká Nová, Malá Křenová, Turetschek nebo Příza. Do polyfunkčního sídelního systému se zapojí podniky, výroby, občanská vybavenost a veřejná parková zeleň. Bude možné posedět ve Skeneho parku, nastoupit na zastávce Dabergerova, odstavit auto v parkovacím domě Popper, zajít do Löwovy kavárny, relaxovat ve sportovním areálu Gomperz, shlédnout výstavu v galerii Samek, navštívit Hechtovo divadlo malých forem a projít se procházkou po ulici Löw – Beerově či Esslerově.

Concetto revitalizace brněnských textilních továren představuje výzvu pro urbanisty, architekty, poslance, obyvatele, sociology a další specialisty. Koncepti lze rozvíjet po říční ose Svitava, Svratka a Ponávka, na níž budou oslavena místa, kde kdysi fungovaly nově patentované strojní technologie. Po cestě budou pravidelně připomínány krize konkrétních let, včetně odkazu na pobyt francouzských, rakouských a ruských vojsk ve městě za napoleonských válek. Program oživení lesku a slávy Brna jako „rakousko – uherského Manchesteru“ počtu jeho historii může být členěn na úseky s inspiračními názvy Hopf & Bräunlich, Salm – Reifferscheidt, Schulz, Švábka, Herring, Soxhlet, Gregor, Arnold, Delhaes, Godhair, Wunsch, Weeger, Schoeller, Wentliczke, Findeis, Wawrzin, Leidenfrost, Schöll či Auspitz. Je patrné, že pro zužující se kruh objektů, připomínajících dobu industriální slávy, se bude koncept odehrávat spíše na veřejných prostranstvích než prostřednictvím konkrétních budov. Proto by bylo záhodno, kdyby se k osmi textilním továrnám, vytipovaným v této práci, přidaly další industriální památky v okolí.

Proveditelnost koncepce podobného rozsahu, uchráněná negativních zájmů developerů, by měla být v území zajištěna již ve fázi územního plánu formou úpravy veřejných prostranství podél svratecké a svitavské říční osy s omezením asanací objektů, vztahujících se k industriální minulosti, a jejich závazným doporučením ke konverzi a rekonstrukci. Charakter tohoto území, který neurčují jednotlivé památky, ale půdorys, prostorová skladba a panoráma, by měl být jako ucelená část historického města s diferencovanou památkovou hodnotou a představující památkové hodnoty odpovídající chráněnému urbanistickému souboru, nejdříve vyhlášen městskou památkovou zónou.

Cílovou skupinou konverze brněnských textilních továren by se měli stát firemní zaměstnanci a pravidelně migrující populace studentů s turisty, pro které je třeba osvěty v rozpoznávání estetických hodnot architektury stylu neorenesance. Je nezbytné rozvíjet spolupráci na poli marketingu a reklamy s brněnskou univerzitní a veletržní obcí, které představují dvě významné specifické funkce města, vycházející z místní školní a výstavnické tradice. Školství, zavedené v dobách Marie Terezie, dalo po polovině 19. století vznik školám tkalcovské a obchodní, z nichž zejména Střední průmyslová škola textilní a Vyšší odborná škola textilní dodnes působí na Francouzské ulici. Výstavnická minulost umožnila od poloviny 19. století vstup brněnských firem na zahraniční trhy účastí na světových průmyslových výstavách. Humanizace a zatraktivnění v současnosti zanedbaných brněnských předpolí by měly být provedeny se zapojením lokalit do celoměstského systému hromadné dopravy s možnou škálou odkazů na Severní dráhu císaře Ferdinanda, Salomona Rothschilda nebo lokomotivy Bruna, Herkules, Gigant a Bucephalus.

Jaký má mít charakter bydlení v brněnských lokalitách vytipovaných ke konverzi? Koncepti nádvoří činžovních domů typu Hof opravila moderna důrazem na hygienický aspekt, proslunění a ozelenění. Ruský kolektivní dům vycházel z utopií a idealistických revolucí, přinesl alogický rozpad rodinného jádra a sdružování nekonečného množství obytných cel, podrobených kolektivizaci a racionalizaci. Hledaný charakter bydlení v brněnských postprůmyslových zónách se může poučit z hromadného založení ruského příkladu, jehož ekonomicky efektivní plánování umožnilo nabídku více bytů v jednom domě. Tehdejší důraz na uniformitu však dnešní pluralitní společnosti nevyhoví. Lineární tvar brněnských industriální lokalit s továrnami rozestými podél Svitavy a Svratky formálně připomíná pásové město Leonidova a Miljutina, rozvíjené podél osy a doprovázené bodovými okrsky práce a rekreace. V otázce stylu se brněnská mentalita ztotožní spíše s modernismem, který zapustil v Brně meziválečné kořeny, než s neoklasicismem či abstrakcionismem některých ruských vzorů.

Z příkladů anglických a německých zahradních měst se brněnské postprůmyslové zóny mohou poučit vytvořením sídliště tonoucího v zeleni, s výhledem do parků a společným vybavením jeslemi, mateřskou školou, knihovnou, lékařskými ordinacemi, kanceláři a dalším zařízením. V ekonomické koncepci českého bydlení se spojily dva geografické protipóly, prezentované na vřatislavské

WUWĚ – kolektivní dům a boardinghouse. Ani slovanský východní ani anglosaský západní extrém nevyhovovaly české mentalitě, která si je přetavila do jakéhosi *bytlí mezi*,³⁹² charakteristického pro středoevropskou oblast. Typ ruské provenience, jehož promýšlení rozhybal na konci dvacátých let mimo jiné Karel Teige, dospěl po druhé světové válce do fáze realizace, angažované v ideologii socializace, a vrátil se po skončení jejího intermezza roku 1989 opět k poláškovsky laděnému tradičnímu bytovému domu a do sharounovské, gropiovské a le corbusierovské koncepce komfortního hotelového domu či rodinného hotelu.

Stejně jako ve Spojených státech amerických si i u nás umělci pronajímají velké, atypické prostory, v nichž si zřizují ateliery. Podobně jako americká velkoměsta z mrakodrapů se i urbanismus českých sídel navrácí z bodového systému panelové výstavby k tradiční řadové ulici. V porovnání s americkým prostředím nejsou naše továrny tolik velkoplošné a tak mnohapatrové a ani lidé neuvažují v tak velkorysém měřítku. Fenomén loft zde nemá tradici, nikdy nepřispíval ke zlepšení ekonomické situace čtvrtí, neregeneroval městské prostředí ani nepomáhal zachovávat budovy pro budoucí generace jako v Americe. Nesouvisel s politickým děním ani s anarchismem jako v USA či Berlíně, přestože i u nás padly antikonzumní myšlenky *arte povera* na úrodnou půdu, byť z jiných důvodů. Objevovat se začal teprve nedávno, po roce 2000, a v současné době se transformuje do funkčních variant.

Umělecké směry jako pop art, Fluxus či abstraktní expresionismus, z nichž loft vzešel, neměly u nás svobodnou dobovou platformu a tím pádem ani názorovou tribunu. Bohémský typ loftu můžeme v českém prostředí spojit od doby 60. let s ateliery některých surrealistů, modernistů, existencialistů, tvůrců informelu či fotografů. Undergroundový loft se u nás nestal v 70. letech nástrojem urbanisticko architektonického plánování, neboť sem novinky ze zahraničí, včetně průmyslové archeologie, přicházely se zpožděním. Jednotlivci si nemohli dovolit konvertovat pro vlastní potřebu celé velké objekty. V 80. a 90. letech začalo opatrně přibývat příkladů konverzí starých prostor pro dílny, ateliery či galerie,³⁹³ jejichž inspirace vycházela více z místních tradic než z amerických mrakodrapů, japonské filozofie či postmoderních hrátek. Od konce 90. let se objevuje designování, dekorativnost a

³⁹² Termín použila v jiném významu Mahulena Nešlehová. Nešlehová 2007, s. 627.

³⁹³ Například galerie Sýpka u Vlčova z počátku 90. let. In Zemánková 1991, s. 63.

propracovávání formy, vycházející z miesovské klidné jednoduchosti, kontextu a minimálu, zaměřené na existenční dvojpólovost práce a odpočinku. Také se prosazuje hromadnost. Co bylo dříve hájemstvím jednotlivce si nyní může dovolit celá skupina, jejíž významnou část tvoří zvýšený počet nezadaných, ekonomicky zajištěných a kariérou zaujatých *singles*. Po roce 2000 je spektrum konverzí obohacováno o novostavby s loftovými byty, převážně luxusně zařízenými, sdružovanými do polyfunkčních čtvrtí, jimž může hrozit gentrifikace, komercializace, citadelizace či statut *edge city*. Současné rozrůznění variant loftových prostorů odpovídá potřebám pluralitní společnosti.

Kategorizace loftů se škálou doprovodných soukromých a veřejných venkovních prostor, definovaná v této disertační práci, má napomoci rozrůzněnosti nabídky bydlení pro potřeby pluralitní společnosti. Přesunem těžiště pracovních aktivit do terciéru a kvartéru získala na významu práce z domu, schopná migrace. Jedním z novodobých nároků na bydlení je nevázat se na místo bydliště a zůstat v centru dění, což by mělo loftové bydlení zajišťovat. Dosud se realizace loftového bydlení opírala o ekonomický model A-B-C, odpovídající investičním tendencím města. Pochopit a koncepčně uchopit složitý tovární prostor s kvalitními, méně kvalitními a nekvalitními prostory umožňuje model H-M-S, definovaný v této disertační práci, přistupující ke konverzi z památkářského a estetického hlediska a pomáhající zachovat industriální dědictví pro budoucí generace.

Budoucnost města bude spočívat ve vytváření ekologického, ozeleněného prostředí, v němž poroste specifickým způsobem úcta k historii. Děje se tak prostřednictvím konverze od 70. let 20. století ve světě a od 80. a 90. let u nás. Při konverzi továren je třeba plnit nízkoenergetické nároky na budovy, vyhovět přísným hygienickým normám stanoveným pro prostory určené k bydlení, zohledňovat původní vzhled fasád a zvyšovat podíl zeleně na pozemku. Regenerace stávajícího fondu brownfields tak přispěje ke zlepšení životního prostředí, udrží jeho kvalitu, funkčnost a estetičnost. Role zodpovědného přístupu urbanisty a architekta již ve fázi návrhu je pro vytvoření rovnováhy mezi moderním rozvojem a zachováním historického dědictví nepopíratelná. Historií se prolínající věčné téma konverze zastaralého, moderním požadavkům nevyhovujícího fondu nemusí být řešeno jen demolicí a novou výstavbou. Kategorizace brownfields, stanovená v této disertační práci, by měla napomoci správnému vyhodnocování industriálního dědictví,

nakládání se stávajícím stavebním fondem a stanovování dobrého směru konverze. Překročit bariéru starých budov směrem k revitalizaci, zamezující suburbanizaci, znamená překročit předsudek ošuntělého vzhledu, amortizace, poruch, kontaminace a vandalismu. Povznesením nad předpojatost se může stát idea muzejní expozice s ukázkou původního chodu strojů.

Řešení s ohledem na univerzitní, veletržní a automotodromovou specifickou funkci města Brna jsme našli v příkladech italského *Motor Vallay* u Modeny a francouzských vojenských areálů, konvertovaných na funkci studentského bydlení. Historie brněnského textilního průmyslu má dostatečně poutavý příběh, zhmotnitelný do ideových okrásků, expozic a leitmotivů, který může zvýšit atraktivitu místa. Reklamní management projektu oživení brněnského textilnictví může být podpořen provázaností vstupenek na významné regionální akce, expozice městských atrakcí, městskou hromadnou dopravu spolu s dostatečně kapacitním ubytováním. Brněnské postprůmyslové zóny mají pro tento účel výhodu blízkosti vysokých škol s nedostatečnou nabídkou studentského bydlení, krátké docházkové vzdálenosti k nádraží, napojení na systém městské hromadné dopravy a možnost poskytnout nabídku sociálního bydlení se spektrem požadovaných služeb. Koleje jsou v Brně aktuálním investičním záměrem, neboť se plánuje zřízení dalších univerzitních fakult. Realizace musí být proto rychlá a efektivní, k čemuž stávající stavební fond poskytuje dobrou příležitost. Vhodným typem bydlení pro brněnské postprůmyslové zóny, vyhovující stabilní i migrující populaci, je tedy loftový prostor typu *open space* v podobě bytů, kanceláří, obchodů a rekreačních prostor. Jeho hromadný charakter s různorodou nabídkou prostor uspokojí potřeby soudobé pluralitní společnosti, vytvoří polyfunkční městskou zónu multifunkčních obytných komplexů s napojením na vnitrostátní i mezinárodní dopravu a zajistí parkování osobních vozidel v autosilech. Cílem revitalizace brněnských textilních továren je vrátit do lokalit tep nového sídliště a tím zachránit původní urbanistickou strukturu před vyhlazením.

9. Seznam použitých zdrojů

Literatura:

- ANDERSSON, Harri – BERGERON, Louis. *Urban Industrialisation, Environment and Society: new perspectives of equilibrium in Northern, Central and Southern European Countries* [Exhibition catalog and virtual exhibition on CDrom]. Amendment 2005-0703/001-002 CLT CA12 - project „Culture 2000“ UE Programme. Torino: GraficArt, 2005.
- BATALOV, Eduard Jakovlevič. *Filozofie vzpoury*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1976. 184 s.
- BELTING, Hans. *Konec dějin umění*. Praha: Mladá fronta, 2000. 244 s. ISBN 80-204-0856-8.
- BÍLEK, Jiří. *Brněnské kostely*. Brno 1989.
- BOSKOVSKÝ, Jiří J. Mosaika technického dědictví Brna. In Jordánková 1993, s. 15-38.
- Brno-rozvojové plochy*. Brno: Kancelář primátora města, 2008. – *Brno-město uprostřed Evropy*. Brno: Kancelář primátora města, 2008.
- BUKOVSKÝ, Jan. Bývalý Offermannův dům č. 416 v ulici Bašty č. 8 v Brně. In *Forum Brunense: sborník prací Muzea města Brna*. Brno: Muzeum města Brna, 1995-96.
- CANTACUZINO, Sherban. *New Uses for Old Buildings*. London: The Architectural Press Ltd, 1975. 264 s. ISBN 0 85139 499 X.
- CARBOL, Ladislav a kol. *Konstrukce pozemních staveb*. Brno: Nakladatelství PC-DIR spol. s. r. o., 1993. ISBN 80-214-0147-8.
- CIBULKA, Aleš. Období manufakturní a rané tovární výroby 1750-1848 – Strojírenství. In Cibulka 2005, s. 66-67.
- CIBULKA, Pavel. *Historie a současnost podnikání na Brněnsku*. Žehušice, 2005.
- CIBULKA, Pavel. Období manufakturní a rané tovární výroby 1750-1848 – Správní a administrativní vývoj brněnského regionu. In Cibulka 2005, s. 51.
- ČERNÍK, Roman. *Moving Station: 5 let alternativy na nádraží Plzeň Jižní předměstí*. 1. vyd. Plzeň: Občanské sdružení Johan, 2006. ISBN 80-239-7065-8.
- DESCARTES, René. *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*. Paris: Librairie de la Bibliothèque nationale, 1898. 127 s.
- DESCARTES, René. *Discours de la méthode*. Paris: Éditions Sociales, 1950. 107 s.
- DESCARTES, René. *Discours de la méthode*. Paris: Académie Goncourt, 1987. 187 s.
- DRKOŠOVÁ, Marcela. Brownfields a jejich opětovné využití ve městě Brně. In *Urbanismus a územní rozvoj*. Ročník VIII. Číslo 4. 2005. s. 2-7.
- DRKOŠOVÁ, Marcela. Polyfunkční objekt Moravan – bývalá textilní továrna Moravan. In *Případové studie regenerace brownfieldů*. Brno: Regionální rozvojová agentura jižní Moravy. 2006. s. 10-14.
- DŘÍMAL, Jaroslav – PEŠA, Václav. *Dějiny města Brna I.*, Brno: Blok, 1969.

- DVOŘÁKOVÁ, Eva – JIROUŠKOVÁ, Šárka – PEŠTA, Jan – FRIČ, Pavel. *Sto technických a industriálních staveb Středočeského kraje*. Praha: Nakladatelství Titanic, 2008.
- EL LISSITZKY. Eine Serie von Hochhäusern für Moskau WB1 (1923 – 1925). In SCHARFE, Jürgen (ed.) – BRADE, Helmut – RINK, Christine – DIECKMANN, Karl Heinz. *El Lissitzky. Maler, Architekt, Typograf, Fotograf*. Výstava v městské galerii Moritzburg Halle od 7. listopadu 1982 do 9. ledna 1983 a v galerii vysoké školy grafické a typografické v Lipsku od 14. února do 27. března 1983 [kat. výst.], Leipzig, 1982, s. 63-66.
- ERBEN, Adam – ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). *Konverze továrního objektu na bydlení* [diplomová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2006. nestr.
- FIELD, Marcus – IRVING, Mark. *Lofts*. Londýn: Laurence King, 1999. 208 s. ISBN 1 85 669 149 7.
- FILIP, Vladimír. *Brno. Staré pohlednice. Díl XX. Cejl, Křenová, Husovice, Koliště, Kounicova, Obilní trh, Komín, Řečkovice, Maloměřice, Jundrov*. Brno: Josef Filip, 2008. 108 s.
- FLODROVÁ, Milena. *Seznam ulic města Brna*. Brno: Vlastivědná knihovna moravská, 1982.
- FLODROVÁ, Milena. *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno: Magistrát města Brna, 1997. 343 s.
- FLODEROVÁ, Milena. *Proměny Vaňkovky*. Brno: Fotep, 2005. 75 s. ISBN 80-86871-02-9.
- FRAGNER, Benjamin – HANZLOVÁ, Alena. *Industriální stopy*. Praha: Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT Praha. 2005.
- FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Praha: Academia, 2004.
- FUCHS, Bohuslav. *Nové zónování: urbanistická tvorba životního prostředí z hlediska sídelního a krajinného*. Praha: Academia, 1967.
- FUCHS, Bohuslav – POLÁŠEK, Josef. II. Mezinárodní kongres moderní architektury a Nový Frankfurt. In *Index IX*, roč. 1929. s. 1.
- GAŠPAR, Vladimír. *Brownfieldy 2005. Situační zpráva pro JMK*. Brno: Regionální rozvojová agentura jižní Moravy. 2005. 47 s.
- GERÖ, Jiří – MEIXNER, Miloslav. Průkaz energetické náročnosti budovy a jeho aplikace v praxi. In *Sborník XIII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2009, s. 17 – 19.
- GÓMEZ, Lola – TORRAS, Susana González. *Minimal – Minimalism*. Berlín: Feierabend, 2003. 851 s. ISBN 3-936961-08-6.
- HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 645 s.
- HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecílie. *Brno, stavební a umělecký vývoj města*. Praha: Pražské nakladatelství V. Poláčka, 1947.
- HANDLÍŘOVÁ, Petra - MALINA, Pavel - MATĚJOVÁ, Pavla - HAVLIŠ, Karel (ved.). *Nová nábřeží - skrytý potenciál Svitavského náhonu v Brně* [diplomové práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2009.

- HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás. Přehled stavebních slohů*. Praha: Panorama, 1981. 393 s.
- HESPEL, Christophe. Tank Logements collectifs Roubaix. In *AMC, le moniteur architecture*. Mai 2009, no 188. Paris: Moniteur, 2009. 150 s. ISBN 978-2-281-19427-2. EAN13: 9782281194272. Actualités, s. 83-84.
- HLAVÁČEK, Michal. *Konverze – architektonické možnosti a postupy (Prezentováno na příkladech z konverze severozápadního konce areálu „Starého závodu“ firmy Škoda Auto a.s. v Mladé Boleslavi)* [habilitační přednáška]. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2006. 48 s. ISBN 80-01-03469-0.
- HONZÍK, Karel. *Ze života avantgardy: zážitky architekty*. Praha: Československý spisovatel, 1963. 240 s.
- HONZÍK, Karel – HAVLÍČEK, Josef. Odpověď na anketu Tvorby. In *Tvorba V*, roč. 1930. s. 374-376.
- HORN, Vítězslav. *Jak jsem přežil. Život českého lékaře*. Brno: Šimon Ryšavý, 2002, 267 s. ISBN 80-86137-71-6.
- HORŇÁKOVÁ, Ladislava. *Výstavba meziválečného Zlína*. In Andersson 2005, s. 35-50.
- HORYNA, Mojmir. Architektura přísného a pozdního historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVA, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III/2)*. Praha: Academia, 2001. s. 133-202.
- HRABEC, Josef. Monument protection in the Czech Republic. In TAMPONE, Gennaro – SEMPLICI, Michaela. *Rescuing the hidden european wooden churches heritage – an International Methodology for Implementing a Database for Restoration Projects*. Città di Castello: Free Books S.r.l., 2006. s. 101.
- HRŮZA, Jiří. Urbanistická výročí květen – červen 2001. In *Urbanismus a územní rozvoj*. Ročník IV. Číslo 3/2001. Brno: Ústav územního rozvoje, 2001. s. 58-61.
- HRŮZA, Jiří. *Charty moderního urbanismu*. Praha: Agora, 2002. 94 s.
- HUBÁČEK, Petr. *Objekty statické dopravy v centrech měst (Územní a ekonomické předpoklady a podmínky k integraci hromadných garáží v centrech měst)* [disertační práce]. 1. vyd. Brno: Vysoké učení technické v Brně, 2004. 160 s.
- CHAN-MAGOMEDOW, Selim O. *Pioniere der sowjetischen Architektur. Der Weg zur neuen sowjetischen Architektur in den zwanziger und zu Beginn der dreißiger Jahre*. Dresden: VEB Verlag der Kunst, 1983. 617 s.
- CHATEL, Luc. Les 1000 projets du plan de relance. In *Clés Actu, L'Actualité en questions réponses*. N°90 – 20 février 2009. Paris: Le secrétaire d'État chargé de l'Industrie et de la Consommation, Porte – Parole du Gouvernement, 2009.
- CHYLÍK, Jindřich. Vývoj hospodářských vztahů česko-moravských. In *Morava v českém státě: sborník příspěvků z cyklu přednášek, říjen 1947*. Brno: Masarykova univerzita a Matice moravská, 1948. s. 95-107.
- INDUSTRIELLEN ÖSTERREICHS. *Die Gross-Industrie österreichs. Festgabe zum glorreichen sechzigjährigen Regierungs-Jubiläum seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Wien: Verlagsbuchhandlung Leopold Weiss, 1908, 1910

- JACOBS, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Alfred A. Knoff, Inc., 1961.
- JAKOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. Překlad anglického originálu z roku 1961. Praha, 1975.
- JANÁK, Jan. *Vlastivěda moravská, Hospodářský rozmach Moravy 1740 – 1918*. Brno: 1999.
- JEŘÁBEK, Tomáš. – KROUPA, Jiří a kol. *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*. Brno 2005.
- JÍLEK, František a kol., *Studie o technice v českých zemích*. 6 dílů. Praha: Národní technické muzeum, 1984.
- JORDÁNKOVÁ, Hana a kol. *Brno – město, řemesel, průmyslu a obchodu*. Brno: 1993.
- JORDÁNKOVÁ, Hana. Od počátku města do konce středověku – Řemesla ve středověku – Řemeslné specializace. In Cibulka 2005, s. 22.
- JORDÁNKOVÁ, Hana. Od počátku novověku do konce třicetileté války – Předbělohorský obchod – Obchodní trasy a sortiment zboží. In Cibulka 2005, s. 26-27.
- KABÁT, Martin – ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). *Tovární areál firmy Baťa ve Zlíně. Rekonverze výrobní budovy č. 24 [semestrální ateliérová práce]*. Brno: VUT Fakulta architektury, 2002. nestr.
- KEABLE, Gladys. *Town of to-morrow*. London: S. C. M. Press, 1946. 95 s.
- KOL. AUTORŮ. *The big book of Lofts*. Taschen. 2005.
- KOL. AUTORŮ. *Small Lofts*. Taschen. 2006.
- KOL. AUTORŮ. *Vlnařská centra Evropy. Brno – Jihlava. Od počátků do 20. století [kat.]*. Brno - Jihlava 2008.
- KOS, Josef. - DOKLÁDAL, Vladimír. *Konstrukce pozemních staveb*. Brno: Nakladatelství PC-DIR spol. s. r. o., 1993. ISBN 80-214-0146-X.
- KOUTNÝ, Jan. *Moderní urbanistické koncepce (vývoj urbanistických koncepcí)*. Zvláštní číslo časopisu Urbanismus a územní rozvoj. Ročník VII. Číslo 6/2004. Brno: Ústav územního rozvoje, 2004. 14 s.
- KRÁL'OVÁ, Eva – LISICKÁ, Ivana. *Záchrana skrytého dedičstva európskych drevených kostolov. Medzinárodná metodológia pre implementáciu databázy pre projekty obnovy*. Bratislava: Slovenská technická univerzita pre Fakultu architektúry, 2008. nestr. ISBN 978-80-227-2834-8.
- KRIER, Léon. *Architektura – volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001. 190 s. ISBN 80-200-0012-7. EAN: 9788020000125.
- KROUPA, Jiří. *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*. Druhé, rozšířené a upravené vydání. Brno: vydavatelství Era, 2006.
- KRULIŠ, Václav – HLAVÁČEK, Michal – DVOŘÁK, Petr – LINHARTOVÁ, Eva – JOB, Petr. Nákladové nádraží Praha – Žižkov, futuristická vize revitalizace území bývalého nákladového nádraží na karanténní terminál. In Vorlík 2007, s. 118-121.

- KUČA, Karel. *Památky Brna*. Brno: Odbor kultury Úřadu města Brna, 1991. 183 s.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. I. díl. A – G. Praha: Libri, 1996. 874 s. ISBN 80-85983-13-3.
- KUČA, Karel. *Brno: vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. 1. vyd. Praha: Baset, 2000. 644 s. ISBN 80-86223-11-6.
- KUDA, František – FERKO, Martin – NEULINGER, Miroslav – WALICA, Rostislav – PETROVÁ, Veronika. *Nevyužívané plochy neprůmyslového charakteru vybraných lokalit v Moravskoslezském kraji*. 1. vyd. Výzkum pro potřeby regionů MMR, projekt WB-20-04. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Fakulta stavební, Katedra městského inženýrství, 2006. 94 s. ISBN 80-248-1258-4.
- KUDĚLKA, Zdeněk – CHATRNÝ, Jindřich. *O nové Brno* [kat. výst.]. Brno: Muzeum města Brna, 2000. 141 s.
- LUKEŠ, Zdeněk. *Architektura secese v Čechách 1896-1914*. In LAHODA, Vojtěch (ed.) – NEŠLEHOVÁ, Mahulena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha: Academia, 1998. s. 127-154.
- MANNHEIM, Karl. *Ideologie a utopie: přednášky a eseje*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1991. 357 s. ISBN 8071150223.
- MARZONA, Daniel: *Minimalismus*. Taschen. Köln. 2005.
- Métropoles européennes en Projet*, Newsletter du Groupe de travail „Stratégies de Développement des Grandes Villes Européennes“, Eurocités / Eurc, N° 14 août 2000, N°15 septembre 2000.
- MILJUTIN, Nikolaj Alexandrovič. *Socgorod: otázky stavby socialistických měst*. Praha: Knihovna Levé fronty, 1931. 133 s.
- MYŠKA, Milan a kol. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003.
- NEŠLEHOVÁ, Mahulena. *Mezi meditací a expresí. Podněty arte povera, redukce výtvarných prostředků a dynamika výrazu*. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1958/2000 (VI/2)*. Praha: Academia, 2007. s. 627-647.
- NETOUŠKOVÁ-DEFEROVÁ, Michaela – POKLUDOVÁ, Karla – ZEMÁNKOVÁ, Helena (ved.). *Revitalizace posvitavské průmyslové zóny. Teplárna Brno - Špitálka* [diplomová práce]. In Zemánková 2003, s. 123.
- NOVÁČKOVÁ, Alena. *Rekonverze areálu bývalé textilní továrny Mosilana Obřany* [semestrální ateliérová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 2003. nestr.
- NOVÁK, Pavel. *Zlínská architektura 1990-2005*. In Andersson 2005, s. 50-61.
- OTTOLENGHI, Federico. *Vecchie fabbriche nuova città*. In Andersson 2005, s. 10, 12.
- PALOUŠEK, Vladimír. *Textilní muzeum – Brno Obřany* [diplomová práce]. Brno: VUT Fakulta architektury, 1996. nestr.
- PELSMACKER, Patrick De – GEUENS, Maggie – BERGH, Joeri Van den. *Marketingová komunikace*. Praha: Grada Publishing a.s., 2003. 581 s. ISBN 8024702541, 9788024702544.

- PETRÍKOVÁ, Dagmar. *Revitalizácia brownfields*. Bratislava: Fakulta architektury, Ústav urbanizmu, Spectra Centre of Excellence, 2006.
- PETRÍKOVÁ, Dagmar – BRUEL, Michaela – HEGEDUS, Viktoria – FARNSWORTH, Kerri – DURNEY, Terry – MORGAN, Peter – KYLE, Alexander. *Spoločenské a kultúrne otázky v procese rozvoja brownfield lokalít v Európe*. Bratislava: Fakulta architektury, Ústav urbanizmu, Spectra Centre of Excellence, 2006.
- POLÁŠEK, Josef. Bytová péče města Brna v posledních letech. In *Žijeme I*, 1931. s. 84-85.
- POLÁŠEK, Josef. Malobytové kolonie města Brna. In *Stavitel XIII*, 1932. s. 1-4.
- PREISS, Jaroslav. *Český průmysl textilní slovem i obrazem*. Praha: Spolek českých průmyslníků textilních v Praze, 1909.
- PROKOPOVÁ, Anna (ed.). *Industriální stavby: pivovary. Rekonstrukce a konverze pivovarů*. Ostrava: Mise, 2008. 106 s.
- Red. Figurama 2007 v jízdárně Louckého kláštera. In *Události na VUT v Brně*. 7/2007. s. 23.
- REŽNÁ, Alena – RYŠAVÁ, Hana. České rodinné domy 21. století. In *Sborník XIII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2009, s. 135 – 143.
- RJABUŠIN, Alexandr Vasil'jevič. *Domov budoucnosti*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1980. 364 s.
- ROBOVÁ, Dita. Vědecké období v díle Jana Gillara. In *Švácha 2000*, s. 127-156.
- ROUX, Emmanuel de. *Patrimoine industriel*. Paris: Scala, 2000. 270 s. ISBN 2-86656-244-5.
- SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska 1 [A-I]*. Praha: Academia, 1994.
- SEDLÁK, Jan (ed.) a kol. *Slavné brněnské vily*. Praha 2006.
- SEDLÁKOVÁ, Anežka – KOUTNÝ, Jan. *Město jako makro a mikrostruktura*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 3 s.
- SEDLÁKOVÁ, Anežka – SEDLÁK, Jan. *K historii textilního a strojírenského průmyslu na Moravě a jeho proměně po roce 1989*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 11 s.
- SEDLÁKOVÁ, Anežka – ŠINDLAR, Jiljí. *Průmyslové Brno / Brněnský průmysl. Scénář výstavy*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 8 s.
- SEDLÁKOVÁ, Anežka – ŽABIČKOVÁ, Ivana. *Poruchy a rekonstrukce staveb (objekt bývalého Krasu v Brně)*. [nepublikovaná seminární práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007. 8 s.
- SEDLÁKOVÁ, Anežka – ZEMÁNKOVÁ, Helena. Rekonverze bývalých textilních továren v Brně se zaměřením na funkci bydlení v loftech. In *XII. Vědecká konference doktorandů: sborník příspěvků konference doktorandů, Brno 13. května 2008*. Brno: Fakulta architektury VUT Brno, 2008.

- SEDLÁKOVÁ, Anežka – ZEMÁNKOVÁ, Helena. Továrna a loft – anachronismus a progrese. In *XIII. Vědecká konference doktorandů: sborník příspěvků konference doktorandů, Brno 12. května 2009*. Brno: Fakulta architektury VUT Brno, 2009.
- Small Lofts*. Taschen. 2006.
- SOLA-MORALES, Ignasi de. *Diference. Topografie současné architektury*. Praha: Česká komora architektů, 1999.
- STAŇKOVÁ, Jaroslava - PECHAR, Josef. *Tisíciletý vývoj architektury*. Praha: Nakladatelství technické literatury, 1972. 355 s.
- STITES, Richard. *Revolutionary dreams. Utopian vision and experimental life in the Russian revolution*. New York: Oxford University Press, 1989.
- STOJANOV, Pavel. *Veřejná správa a brownfields*. [Disertační práce] Brno: VUT Fakulta architektury, 2007.
- STRÁNECKÝ, Vilém. *Brněnské kostely*. Brno 1940.
- ŠMEJKAL, František. Utopie avantgardy. In *Umění*. roč. 35, č. 1, 1987. s. 2-8.
- ŠUSTROVÁ, Veronika – URBÁŠKOVÁ, Hana. Aplikace ekologických aspektů v obytných souborech v České republice. In *Sborník XII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2008, s. 116 – 121.
- ŠVÁCHA, Rostislav. Karel Teige jako teoretik architektury. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Philosophica – Aesthetica 16. Historia artium II. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1998. s. 145-156.*
- ŠVÁCHA, Rostislav (ed.). *Forma sleduje vědu. Teige, Gillar a evropský vědecký funkcionalismus 1922-1948*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2000.
- ŠVÁCHA, Rostislav. Architektura čtyřicátých let. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1939/1958 (V)*. Praha: Academia, 2005. s. 31-74.
- ŠVÁCHA, Rostislav. Architektura 1958-1970. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1958/2000 (VI/1)*. Praha: Academia, 2007. s. 31-70.
- TEIGE, Karel. Odpověď na anketu Tvorby. In *Tvorba V*, roč. 1930. s. 458-464.
- TEIGE, Karel. Minimální byt a kolektivní dům. In *Stavba IX*, roč. 1930-1931. s. 28-29, 47-50, 65-68.
- TEIGE, Karel. 3. mezinárodní kongres moderní architektury v Bruselu. In *Stavba IX*, roč. 1930-1931. s. 105-115.
- TEIGE, Karel. *Nejmenší byt*. Praha: Václav Petr, 1932. 367 s.
- TEIGE, Karel – KROHA, Jiří. *Avantgardní architektura*. Praha: Československý spisovatel, 1969. s. 124.
- TEMPL, Stephan. *Baba - Osada Svazu Čs. Díla Praha*. Praha: Zlatý řez, 2000. 196 s.
- The big book of Lofts*. Taschen. 2005.
- VEGA, Rafael de la. *Ideologie als Utopie: der hegelianische Radikalismus der Marxistischen „Linken“*. Marburg: Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft, c1977. 168 s. ISBN 3921630002.

- VELEK, Jan – GLOSOVÁ, Dagmar. Vliv typologického uspořádání na energetickou náročnost objektu. In *Sborník XII. vědecké konference doktorandů*. Brno: Fakulta architektury VUT, 2008, s. 129 – 133, zejm. s. 131.
- VEVERKA, Přemysl – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – KRAJČI, Petr – LUKEŠ, Zdeněk – DVOŘÁKOVÁ, Dita – VLČEK, Pavel. *Slavné pražské vily*. Praha: Foibos, 2007. 238 s.
- VLČEK, Milan a kol. *Poruchy a rekonstrukce v pozemních stavbách II*. Brno: vydavatelství VUT v Brně, 1996. ISBN 80-214-0864-2.
- Vlnařská centra Evropy. Brno – Jihlava. Od počátků do 20. století*. Místa konání výstavy: Brno, Letohrádek Mitrovských, 11.4. – 11.5.2008. Jihlava, Magistrát města Jihlavy, Masarykovo nám., 11.6. – 31.8.2008.
- VORLÍK, Petr. *Druhý dech průmyslové architektury*. Sborník z výstavy alternativních studentských projektů na téma nové využití průmyslového dědictví jako podnět nebo nástroj územního rozvoje. Čtvrté mezinárodní bienále Industriální stopy, září 2007, Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví, 2007.
- VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská architektura a užitkové stavby. In LAHODA, Vojtěch (ed.) – NEŠLEHOVÁ, Mahulena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha: Academia, 1998. s. 181-191.
- VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská architektura a užitkové stavby klasicismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVÁ, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III/1)*. Praha: Academia, 2001. s. 61-63.
- VYBÍRAL, Jindřich. Inženýrská a průmyslová architektura romantického historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVÁ, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III/1)*. Praha: Academia, 2001. s. 278-281.
- VYSKOČIL, Aleš. Doprava, vznik silniční sítě a první železnice. In *Cibulka 2005*, s. 52-57.
- VYSKOČIL, Aleš. Počátky manufakturní výroby, vznik prvních textilních továren. In *Cibulka 2005*, s. 58-65.
- VYSKOČIL, Aleš. Podnikání v letech 1848-1918 – Obchodní a živnostenská komora v Brně. In *Cibulka 2005*, s. 77-79.
- WERNER, Jan - CHYBÍK, Josef. *Pozemní stavitelství. Studijní texty pro 4.semestr*, vydavatelství VUT v Brně, Brno: nakladatelství Vutium, 1999. ISBN 80-214-1333-6.
- WITZANY, Jiří. *Konstrukce pozemních staveb 60. Poruchy a rekonstrukce staveb*. 1. díl. Praha: Vydavatelství ČVUT Praha, 1994. ISBN 80-01-01144-5.
- WITZANY, Jiří. *Konstrukce pozemních staveb 60. Poruchy a rekonstrukce staveb*. 2. díl. Praha: Vydavatelství ČVUT Praha, 1995. ISBN 80-01-01310-3.
- ZATLOUKAL, Pavel. Architektura secese na Moravě a ve Slezsku. In LAHODA, Vojtěch (ed.) – NEŠLEHOVÁ, Mahulena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938 (IV/1)*. Praha: Academia, 1998. s. 155-180.
- ZATLOUKAL, Pavel. Architektura romantického historismu. In PETRASOVÁ, Taťána (ed.) – LORENZOVÁ, Helena (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III/2)*. Praha: Academia, 2001. s. 17-27.

- ZEMÁNEK, Jiří. Od ideologie reality k pluralitním modelům. České umění elektronických médií v devadesátých letech. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.) – PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 1958/2000 (VI/2)*. Praha: Academia, 2007. s. 903-928.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Rekonverze starých továren*. Brno: VUT 1991. 118 s. Fakulta architektury. ISBN 80-214-0348-9.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném*. Brno: FA VUT v Brně. 2003.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. Premena funkcí. In *Zborník referátov z konferencie poriadanej Spolkom architektov Slovenska: zborník referátů z konferencie, 21. října 2004. Samostatná příloha časopisu „Projekt, revue slovenskej architektúry“, roč. XLVI*. Bratislava: Vydavateľství Spolku architektů Slovenska, 2004. ISBN 2.902535.20.1.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. Fenomén súčasnosti / Premena funkcí. In *Zborník referátov z medzinárodného vedeckého kolokvia o premene funkcí: zborník referátů z mezinárodního vědeckého kolokvia, 30. – 31. května 2005*. Bratislava: Vydavateľství Spolku architektů Slovenska, 2005. ISBN 80-88757-34-7.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. Jak uvést v soulad ochranu kulturního dědictví Zlína s rozvojem města? In Andersson 2005, s. 61-72.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Industrializace měst, životní prostředí a společnost. Nové perspektivy rovnováhy v zemích severní, střední a jižní Evropy*. Kniha v rámci evropského projektu Culture 2000, 31. 10. 2006 – 30. 10. 2007. 2007.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena. Architekt-pedagog, domácí a zahraniční zkušenosti. In VORLÍK, Petr. *Druhý dech průmyslové architektury*. Sborník z výstavy alternativních studentských projektů na téma nové využití průmyslového dědictví jako podnět nebo nástroj územního rozvoje. Čtvrté mezinárodní bienále Industriální stopy, září 2007, Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví, 2007. s. 14.
- ZŘÍDKAVESELÝ, František. Vývoj brněnského průmyslu od poloviny 18. století, in Jordánková 1993, s. 17-30.
- ZŘÍDKAVESELÝ, František. Brno v době merkantilismu – Cechy a cechovní výroba do poloviny 18. století – Textilní řemesla. In Cibulka 2005, s. 42-46.
- ZŘÍDKAVESELÝ, František. Cechovní výroba v Brně od roku 1751. In Cibulka 2005, s. 57-58.

Internetové zdroje:

- Ancienne boutique* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/ancienne-boutique-tinteniace>>.
- Ancienne prison* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/ancienne-prison-tinteniace>>.
- BROUANT, Jean Philitte a kol. *Code de la Construction et de l'Habitation annoté*, éditions Dalloz, Paris 2005 (dvanácté vydání). ISBN 2-24-706009-9.

- BŘEZINOVÁ, Iveta. *A7 holešovický pivovar – lofty* [online]. Dostupné z: Home Sweet Home, 2007 [cit. 2009-05-25] <www.homesweethome.cz/cs/prodeje/SD11768-a7-holesovicky-pivovar---lofty/>.
- CE Media Online. *Lofty v Praze? Pochopitelně* [online]. [24. dubna 2008]. Dostupné z: Tvůj dům, c1998-2008 [cit. 2009-05-25] <www.tvujdum.cz/dum-stavba/bytove-projekty/lofty-v-praze-pochopitelne.aspx>.
- City-Loft* [online]. Dostupné z: Web23 - Das Onlinemagazin für ganz Wien, 2007-2008 [cit. 2009-05-25] <www.web23.at/12437/?MP=61-11378>.
- City Partner Profile. Sesto San Giovanni. Italy* [online]. 12 s. [cit. 2009-06-01]. Dostupné z: <http://urbact.eu/fileadmin/damwithcat/net_topic/BASELINE%20-%20Sesto.pdf>.
- Code de la construction et de l'habitation* [online]. [cit. 2009-05-22]. Dostupné z: Legifrance – le service public de la diffusion du droit <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006074096&dateTexte=20090522>>.
- Collège Théophile Briant* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/college-theophile-briant-tinteniatic>>.
- Des casernes transformées en logements étudiants* [online]. [5. září 2008] Dostupné z: Melty.fr Young Energy [cit. 2009-05-10] <<http://www.melty.fr/des-casernes-transformees-en-logements-e-actu9413.html>>.
- DEWSON, Reid – GRAMAUSKAS, Ed. *The loft life* [online]. Dostupné z: Lofts Vancouver [cit. 2008-05-24]. <<http://www.loftsvancouver.com/WhatIsALoft.php>>.
- Église Sainte-Trinité-Notre-Dame-de-l'Assomption* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/eglise-sainte-trinite-notre-dame-de-l-assomption-tinteniatic>>.
- FEJFAR, Vítězslav. *Lofty Bubeneč - velkorysé prostory k bydlení* [online]. [17.10.2008, poslední revize 19.1.2009.] Dostupné z: Konstrukce Media, 2002-2009 [cit. 2009-05-25] <www.obcanskavystavba.cz/clanek/lofty-bubeneč-velkoryse-prostory-k-bydleni/>.
- Hardy Holzman Pfeiffer Associates* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <<http://www.hhpa.com/>>.
- Hochtief. *12 Lofts* [online]. [cit. 2009-05-25]. Dostupné z: <www.12lofts.cz>.
- HOLGER, Ellgaard. Heslo *Car Park - Autosilo* [online]. 2009?, poslední revize 2.3.2009 [cit. 2009-06-01]. Dostupné z: Wikimedia Commons, 2004- <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Car_Park_-_Autosilo.png>.
- Chapelle du prieure* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/chapelle-du-prieure-tinteniatic>>.
- Immo Group, *Lofty Palmovka* [online]. Dostupné z: Immo Group, c2008 [cit. 2009-05-25] <www.immo-group.cz/prodej/reference/realizovane-projekty/lofty-palmovka.html>.

- JEFFREY, Laurin – JEFFREY, Natalie. *Hard Loft + Soft Loft = Medium Loft* [online]. [2007?] [cit. 2008-05-24]. Dostupné z: <<http://www.xeal.com/articles/Hard-Loft-Soft-Loft.htm>>.
- Kol. autorů. Heslo *Karl Raimund Popper* [online]. Poslední revize 10.6.2008 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Karl_Raimund_Popper>.
- Kol. autorů. Heslo *Logement social* [online]. 2008?, poslední revize 26.4.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://fr.wikipedia.org/wiki/Logement_social>.
- Kol. autorů. Heslo *Napoleon Bonaparte* [online]. 2006?, poslední revize 14.6.2009 [cit. 2009-05-05]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Napoleon_Bonaparte>.
- Kol. autorů. Heslo *Occamova břitva* [online]. Poslední revize 11.3.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Occamova_břítva>.
- Kol. autorů. Heslo *Organisme d'habitations à loyer modéré (France)* [online]. 2007?, poslední revize 5.4.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipédia L'encyclopédie libre, 2001- <http://fr.wikipedia.org/wiki/Organisme_d'habitations_%C3%A0_loyer_mod%C3%A9r%C3%A9>.
- Kol. autorů. Heslo *Popperova břitva* [online]. Poslední revize 21.9.2008 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Popperova_břítva>.
- Kol. autorů. Heslo *Salm Reifferscheidt-Ratz* [online]. Poslední revize 13.6.2009 [cit. 2009-05-05]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Salm-Reifferscheidt-Ratz>>.
- Kol. autorů. Heslo *Salomon Mayer Rothschild* [online]. 2007?, poslední revize 28.8.2008 [cit. 2009-06-05]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Salomon_Mayer_Rothschild>.
- Kol. autorů. Heslo *Sharon Zukin* [online]. 2006?, poslední revize 16.5.2009 [cit. 2009-05-08]. Dostupné z: Wikipedia The Free Encyclopedia, 2001- <http://en.wikipedia.org/wiki/Sharon_Zukin>.
- Kol. autorů. Heslo *Single* [online]. 2009?, poslední revize 29.4.2009 [cit. 2009-05-08]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Single>>.
- Kol. autorů. Heslo *William Ockham* [online]. Poslední revize 20.5.2009 [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Wikipedie otevřená encyklopedie, 2001- <http://cs.wikipedia.org/wiki/William_Ockham>.
- Le mouvement HLM en quelques dates* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Office Public de l'Habitat de Castres, c2008- <<http://www.hlm-castres.fr/Presentation/mouve.htm>>.
- Le Porte-Parole du Gouvernement* [online]. Dostupné z: Secrétaire d'État chargé de l'Industrie et de la Consommation [cit. 2009-05-10] <www.porte-parole.gouv.fr>.

- Les 1000 projets de la relance. Un nouvel élan pour l'économie française* [online]. Dostupné z: La relance [cit. 2009-05-10] <www.relance.gouv.fr>.
- Les 1 000 projets du plan de relance* [online]. [27. února 2009] Dostupné z: Portail du Gouvernement, République Française c2009 [cit. 2009-05-10] <http://www.premierministre.gouv.fr/information/questions_reponses_484/les_1_000_projets_62790.html>.
- Loft apartments - Types of apartments* [online]. Dostupné z: Manhattan Lofts, inc, c2005-2009 [cit. 2009-05-25] <<http://www.manhattanlofts.com/aboutlofts/buildingfas.html>>.
- Maison HLM* [online]. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Topic-topos, patrimoine-héritage, 2006-2009 <<http://fr.topic-topos.com/maison-hlm-tinteniace>>.
- Manhattan Loft Corporation* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <<http://www.manloft.co.uk>>.
- MAPELLI, Simona. *Sesto San Giovanni e Renzo Piano: passato e futuro si incontrano* [online]. [cit. 2009-06-08]. Dostupné z: Blogosfere, 2005-2008 <<http://milano.blogosfere.it/2008/01/sesto-san-giovanni-e-renzo-piano-dove-passato-e-futuro-si-incontrano.html>>.
- Mapy* [online]. Dostupné z: Seznam.cz, c1996-2009 [cit. 2009-05-25] <<http://www.mapy.cz>>.
- Moravan Develop* [online]. Dostupné z: Moravan Develop, 2007 [cit. 2009-05-25] <www.moravandvelop.cz/>.
- New Urbanism* [online]. Dostupné z: NewUrbanism.org [cit. 2009-05-10] <www.newurbanism.org>.
- Patrick Hughes* [online]. [cit. 2009-05-08]. Dostupné z: <www.patrickhughes.co.uk>.
- PÖSCHEK, Andreas. *Gasometer - Wien Simmering* [online]. c2001- [cit. 2009-06-05]. Dostupné z: <<http://www.wiener-gasometer.at/>>.
- Project Orange* [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <www.projectorange.com>.
- První loftové byty v Prostějově* [online]. Dostupné z: Toma, c2005 [cit. 2009-05-25] <www.tomaas.cz/page/2151.loftove-byty-prostejov/>.
- PUČEROVÁ, Klára. *Franz Sumnitsch a BKK-3: kolektivní bydlení v novém pojetí* [online]. [22.11.2006] Dostupné z: e-Architekt, c2002 [cit. 2009-05-05] <<http://www.e-architekt.cz/index.php?PId=2204&KatId=120>>.
- Real Estate. *Cornlofts Šaldova* [online]. c2007 [cit. 2009-05-25] <www.cornlofts.cz>.
- RICHARD, Fabienne. *„Plus de T2 et des ascenseurs dan nos HLM“* [online]. 3. února 2009. [cit. 2009-05-20]. Dostupné z: Maville.com, Dinan et sa région <http://www.dinan.maville.com/actu/actudet_--Plus-de-T2-et-des-ascenseurs-dans-nos-HLM-_loc-813254_actu.Htm>.
- Salomon Rothschild - dějinná postava Ostravska* [online]. [cit. 2009-06-05]. Dostupné z: Ostrava 2015 Kandidát na titul Evropské hlavní město kultury <<http://www.ostrava2015.cz/web/structure/salomon-rothschild-dejinna-postava-ostavska-76.html>>.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra – BÝM, Petr. *Rekonstrukce – královská stavařská disciplína / Konverze brněnského Moravanu* [online]. [4. února 2008]. Dostupné z:

- Stavební fórum (development, architektura, investice, design), 2001-2008 [cit. 2008-05-24] <<http://www.stavebni-forum.cz/detail.php?id=10333>>.
- SMH+ [online]. [cit. 2009-05-07]. Dostupné z: <<http://www.smharch.com>>.
- Stockholm a Hamburk získaly první ceny Evropské zelené město* [online]. poslední revize 24.2.2009 [24. února 2009]. Dostupné z: Evropská komise. Evropská unie v České republice [cit. 2009-07-24] <http://ec.europa.eu/ceskarepublika/news/090224_stockholm_a_hamburk_ziskaly_ceny_evropske_zelene_mesto_cs.htm>.
- Stockholm je zelená metropole* [online]. [12. července 2009]. Dostupné z: Česká televize a dodavatelé ČTK, Reuters, EBU, JSDI, 2009 [cit. 2009-07-24] <<http://www.ct24.cz/svet/60537-stockholm-je-zelena-metropole/>>.
- TAKEMOTO, Neil. *Defining „attainable/affordable“ „hard/soft“ lofts* [online]. [26. července 2006]. Dostupné z: Cool Town Studios [cit. 2008-05-24] <<http://www.cooltownstudios.com/mt/archives/000852.html>>.
- The Factory, Luxury London Loft Apartments* [online]. Dostupné z: Adelto [cit. 2009-05-25] <<http://adelto.co.uk/interior-design/the-factory-luxury-london-loft-apartments/>>.
- Tourcoing - Loft / Atelier / Surface en Vente* [online]. Dostupné z: Le portail immobilier du nord de la France, Groupe Forest Immobilier [cit. 2009-05-25] <www.immobilier-nord.com/fr/Q5001436-loft_atelier_surface-vente-tourcoing.html#nop>.
- Transformation de bâtiments militaires en logements étudiants* [online]. [5. září 2008] Dostupné z: Capcampus logement [cit. 2009-05-10] <<http://www.capcampus.com/trouver-un-logement-1168/transformation-de-batiments-militaires-en-logements-etudiants-a11129.htm>>.
- U Scheiblera* [online]. Dostupné z: Opal Property Developments, c2006 [cit. 2009-05-25] <www.uscheiblera.pl>.
- Université Montpellier Sud de France. *Opération Campus* [online]. [cit. 2009-05-10] Dostupné z: <www.campus-montpellier.fr>.
- Valérie Péresse signe un accord pour la transformation de bâtiments militaires en logements étudiants* [online]. [5. září 2008] Dostupné z: E-tud.com [cit. 2009-05-10] <<http://www.e-tud.com/actualite/?tag=logement-etudiant>>.
- VAŠEK, Milan. *Poučení z havárií ocelových a dřevěných konstrukcí* [online]. [4.1.2006, poslední revize 25.12.2008.] Dostupné z: Konstrukce - odborný časopis pro stavebnictví a strojírenství 6/2005, Konstrukce Media, c2002-2009 [cit. 2007-05-02]. <<http://www.konstrukce.cz/clanek/541-pouceni-z-havarii-ocelovych-a-drevenych-konstrukci/>>.
- ZEMÁNKOVÁ, Helena a kol. *Databáze průmyslového dědictví Moravy*. Internetové stránky. Brno: Atelier rekonstrukcí památek A4 FA VUT v Brně, 2004. Zpracováno na základě programového projektu MK ČR - Výzkum industriálních a technických areálů a objektů.
- 1781-Patent o zrušení nevolnictví* [online]. Dostupné z: ZŠ Kaznějov, c2008- [cit. 2009-05-04]. <<http://zskaznejov.webnode.cz/products/a1781-patent-o-zruseni-nevolnictvi/>>.

Prameny a další zdroje:

- AMB, E 25 - Cech tkalců plátna, mezulánu, barchánu a cajku a Spojená bratrská pokladnice soukenických, tkalcovských a cajkařských tovaryšů, Brno, 1713 – 1859
- AMB, E 26 - Cech soukeníků, Brno, 1478 – 1859
- AMB, E 27 - Cech postřihovačů suken, Brno, 1826
- AMB, E 28 - Cech barvířů, Brno, 1816 – 1817
- AMB, E 29 - Cech punčochářů, Brno, 1754 – 1859
- AMB, E 30 - Cech krejčích neboli oděvníků, Brno, 1638 – 1859
- AMB, F 32 - Obchodní gremium, Brno, 1861 – 1944
- AMB, Q 15 - Areál „Vaňkovka“, Brno, 1953 – 1997
- AMB, U 5 - Sběrka fotografií, 1850 – 2004
- AMB, U 9 - Sběrka map a plánů, 1645 – 2000
- MZA Brno, D22 - Sběrka map a plánů, 1575 – 1961
- MZA Brno, G 21 - Staré tisky, 1469 – 1793
- MZA Brno, H 11 - L. Auspitze vnukové, Brno 1888 - 1948
- MZA Brno, H 15 - Bratři Schoellerové, továrna na sukna, Brno 1819 - 1946
- MZA Brno, H 16 - Adolf Weinberger, tkalcovna, Brno 1874 - 1946
- MZA Brno, H 21 - Družstvo k nákupu strojů pro české živnostníky na Moravě, s. r. o., Brno 1912 - 1950
- MZA Brno, H 144 - Viktor Weithofer, výroba pleteného a stávkového zboží, dámské konfekce a prádla, Brno 1936 - 1949
- MZA Brno, H 193 - Bedřich Schmal, továrna na mykací povlaky a řemeny, Brno 1886 - 1949
- MZA Brno, H 248 - Západomoravské továrny na sukna a přikrývky, a. s., Malý Beranov 1860 - 1945
- MZA Brno, H 294 - Paul Neumark, továrna na vlněné zboží, Brno 1881 - 1946
- MZA Brno, H 301 - Arona a Jakuba Löw-Beera synové, továrna vlněného zboží, Brno 1862 - 1946
- MZA Brno, H 304 - Skene a spol., s. r. o., prádelna na mykanou přízi a továrna na vlněné látky, Brno 1845 - 1946
- MZA Brno, H 305 - Adolf Schmal, tovární výroba vlněných látek, Brno 1881 - 1948
- MZA Brno, H 307 - Bedřich Redlich, Brno 1880 - 1948
- MZA Brno, H 312 - Mořic František Schiller, výroba vlněných látek, Brno 1890 - 1948
- MZA Brno, H 315 - D. Hecht, továrna na vlněné zboží, Brno 1921 - 1948
- MZA Brno, H 654 - H. a F. Neumann, velkoobchod přízemi, Brno 1945 - 1948

MZA Brno, H 952 - Odborná skupina vlnářského průmyslu Hospodářské skupiny průmyslu textilního v Ústředním svazu průmyslu, Brno 1940 - 1946

MZA Brno, H 953 - Spolek moravskoslezských vlnářských průmyslníků, Brno 1885 - 1941

MZA Brno, H 978 - Hospodářská skupina textilního průmyslu, Brno 1940 - 1948

MZA Brno, H 979 - Zbrojní společenství brněnského textilního průmyslu, s. r. o., Brno 1944 - 1945

MZA Brno, H 1008 - Moses Löw-Beer, národní správa soukromého majetku, 1945 - 1955

MZA Brno, K 217 - Moravan, výroba koberců a nábytkových látek n.p., Brno 1949 - 1964

MZA Brno, K 222 - Mosilana s.p., Brno 1949 - 1992

MZA Brno, L 51 - Vlněna a.s., Brno 1991 - 2001

MZK Brno, Ik1-01.152 - Brno-Severní dráha Ferdinandova [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.667 - Severní dráha [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.627 - Schmalova továrna [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.687 - Šmálka [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.682 - Červená ulička [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.787 - Gustav Schoeller [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.605 - Budovy na Cejlu [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.606 - Budovy na Cejlu [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.843 - Brno-Cejl (biograf) [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.844 - Brno Cejl (varieté) [grafika]

MZK Brno, Ik1-00.846 - Brno-Cejl (soudní budova) [grafika]

10. Seznam použitých zkratk

AMB	Archiv města Brna
EU	Evropská unie
MU	Masarykova univerzita v Brně
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
MZK	Moravská zemská knihovna v Brně
TGV	vysokorychlostní vlak (Train à Grande Vitesse). Francouzská obdoba japonského systému Šinkansen.
VUT	Vysoké učení technické v Brně

11. Terminologie

Odborné architektonicko – urbanistické názvy

Bike & Ride – systém kooperace dopravy hromadné s dopravou na jízdním kole. Jezdec dojede k zastávce hromadné dopravy na okraji města, nejlépe k železnici, metru či tramvaji, odloží kolo do úschovny a pokračuje dál hromadnou dopravou. Platba za úschovnu je současně jízdenkou na hromadnou dopravu. Po návratu si kolo vyzvedne.

Brownfields – dle OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) jsou brownfields pozemky a budovy v urbanizovaném území, které ztratily svoje původní využití nebo nejsou využité. Vznikají v důsledku sociálních a ekonomických změn ve společnosti. Často nesou, nebo se předpokládá, že nesou ekologickou zátěž a zdevastované výrobní či jiné budovy. Dle US Environmental Protection Agency se jedná o nemovitosti, jejichž expanze, přestavba nebo nové využití může být ztíženo přítomností nebo potenciální přítomností nebezpečných látek, polutantů či kontaminantů. Jejich ekonomický a sociálně psychologický dopad na okolí je negativní. Vyžadují odbourání bariér a podstoupení revitalizace. Kategorizací brownfields se zabývají Ministerstvo pro místní rozvoj (ekonomické hledisko), agentura Iurs (sestavování indikátorů), agentura Czechinvest (dle velikosti, bývalého využití a současného stavu, kvalitativního vyhodnocení), agentura DHV (dotazníky, průzkumy).

Hard loft – bydlení v autentickém prostředí bývalých továren a skladišť. Přiznané materiály a konstrukce.

Industriální etážová budova (etážovka) – univerzální velkoprostorová tovární budova ve tvaru hranolu s velkými okny a jednotně řešenými podlažimi.

Kiss & Ride – místa v blízkosti důležitých dopravních uzlů, jako jsou nádraží, letiště či stanice městské hromadné dopravy, vyhrazená pro krátkodobé zastavení osobního automobilu, aby mohli cestující přestoupit na prostředky hromadné dopravy. Slouží například pro transport rodiny, kolegy či kamaráda na letiště, kde je v minutové docházkové vzdálenosti k terminálu k dispozici parkoviště pro rychlé naložení či vyložení, jehož užívání bez placení je limitované například čtvrt hodinou.

Konverze – přeměna původního objektu na novou funkci.

Loft – horní podlaží nebo podkroví ve stavbě, přímo pod střechou. Do prostoru zasahuje střešní trémová konstrukce, ztěžující přístup do rohů. Vhodné místo pro spaní, neboť se zde zadržuje teplý vzduch, jehož únik se snižuje tepelnou izolací podkroví. Loft může zahrnovat jen několik místností, které mohou být propojeny se spodním patrem, čímž se liší od podkroví.

Medium loft – umírněný typ loftu v konvertovaném objektu.

Park & Ride – systém kooperace dopravy hromadné s dopravou automobilovou. Řidič dojede k zastávce hromadné dopravy na okraji města, nejlépe k železnici, metru či tramvaji, odstaví auto na parkovišti a pokračuje dál hromadnou dopravou. Platba za stání je současně jízdenkou na hromadnou dopravu. Po návratu si vozidlo vyzvedne.

Podkroví – nejvyšší patro budovy, zařízené pro pobyt lidí.

Průmyslová archeologie – obor na záchranu průmyslového dědictví. První kongres se konal roku 1973 v anglickém Iron Bridge, kde začala průmyslová revoluce.

Průmyslová revoluce – Přejít od řemeslné výroby k tovární manufaktuře, při níž se uplatnily stroje a nové technologie. Hlavním strojním pohonem byla pára a parní stroj se stal symbolem průmyslové revoluce, která začala r. 1709 v anglickém Iron Bridge, když Abraham Darby I. jako první na světě úspěšně použil k tavení železa ve vysoké peci koks místo dřevěného uhlí. Průmyslové revoluce kulminovala ve většině evropských zemí kolem roku 1830.

Soft loft – byt loftového charakteru, zřízený v novostavbě.

SWOT analýza – zkratka z anglického Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats. V českém překladu silné stránky, slabé stránky, příležitosti, hrozby. Formulace strategických vizí, cílů a opatření na základě statických a dynamických údajů. Cílem je plánování dlouhodobých záměrů, střednědobých cílů a projektů. Jsou přitom napraveny slabé stránky vnějšího prostředí za současného maximálního využívání příležitostí, které toto prostředí nabízí.

Odborné textilní názvy

Apretovna – úpravna

Cajk – vlněná nevalchovaná látka

Faktor – obchodník s textilem

Fez – pokrývka hlavy, nošená především v islámských zemích. Mužský je zdobený střípцем, ženský perlami nebo zlatem. Název vznikl podle města Fès. Byl používán v rakousko – uherské armádě u bosensko – hercegovinských vojáků a poddůstojníků. Důstojníci měli jeho nošení nepovinné. V českých zemích se vyráběly zejména ve Fezku ve Strakoncích.

Haras – hrubá vlněná tkanina, opak jemného vlněného sukna.

Jircha – useň z jehňat, kůzlat a vysoké zvěře, oškrábaná, zvalchovaná a vyčiněná. Hlavně na výrobu rukavic.

Jirchářství – jeden ze způsobů zpracování usně.

Malá Křenová – dnešní Křenová ulice

Mykaná příze – příze z mykaného materiálu, zpracovaného bez vyčesávání krátkých vláken. Výroba dvěma technologiemi – bavlnářskou (cotton spinning system, Baumwollspinnverfahren) a vlnářskou (woolen spinning system, Streichgarnverfahren)

Saténklot – satén neboli tkanina s lesklým povrchem, dosaženým atlasovou vazbou, z bavlněné nebo směsové příze.

Selfaktor – samopřed, dopřádací stroj vynalezený v první polovině 19. století téměř současně s prstencovým dopřádacím strojem. Používán v průmyslové výrobě do druhé poloviny 20. století, dnes již nevyráběn.

Trhanina – umělá vlna

Velká Nová – dnešní Lidická ulice

12. Obrazová příloha

- Obrázek 1 - Desky brněnského soukenického cechu, přijaté roku 1435 (zdroj: Jordánková 1993, s. 6 – Cibulka 2005, s.23)
- Obrázek 2 - Vývoj zástavby města Brna od pol. 14. st. do roku 1879. (zdroj: Kuča 1991, s. 15 – Kuča 2000, s. 56, 68, 84, 89, 124)
- Obrázek 3 - Rozmístění vlnářských podniků na plánu města Brna z roku 1824, výřez (zdroj: AMB, U9 - Sběrka map a plánů, 1645-2000, inv. č. K16 – Vlnářská centra Evropy 2008, s. 32)
- Obrázek 4 - Brněnské čtvrtě s významnou minulostí textilního průmyslu (mapový podklad: Kuča 2000, s. 232)
- Obrázek 5 - Katastrální území Lužánky
- Obrázek 6 - Katastrální území Staré Brno
- Obrázek 7 - Katastrální území Trnitá
- Obrázek 8 - Katastrální území Zábřdovice
- Obrázek 9 - Katastrální území Židenice
- Obrázek 10 - Katastrální území Husovice
- Obrázek 11 - Katastrální území Maloměřice
- Obrázek 12 - Katastrální území Obřany
- Obrázek 13 - Posvratecká průmyslová zóna
- Obrázek 14 - Posvitavská průmyslová zóna
- Obrázek 15 - Pracoviště a bydlení továrních dělníků (zdroj: AMB, U5 - Sběrka fotografií, 1850-2004 – Vlnářská centra Evropy 2008)
- Obrázek 16 - Vybrané brněnské továrny (zdroj: Vlnářská centra Evropy 2008)
- Obrázek 17 - Vybrané brněnské továrny (zdroj: Vlnářská centra Evropy 2008)
- Obrázek 18 - Poruchy konstrukcí původu nedokonalé stavební technologie v bývalé brněnské textilní továrně Kras (foto: archiv autora)
- Obrázek 19 - Poruchy konstrukcí přetěžováním a výrobním procesem v bývalé brněnské textilní továrně Kras (foto: archiv autora)
- Obrázek 20 - Poruchy konstrukcí demolicí, amortizací a doprovodným vandalismem v bývalé brněnské textilní továrně Kras (foto: archiv autora)
- Obrázek 21 - Utopie a ruský kolektivní dům
- Obrázek 22 - Německý a vídeňský poválečný dům typu Hof
- Obrázek 23 - Francouzské HLM
- Obrázek 24 - Český minimální byt a kolektivní dům
- Obrázek 25 - Variace nejmenšího bytu ve 2. polovině 20. století
- Obrázek 26 - Hard loft Matteo Piazzy na západní Broadwayi (zdroj: Field 1999, s. 142-145)

- Obrázek 27 - Hard loft komuny v berlínské čtvrti Kreuzberg (zdroj: Field 1999, s. 18-23)
- Obrázek 28 - Hard loft studentské komuny, vedené Sigi Sliwinskou a Joachimem Hessem, ve čtvrti Neuköln v centru Berlína (zdroj: Field 1999, s. 30-33)
- Obrázek 29 - Hard loft módního fotografa Stephena Millera a návrhářky Christine Jonesové v bývalé textilce na Manhattanu (zdroj: Field 1999, s. 34-39)
- Obrázek 30 - Hard loft Miki Astoriho v centru Milána (zdroj: Field 1999, s. 52-53)
- Obrázek 31 - Hard loft ve finských Helsinkách architektů Marji Sopanen a Olli Sarlina (zdroj: Field 1999, s. 54-57)
- Obrázek 32 - Hard loft Mika Perryho v londýnském Clerkenwell (zdroj: Field 1999, s. 58-61)
- Obrázek 33 - Kancelář typu hard v brněnském Moravanu (foto: archiv autora)
- Obrázek 34 - Medium loft v newyorské finanční čtvrti (zdroj: Field 1999, s. 158-161)
- Obrázek 35 - Medium loft bohatého mladého obchodníka, zařízený architekty Davidsonem, Pawsonem, Steinem, Aradem, Wellsem a Mackerethovou (zdroj: Field 1999, s. 150-153)
- Obrázek 36 - Medium lofity Praha – Holešovice (zdroj: internet)
- Obrázek 37 - Medium lofity Palmovka Praha (zdroj: internet)
- Obrázek 38 - Medium loft Moravan Brno (zdroj: internet, archiv autora)
- Obrázek 39 - Medium lofity Łódź, Polsko (zdroj: internet)
- Obrázek 40 - Medium lofity Shepherdess walk, Londýn (zdroj: internet)
- Obrázek 41 - Soft lofity Cornlofts Šaldova Praha (zdroj: internet)
- Obrázek 42 - Soft lofity 12 Lofts Bubeneč, Praha (zdroj: internet)
- Obrázek 43 - Soft lofity City-Lofts ve vídeňské čtvrti Liesing a vídeňský Gasometer B (zdroj: internet)
- Obrázek 44 - Příklad konverze problematického území: architekti Lyderic Veavy a Olivier Camus, lofity v bývalé továrně Corda v Roubaix (zdroj: Hespel 2009, s. 84 – foto internet)
- Obrázek 45 - Příklad konverze problematického území: architekt Renzo Piano, Sesto San Giovanni u Milána (zdroj: internet)
- Obrázek 46 - Příklad konverze problematického území: architektonická kancelář Future Systems, Enzo Ferrari Museum u Modeny (zdroj: internet)
- Obrázek 47 - Příklad konverze problematického území: architekt Björn Cederquist a kol., ekologické sídliště Hammarby Sjöstad, Stockholm (zdroj: internet)